A KRISZTINA-LEGENDA.

(Második, bef. közlemény.)

5. A modern vizsgálódások eredményei lényegesen megváltoztatták azt a véleményt, mely a legendákról a középkorban, de később is sokáig uralkodott. A régiek szenttörténetet láttak a legendában; a XIX. század szemében a műfaj általában elvesztette történelmi jellegét és a költői alkotások országába tért. A hagiographia elemeikre bontja az elbeszéléseket és kiváló gondot fordít a motivumokra, melyekből alakulnak. Az eredmény meglepő: kiderült, hogy ugyanazok a motivumok számtalan legendában előfordulnak, és a hatalmas legenda-irodalom legnagyobb része nem egyéb egy csomó, aránylag nem is épen nagyszámú motivum kombinációjánál; hogy a legenda — ellentétben a történettel — a legtöbbször nem sajátos, egyéni vagy egyedi dolgoknak, hanem tipikus mozzanatoknak szövedéke.

A tudománynak egyelőre rendszerint le kell mondania annak a meghatározásáról, hogy ez vagy az a motivum közvetlenül honnét került valamely legendába; de viszont abból a körülményből, hogy valamely elbeszélés tipikus mozzanatokból áll, helytálló következtetéseket vonhat le annak költői eredetét illetőleg.

A Krisztina-passióban jóformán minden mozzanat tipikus. A tulajdonképen való certamennek nincs egyetlen epikai részlete, amely egyéb legendákban nem volna megtalálható.

a) Maga a hős valóságos csodagyermek; de a csodagyermekek száma meglepően nagy a legenda-irodalomban. Szent Vitus, a két Celsus, Sz. Barula, Sz. Justus, Sz. Mammas, Sz. Marinus, Sz. Julittának kétéves és kilenchónapos fiacskája, Sz. Cyricus és mások nem kevésbbé érdekes tagjai annak a kis csapatnak, melynek őséül a Jézus gyermekségéről szóló apokrif iratoknak kis hőse és a templomban tanító isteni gyermek tekinthető.

b) Krisztina összetöri apja bálványait és cserepeiket a szegényeknek adja. Sz. János mártir szintén összetörte az arany-ezüst bálványképeket, melyeknek tiszteletére anyja ösz-

tökélte volt, és cserepeiket ugyancsak a szegényeknek ajándékozta.[1] Szakasztott így cselekedett Sz. Victor[2] és Sz. Theodorus.[3]

c) Krisztinát fölváltva 12 férfi veri; a verők kifáradva földre roskadnak, a vértanu pedig sértetlen marad. Sz. Pistis (Fides) passiójában ugyancsak föl van jegyezve, hogy: Cumque duodecim centuriones immutavit, ipsi lassati sunt, qui caedebant, dei autem ancilla nihil plagarum sensit.[4] Szent Victort a bálványok összetörése miatt 24 férfival ostoroztatja édesapja[5]. Viszont Sz. Bacchusról ezeket olvassuk: Antiochus... jussit... beatum... extensum... adeo caedi: usque dum illi: qui caedebant eum: in terram lassi ceciderunt. Dixit ad Antiochum martyr Bacchus: Ministri Sathanae, caedentes lassi sunt; audacia tua cecidit.[6]

d) Krisztina Urbanus szeme közé vágja testének lemarcangolt darabjait. Szakasztott ezen mód tesz Basilius ancyrai pap Julianus Apostatával.[7] A megfőzött Sz. Marinus szintén odafordul a zsarnokhoz: Parasti carnes meas ad edendum; jam nunc accipe partem tuam aliquam et ede.[8]

e) Krisztinát kerékre kötik és alája tüzet gyujtanak. A megfordult kerék megroppantja a vértanu tetemeit. A mártir könyörgésére a tűz kicsap és 1500 pogányt megöl. Szent Barbarus hasonlókép sértetlen marad a keréken, mely alatt tűz ég; sőt a láng kiterülvén, két pogányt elpusztít.[9] Sz. Ágnest tűzbe dobják, de a láng szétterül és sok pogányt megemészt.[10] Sz. Juliannát a keréken négy katona megroppantja, de a szűz teste épségben marad.[11]

f) A vízi kalandnak szintén megvannak társai. Sz. Kozmát és Damjánt a hullámokba vetik; hirtelen ott terem egy angyal és kiviszi őket a szárazra.[12] Sz. Alcindinust és Pygasiust bikabőrbe varrják és úgy hajítják a tengerbe. Egy angyal széttépi a bőröket és a két mártirt a víz hátán a partra vezeti.[13] Sz. Celsust bevetették a vízbe; de a gyermek a hullámok tetején járt és sértetlen maradt.[14] A tengerbe lökött Nazariushoz angyal szállott alá, bátorította a vértanut és ez a vízen kifelé indult.[15] Sz. Pantaleont hasonlókép a tengerbe hajitották. Az Üdvözítő hirtelen ott termett és kivezette.[16]

g) Krisztinát megfosztják hajától és mezítelenen hurcolják az utcákon. Ugyanilyen bánásban részesül Sz. Reparata (V. ö. Videns autem Caesar confusionem suam, ministris ait: Comprehendite eam: et afferte novaculam: et decalvate eam: et per publicum trahite: ut omnis populus videat deformitatem

[1] Catalogus SS. V, 16. — [2] Uo. VIII, 70. — [3] Uo. X, 40. — [4] *Mombritius*, Sanctuar., 1910. II, 380. — [5] Catalogus SS. VIII, 70. — [6] *Mombr.* i. h. II, 486. — [7] *Ruinart*, Acta, n. 5. p. 585. — [8] *Mombr.* i. h. II, 284. — [9] Catalogus SS. IV, 170. — [10] *Mombr.* i. h. I, 43. — [11] *Mombr.* i. h. II, 79. — [12] *Mombr.* i. h. I, 374. — [13] Catalogus SS. X. 13. — [14] Leg. Aur. *Grässe*, pag. 441. — [15] *Mombr.* i. h. II, 392. — [16] Uo. II, 351.

ejus. Illi autem subito apprehendentes eam: decalvaverunt: et trahebant per forum et plateas.)[1] és részben a gyermek Fausta.[2]

h) Apollo ledöntése. A vértanut Dion felszólítja, hogy áldozzék az isteneknek. Krisztina felel: Bene dixisti impie, aliene a deo, ego offeram coelesti deo sacrificium, qui est dominator coeli et terrae, et omnis luminis... A zsarnok félreérti a feleletet: azt hiszi, hogy a gyermek kész áldozni Apollónak. Krisztinát a templomba viszik. A mártir kéri Istent, tegyen csodát és az ő szavára távolítsa el a lélekvesztő bálványt. Aztán megparancsolja a szobornak, hogy menjen ki az épületből negyven lábnyira. A kép szót fogad, Krisztina pedig újból s immár a bálvány eltöréseért esedezik. És a bálvány legott földre zuhan s izzé-porrá lesz, a pogányok közül pedig sokan megtérnek.

A motivum — a zsarnok csalódásával összefűzve — megvan Sz. Agape (Charitas) passiójában. A mártir ekkép szól a zsarnokhoz: Crastina die cogitabo magnum et mirabile sacrificium facere diis tuis. Non intelligens imperator — olvassuk ezután — laetus effectus est. Másnap bevitték Agapét a templomba és a vértanu imádkozott, hogy Isten pusztítsa el a bálványokat, melyek az emberek elhitetésére vannak. Azzal a szobrokhoz fordult: Imagines vanae... imperio domini mei Jesu Christi elidite vos et comminuite et in pulverem redigite Mire azok mind leomlottak és porrá lettek.[3] Ugyanígy bánik el a zsarnokkal és Apollóval Sz. Martina[4], továbbá az ő bírájával és ennek isteneivel Sz. Julianna.[5] Viszont magának a bálványdöntésnek megfelelő példái olvashatók Sz. Apollinaris,[6] Eugenia,[7] Tryphon,[8] Marinus,[9] Sz. Prisca,[10] Sz. Torpes,[11] Sz. Orbán pápa,[12] Prothus[13] és Hyacinthus legendájában.

i) Krisztina öt napot tölt a tüzes kemencében angyalok társaságban, Istent dicsérve. Szózatukat meghallják az őrök és a dolgot hírül adják a praefectusnak. Julianus kinyittatja a kemenceajtót: előttük áll a vértanu, épen, «mintha a fürdőből lépne ki». Az epizódnak szakasztott mása olvasható Sz. Magnus,[14] a tizenkét esztendős Mammas[15] és Sz. Januarius passiójában;[16] lényegében előfordul a motivum Sz. Victor,[17] Euphemia,[18] Sz. Vitus és társai,[19] Sz. Barbarus[20], Sz. Izidor[21] és mások történeteiben s valamennyiök végső forrásában: a bibliában.[22]

Az idézhető példák érthetővé teszik Pinius nyilatkozatát: a Krisztina-passió szövege olyan, mintha minden egyebütt

[1] Uo. II, 443. — [2] Uo. I, 533. — [3] *Mombr.* i. h. II, 383. — [4] Uo. II, 247—8. — [5] Uo. I, 387—8. — [6] Uo. I, 121. — [7] Catalogus SS. II, 3. — [8] Uo. X, 42. — [9] Uo. II, 6. — [10] Catalogus SS. II, 96 — [11] Uo. V, 8. — [12] Uo. V, 39. — [13] Uo. VIII., 62. — [14] Uo. VII, 76. — [15] *Mombr.* i. h. II, 127—8. — [16] Uo. II, 87. — [17] Uo. II, 642. — [18] Uo. I, 456. — [19] Catalogus SS. V, 118. — [20] Uo. IV, 170. — [21] Uo. V, 2. — [22] Dániel (Theodot.) 3, 19—24. és 49—93. Vö. Ézs. 43, 2.

található csodálatos, hogy ne mondjam: hihetetlen dolgot egy masszába gyúrtak volna.[1] Valóban az Urbanusnak, Dionnak, Julianusnak tulajdonított kínzások ép oly kevéssé történtek meg akármely Krisztinával, mint Kordovai Acisclusszal és társával, Sz. Victoriával, kiknek legendája elejétől végéig a Krisztina-passió egyes részeiből van szóról-szóra kiírva.[2] A Krisztina-legendában nincsenek történelmi csírák és vonatkozások, csupán ide-oda vándorló motivumok, melyeket innen-onnan fűztek egybe, és a hagyomány csak utólag kapcsolt ehhez vagy ahhoz a Krisztinához.

Legérdekesebb része a legendának kétségkívül a hős toronyba zárása, az apa és gyermek összeütközése; azonban ez sem egyéb vándorló típusnál. A leányát toronyba záró apa eléggé ismeretes a legenda-irodalomban, bizonyság reá Szent Euphemia és Dorottya, Szent Borbála és Szent Irene legendája.

a) Szent Irene Licinius királynak leánya volt, Magedon városában lakott és eredetileg Penelopénak nevezték. Még nem volt hat éves, azonban máris szebb volt «a nap sugaránál», és aki látta, belészeretett. Ezért szülei egyelőre, míg férjhezmenő sorba lép, el akarták zárni a világ szemei elől. Apja építtetett egy földalatti palotát és rendkivül felékesíttette. Az épület körül gyönyörű kert terült el, a torony hét emeletén arany-ezüst bálványok voltak, hogy a gyermek áldozhasson. Penelope sirva ment a sötét házba. Vigasztalására tizenhárom játszótársat rendeltek melléje, továbbá egy öreg tanítót, Ampelianust, aki az ablakon át oktatta, a nélkül hogy látta volna. A leány hat évet töltött ebben a helyzetben. Egy éjjel a zárt ajtókon át angyal jelent meg előtte és megtanította az üdvösség tudományára. Másnap beköszöntött hozzá édesapja és tudtára adta, hogy kérői vannak. Penelope hét napi haladékot kért a dolog megfontolására és tanácsért bálványaihoz folyamodott. Mivel ezek hallgattak, összezúzta őket és darabjaikat kötélhágcsón lehordta a szegényeknek. Mikor az éj elérkezett, újból ott ter-

[1] L. f. a 10. l.

[2] Közli Joannes Tamayo Salazar gyüjteménye, az *Anamnesis, sive commemorationis sanctorum Hispaniae*... tomus VI. et ultimus. Lugduni 1659. Pag. 204—207. Tamayo szerint «haec sunt vera et genuina Acta horum SS. Martyrum Cordubensium»; de az állítás értékéről könnyü meggyőződni. A legenda, elmondva, hogy a vértanuk vízbevetésök után a hullámokon jártak, így folytatja: Media nocte, assistentibus eis super aquas, facta est vox de coelo dicens: *Exaudivit Dominus orationem vestram.* Statim autem venit nubes lucida super capita eorum, et viderant Christum Dominum cum multitudine Angelorum, hymnos personantium. (Pag. 206.) Az imádságra való hivatkozás azonban érthetetlen, mivel előzőleg semmiféle oratióról nincsen szó és az allusio csupán a Krisztina-legenda feledékeny excerpálása útján maradt a szövegben. Később, az égi szózat után, mely a két vértanut az égbe hívja (Venite ad me, aperti enim sunt vobis coeli etc.) így ír: Hanc vocem factam de coelis audiens Dion, iterum maiori clamore praecepit, ut *ei* lingua amputaretur. (Uo.)

mett az angyal s értésére adta, hogy ezentúl Irenének fogják nevezni. Egyúttal odavitte Timotheus papot, Sz. Pál apostol tanítványát, és az az egész leánytársaságot megkeresztelte.

A kitűzött időre Licinius a válaszért feleségével, Liciniával együtt jelent meg a palotában. Irene elutasította a házasságot és oly szépen beszélt az igaz hitről, hogy Liciniát megtérítette. A király azonban vad haragra gerjedt és szilaj lovak elé vettette leányát. A gyermek sértetlen maradt, ellenben egy ló magának Liciniusnak leharapta félkezét, úgyhogy halva rogyott össze. Irene imádkozott és feltámasztotta apját, s ez most már megtérve, mint keresztény, a világtól elvonulva élte le hátralevő napjait.

A trónra új ember került: Szedekiás. A mártirt kígyóverembe dobatta, lábát lefürészeltette s végül kínzókerékre vonatta. Mindennel kudarcot vallott; a nép pedig látta a csodákat, megtért, a király ellen fordult és agyonkövezte.

Sapor, Szedekiás fia, bosszút akart állani apjáért. Katonáival szegeket veretett Irene fejébe, nyakára kötelet vetett és mint a barmot hajtatta. De megnyílt a föld és eltemette a gazokat. Utóbb Numerianus kezébe került, aki tüzes kemencébe dugatta, majd tüzes székre ültette. Egy másik gonosztevő, Baudon nevű, tüzes érchika hátán akarta elhamvasztani. Végre is maga Sapor ölte meg lándzsákkal. Csakhogy ezzel sem volt vége, három nap mulva föltámadt és számtalan embert megtéritett. Végre szüleihez, Magedonba vonult, majd Efezusba ment és meglátva Ampelianust, felszólította, hogy társaival együtt szegődjék hozzá. Azok szót fogadtak. A tengerparton volt egy régi koporsó. Irene így szólt: Fektessetek belé, zárjátok rám a födelet és ne gondoljatok többé velem. Így is történt. Mikor pedig négy nap mulva visszatértek a helyre, a koporsónak hűlt helyét találták. Mindezeket pedig megírta, «híven az igazsághoz» Ampelianus pap, Irene tanítója.

b) Szent Borbála szintén előkelő családnak volt gyermeke Maximianus császár idejében élt Heliopolisban; apját, akinek egyetlen leánya volt, Dioscurosnak hívták. Mivel nagy szépséggel volt megáldva, apja magas toronyba zárta, hogy az emberek szeme elől elrejtse. Közben telt az idő, és kérők köszöntöttek be Dioscuros házába, de a leányzó nem akart tudni róluk. Egyszer Dioscuros fürdőt építtetett és a dolgot a művesekre bízva elutazott. Míg odajárt, Barbara rávette az építőket, hogy a megrendelt két ablakon kívül még egy harmadikat is készítsenek az épületre — a Szentháromság tiszteletére. Végre elkészült a fürdő; a víz egyszere magától felfakadt és betöltötte a helyiséget. Barbara imádkozott, megkeresztelte magát és összetörte apja bálványait. Végre hazatért Dioscuros; látta, hogy leánya kereszténnyé lett, dühében kar-

dot rántott és le akarta döfni Barbarát. Azonban legott megnyílt a fal és elfedte a szűzet, aki egy mezőn találta magát. Az apa kiment és megkérdezte két pásztortól, nem látták-e leányát. Az egyik tagadólag felelt, a másik ujjával mutatta, hol rejtőzik, s ebben a pillanatban maga kővé, nyája pedig skarabeusokká változott. Dioscuros megtalálta Borbálát és sietve tömlöcbe zárta. Másnap elhívta a bírót, és megkezdődött a kínvallatás. A szűznek levágták emlejét; magát meztelenen körülhurcolták a városban; végre halálra ítélték. Maga Dioscuros fejezte le, azonban meg is lakolt gonoszságáért: villám érte és elvette életét.

c) Euphemia, Dorottya. Egy aquilejai nemes, Valentius, Nero idejében, két leánya, Dorottya és Euphemia részére nagyszerű tornyot rakatott, hogy — propter earum nimiam pulchritudinem — ott legyenek férjhezmenetelök napjáig. Miután megparancsolta, hogy az épületnek két ablaka legyen, elutazott Tergestébe. Euphemia és Dorottya pedig apjuk távollétében még egy harmadik ablakot is készíttetettek, hogy imádságukat ott végezhessék. Egyébiránt elég szabadon éltek a toronyban, unokatestvéreik, Tecla és Erazma, meg-meglátogatták őket és titkon mind a kettőt keresztény hitre térítették. Végre Valentius elhatározta, hogy férjhez adja gyermekeit. Akkor kiderült minden: Euphemia és Dorottya kijelentették, hogy már Krisztusnak ajánlották föl magukat. Az apa haragra gerjedt; fogságra vetette, bírókézre adta leányait s végül — hosszas, sikertelen kínzás után — a toronyba hurcolván őket, saját kezével vágta le nyakukat. Azonban Isten bosszut állott rajta: megnyílt a föld, a torony összeomlott és Valentiust omladékai alá temette.

Irene, Barbara és Euphemia legendája kétségtelenül szoros atyafiságban áll a Krisztina-passióval. Mind a négy elbeszélésben az apa kerül szembe leányával vagy leányaival; Dioscuros, Valentius, Licinius és Urbanus egyformán tornyot, palotát épít és belézárja gyermekét. A cél mindenütt a leányok szépségének elrejtése a buja szemek elől, s e részben nem is történik hiba; a bökkenő következetesen abban rejlik, hogy a leányok apjok tudtán kívül a keresztény hitre térnek és Jézusnak szentelik magokat. A pogány apák megkínozzák vagy kínoztatják és a halálnak vetik martalékul gyermeköket, azonban megérdemelt büntetésül magok is életöket vesztik. Mi több, a négy elbeszélés egyes mellékkörülményekben is találkozik. A három ablak Borbála és Euphemiáék történetének közös sajátja; de Krisztina is a keleti ablakban szeret időzni s az égre nézni. Irenének csaknem annyi játszótársa van, mint Krisztinának; ő is összetöri s eltávolítja a toronyból a bálványokat és a zsarnokok egész sorával áll diadalmas küzdelmet.

A zár alatt tartott leány legendájának egyébiránt még egy érdekes képviselője van a középkori irodalomban. Ez az elbeszélés *Aseneth és József* históriája, melynek ismert legrégibb szövege állítólag a VI. század közepén elhalt *Mytilenei Zakariás* iratai között maradt az utókorra. A műnek egy későbbi változata megvan Vincentius Bellovacensis *Speculum*ában[1] s a XVIII. század elején innen közölte Fabricius;[2] azonban a nép nyelvén is olvasták, és mint a *Testamentum XII. Patriarcharum* című apokrif iratnak függeléke a hirhedtebb irodalmi emlékek közé tartozott.

Az Aseneth-história a *Genesis* 41. fej. 45. és 50. versén alapszik. Putifárnak, a heliopolisi papifejedelemnek volt egy leánya, Aseneth. Gyönyörű teremtés volt, «szebb minden földi leánynál», de egyszersmind fölötte gőgös és minden férfinak megvetője. Egyébiránt férfi még csak színét sem láthatta, mivel egy magas toronyban lakott, mely atyjának házához volt ragasztva. A helyiség falait drágakő és arany ékesítette; belsejében egyiptomi istenek arany-ezüst bálványai állottak, melyeknek Aseneth minden nap áldozatot mutatott be. A toronynak három ablaka volt, ezek közül a legnagyobb keletre nézett, a másik délre, a harmadik északra. Az épület körül pedig hatalmas kert terült, kőkockákból rakott magas fallal övezve. A falba vágott négy bejárót tizennyolc fegyveres őrizte. Végre az atrium jobboldalán egy eleven forrás gyönyörű gyümölcsfákat öntözött.

Történt egyszer, hogy József, az alkirály, megjelent Heliopolisban és meglátogatta Putifárékat. A főpap közölte leányával, hogy szeretné Józsefhez adni feleségül; de Aseneth méltatlankodva utasította vissza a tervet: ő bizony nem megy rabszolgához, csak a király fiához. Utóbb találkozott Józseffel és nagy szerelemre lobbant iránta. Csakhogy József nem fogadta el szerelmét, mivel, mondotta, «nem illik az élő Isten híveihez, akik az élet kenyerét eszik és a halhatatlanság kelyhét isszák, hogy idegen asszonyt csókoljanak, aki a vak és süket bálványokat csókolgatja és asztalukról az átok kenyerét eszi». Aseneth sírva fakadt a szégyentől és fájdalomtól. Fekete ruhába öltözött, bezárkózott szobájába, az északi ablakon át kihajigálta a bálványokat, a királyi ételeket a kutyáknak vetette, hamut hintett a fejére és a földre ülve hét álló napig keservesen sírt. Nyolcadnapra virradóra megjelent neki egy angyal József képében és így szólt hozzá: «Vesd le fejtakaródat, mivel szűz vagy. Vigasztalódjál és örvendezz, mivel neved be van írva az élők könyvébe. Mától fogva megújultál és megelevenültél és az áldás kenyerét eszed és a halhatatlan-

[1] Lib. 2. cap. 118.
[2] Codex pseudepigraphicus Vet. Test. 1713. 775—784. l.

ság italát iszod. Mert a mai napon József jegyesévé teszlek, és neved nem lesz többé Aseneth[1], hanem Nagy menedék».[2] Monda Aseneth: «Ha kedvet találtam előtted, asztalt terítek számodra». Felelt az angyal: «Hozz nekem lépes mézet». És mikor amaz elszomorodott, mivelhogy nem volt lépes méze, mondá ismét: «Fordulj be kamrádba és asztalodon találsz». És csakugyan megtalálta a lépet, mely fehér volt, mint a hó. Szólott Aseneth: «Uram, nem volt mézem; te szólottál, és lett». Az angyal pedig kinyujtva kezét megérintette a leány fejét és mondá: «Boldog vagy, mivelhogy elvetetted a bálványokat és hiszel az egy Istenben. És boldogok, kik bűnbánat által az Istenhez térnek, mivel enni fognak ebből a mézből, melyet az Isten paradicsomának méhei készítettek. Ebből esznek Isten angyalai, akik nem halnak meg soha». És parányi darabot törvén a mézből, elköltötte, a többit pedig Aseneth szájába tette és szólott: «Íme, ettél az élet kenyeréből és tested megújul a mai naptól fogva . . . Ifjúságod nem lát öregséget és szépséged meg nem fogyatkozik. És leszel mint a mindenható örök király nevéhez menekülőknek városa». József pedig közben újból beköszöntött a házhoz és másnap a Fáraótól megkérte Aseneth kezét.

Az elbeszélés, mint látható, több tekintetben kapcsolatban áll a passiókkal. A toronyban lakó leány, a torony és kert leírása, a bálványok kihajigálása, a három ablak, a hófehér mézzel, a halhatatlanság kenyerével való szertartás, az angyal szájába adott szavak egy része[3], világosan emlékeztetnek Irene, Borbála vagy Krisztina passiójának egy-egy darabjára. De egyúttal lényeges eltérés is találkozik. A történet jelentéktelen szerepet juttat Putifárnak; leánya megtagadja ugyan kívánságát, de az összeütközésnek a két személy közt nincs következménye. Nem halljuk, hogy Asenethnek apja zsarnoksága miatt kell rejtőznie; a főpap nem csalódik és később sem áll útjába leányának, mint Urbanus vagy Licinius. A passiókban a leányok teljesen hibátlanok, sorsuk a tűrő és szenvedve győzedelmeskedő ártatlanságé; ellenben Aseneth önmaga oka fájdalmának; a rövid keserűség, mely éri, megfontolatlanságának és kevélységének következménye; bűnhődik, megbánja hibáját, megtisztul és boldog lesz földi jegyesével.

[1] אסנת Sz. Jeromos szerint a. m. *ruina*, rom, romlás. Mások szerint «tövisben dús», «tövisbokorban talált».

[2] Nomen tuum non vocabitur amplius Asseneth, sed multi refugii (חסן)... Et eris sicut metropolis aedificata omnium confugientium ad nomen Domini Dei omnipotentis regis seculorum.

[3] V. ö. az Irene-legenda következő helyével: Πηνελόπη οὐκέτι σοι ἔσται τὸ ὄνομα τοῦτο, ἀλλὰ κληθήσῃ Εἰρήνη (καὶ ἔστι πόλις ἀκριβής) ἐπὶ σοὶ γὰρ καταφεύξονται μυριάδες ἀνδρῶν (τε καὶ) γυναικῶν καὶ παίδων. Wirth, *Danae in christl. Legenden*, Halle, 1892. 120. l.

Egyszóval: a história és a passiók csak részletekben egyeznek, a lényegben, a szerkesztésben és jellemekben távol állanak egymástól; amaz és ezek között csak hatásról, kölcsönzésről lehet szó, nem egyúttal közös számazásról.

A kölcsönző felet könnyű megismerni. A passiók anyaga, szerkezete egységes és a conversio hiányát leszámítva kifogástalan; ellenben az Aseneth-történetről ugyanez bajosan állítható. Putifár leánya toronyban, elzárkózva él; de nem tudjuk, miért kell ott élnie, s ami később vele történik, elejétől végéig máshol is megeshetnék. Az elzárkózás, a torony tehát mint szorosan oda nem tartozó elem csak idegen helyről, az Irene-legendából, a passió-hagyományokból kerülhetett az elbeszélésbe.

Figyelemre méltó, hogy a toronyban, szép palotában zár alatt nevelt leányok típusa mellett egy másik is fejlődik: a hasonló sorsra kárhoztatott fiúgyermeké. Jezdegerd királyról beszélik, hogy fiát, Bahramot, Nomannak, a hirai fejedelemnek gondjaira bízta, hogy távol a gonosz világtól, egy pusztában nevelje; mire Noman a gyermek részére a kietlenben pompás palotát építtetett.[1] Legérdekesebb mégis az idevágó elbeszélések közül egy keleti legenda, *Jozafát és Bárlám* története. A hosszú és költői szépségekben bővelkedő elbeszélés eléggé ismeretes. Avennir pogány királynak megjósolják, hogy fia keresztény lesz. A fejedelem megrémül, építtet egy palotát, a fiát elhelyezi benne és nemes ifjakat rendel szolgálatára. Megparancsolja, hogy a gyermeknek semmit sem szabad mondani, ami megszomoríthatná, Krisztusnak pedig csak neve se említtessék előtte. Jozafát azonban évek mulva kimegy a palotából és megismeri az élet nyomorúságait; elmélkedni kezd és Bárlám remete tanítására, kinek sikerül kereskedő képében hozzáférkőznie, keresztény hitre tér s remeteéletre adja magát.

A legendát a VIII. században, állítólag Johannes Damascenus foglalta írásba; gyökerei jóval messzebbre nyúlnak, le a *Lalitavisztára* Gótama-életrajzának keletkezése idejébe, mint sokan hiszik, a Kr. e. első századba. A Jozafát nevelésére, az élet nyomoruságaival való megismerkedésére vonatkozó részek ugyanis nem egyebek a Buddha-biografia visszhangjánál.

Utóbb az elbeszélés nagy népszerűségre tett szert a nyugati irodalmakban; a Krisztina-csoport történeteire azonban nem volt hatással. A keresztény legenda-irodalom nem szorult rá, hogy a bezárt leány meséjeért a messze buddhizmushoz fáradjon; közvetlen közelben megtalálta azt a saját ókori örökségében.

Nincs miért tagadni, a mártirok és hitvallók történeteit számos kötelék fűzi a klasszikus irodalmakhoz. A középkori

[1] L. *Wirth* id. m.

elbeszélők sok egyszerű motivumot, de néha zárt mesét is örököltek a régiektől. A csecsemő Pindaros és Platon méhei Szent Ambrus vitájában élnek tovább; Perseus és Andromache históriája Szent György vitéz, a sárkányölő legendájában folytatja pályafutását...; Szent Borbála passiójában már Papebroch, a bollandista ráismert a görög Danaë mondájára.[1]

Akrisios királynak megjósolták, hogy születendő unokája által fog elveszni. A király elejét akarja venni a bajnak és leányát, Danaët, földalatti helyiségbe, érctoronyba zárja. De Zeus aranyesője itt is eléri a leányt. Danaënak gyermeke születik, Perseus. Akrisios az anyát gyermekestül ládába rekeszti és a tengerbe dobatja. Azonban szerencsésen szárazra jutnak, a gyermek felnő és megöli öregapját.

Az Irene-Borbála-Euphemia-Krisztina-legendákban ennek a népmondának tipikus elemei ismétlődnek. A történetek genealogiáját lehetetlen összeállítani, egyesekről mégis sejthető legalább, hogy az ős-típusnak közelebbi hatását éreztetik. Szent Borbála régibb passiója és a Krisztina-elbeszélés korábbi szerkezetei egyformán mellőzik vértanu-hőseik conversióját. Később mind a két szentnek történetéhez jobb-rosszabb pótlások csatlakoznak. Az utókor észreveszi a hézagot; az elődök, a hagyomány első munkásai, érzéketlenek iránta, és ez, legalább egyelőre, csak az ős-típus hatásával magyarázható. A késő századokat nem köti semmi; a mesét szabadon, önmagában szemlélik; ellenben a passiók keletkezésekor egy élő típus alakul át, és a hagyomány hozzá van kötve a típus mozzanataihoz. Akrisiosból kereszténygyűlölő pogány Licinius, Dioscuros vagy Urbanus lesz, Danaëből keresztény leány és mártir, Zeusból keresztény isten; az aranyesőt szintén helyettesíteni lehet valamivel: közvetlen isteni ráhatással, megvilágosító kegyelemmel. A leány megtér, mivel Isten a megtérés malasztját önti lelkébe. Csakhogy ezt mindenki tudja, ezt nem kell külön elmondani, följegyezni, megmagyarázni. És a passió a conversio nélkül indul pályájára.

A másik figyelemre méltó mozzanat: Danaë tengerbe vetése és megszabadulása. A legenda-irodalom gyakran és szeretettel használja a vízbe vetett és megmenekült hősök motivumát; annál érdekesebb, hogy a vízi kaland az elzárt leányok passiói közül mindössze a Krisztina-történetben szerepel. Ebből a körülményből ugyanis némi joggal lehetne következtetni, hogy Krisztina tengeri próbája esetleg utólag került a passióba. A hagyománynak azonban ismernie kellett olyan szerkezetet, amelyből a vízbevetés nem hiányzott. A népköltészetben ugyanis fölmerül egy oláh népmese, mely az elzárt leány esetét a vízi kalanddal hozza kapcsolatba s egyes

[1] *Acta SS. Boll.* Maji tom. I. 20. IV.

részeiben meglehetősen emlékeztet az Irene-legendára. A darabot Wirth tüzetesen fejtegeti munkájában;[1] idevágó része a következő: Egy király erős falakkal, mély árokkal körülvett várat építtetett és odavitte csecsemő leányát, hogy távol a gonosz világtól istenes életben növekedjék fel. Jámbor asszonyokat rendelt melléje és halálbüntetés alatt megtiltotta, hogy a kastélyhoz férfi közelítsen. Az épület körül pedig gyönyörű kert volt, virágokkal és szökőkutakkal. Így nőtt fel a gyermek és olyan szép lett, hogy a virágok meghajoltak, a madarak pedig alázattal elhallgattak előtte. Történt egyszer, hogy a szép királykisasszony észrevett egy cigányasszonyt, aki a vár árkán túl állott és virágokat tartott kezében. Magához intette az asszonyt és elkérte tőle a virágokat. A bokréta hogy, hogy nem, véletlenül a vízbe esett, és a víz legott olyan szép pirossá lett és jóillatúvá, hogy a királykisasszony nem állhatta meg, ivott belőle és menten áldott állapotba jutott. Megtudta a király; haragjában fölperzseltette a kastélyt, a királykisasszonyt pedig hordóba zárta és a tengerbe hajíttatta. A leány gyermeket szült a hordóban, aki oly gyorsan nőtt, hogy a hordót szétrepesztette. Akkor végre partot értek és megmenekültek a király haragjától.

Látni való, a Krisztina-legenda magvának elég kiterjedt rokonsága van, hogy mint meghatározott történeti személy históriája ne szerepelhessen és csak mint ősrégi költői hagyomány folytatója tarthasson számot az elismerésre. A passiók szent Krisztinája soha sem létezett; képzelt története, próbái, megdicsőülése csupán rávitel útján fűződtek az egyház egyikmásik vértanujához.

6. A Krisztina-passió költésének helye, ideje ismeretlen. *Wirth* megkísérti korának meghatározását és rámutat a szövegek egyrészének amaz adatára, hogy Urbanus felesége a gens Aniciából származott. Szerinte ez a «gens Anicia» a konstantinápolyi «roi soleil», Anicius Justinianus császár († 565.) «reflexe», a mű tehát nem lehet régebbi a VI. század végénél. A föltevésben nincs semmi lehetetlen. Bizonyos, hogy az az apokrifa-áramlat, melynek a Krisztina-legenda minden ízében jellemző terméke, a VI. század végén és a VII. században tör be a nyugati egyházba és Beda, majd Aldhelmus iratai által válik közismertté, sőt divattá.

Az elbeszélést aztán bátran írhatták nyugaton: erre vallanának a benne szereplő személynevek, a görög kéziratok hiánya, végre az a körülmény, hogy a Krisztina-cultus a keleti egyházban csupán a X. században vált népszerűvé.

Utóbb nemcsak Ascisclus és Victoria passiójához használták fel, hanem szemmel láthatóan reá támaszkodik egy másik legenda

[1] 33—34. l. V. ö. Schott, *Walachische Märchen*, 262—279., 370—374.

is, melyet a bollandisták augusztus 26-ról közölnek[1]: *Sz. Christiana szűz* története. Ez a Christiana a legenda szerint Migranimus angol királynak és feleségének, Maronának leánya volt. Buzgó pogány szülei a maguk vallásában nevelték föl, és kiváló buzgóságot tanusított az istenek szolgálatában. Apja erre való tekintettel egy Venus-templomot épitett számára, hogy hét leánytársával együtt ott éljen szűzességben, míg férjhezmenetelének ideje elérkezik. Ettől fogva alig tette ki lábát a templomból. Egyszer valami szegény képében megjelent neki Isten angyala és alamizsnát kért tőle Krisztus nevében. A leány kiváncsian kérdezte: Ki az a Krisztus? Az angyal elmondotta, hogy isten, és megjegyezte, hogy ismer a városban egy papot, aki többet is tudna róla beszélni. A leány elhivatta a papot; ez megtérítette, megkeresztelte és Krisztus nevéről Christianának nevezte. A keresztelő alkalmával pedig, beszéli egy későbbi legenda-változat[2], az a csoda történt, hogy nem lévén vizök a szertartáshoz, a földből hirtelen forrás fakadt föl, mely aztán London városának sokáig érdekes látnivalója volt. Viszont a régibb relatio szerint Christianára abban a pillanatban, hogy a vízbe lépett, csodálatos fehér fényesség ereszkedett az égből és a pappal együtt eltakarta, míg a keresztelő tartott. Ettől fogva Christiana haláláig szűzességben és az Isten szolgálatában élt; a későbbi legenda szerint a régi Venus-templomot keresztény egyházzá alakittatta, sok pogányt megtérített, csodákat tett, és mint némelyek állítják, a vértanuság dicsőségét is megszerezte.

Érdekes, hogy a XVI. század előtti skót és angol források semmit sem tudnak Migranimus angol királyról és leányáról. Mi több, Christiana nevét a martyrologiumok csupán a XVI. században kezdik emlegetni. Magát a ránk maradt legrégibb Christiana-históriát Johannes Gilemannus augustinianus szerzetes irta össze a XV. században, ugyanennek bővebb változata pedig a XVII. században jelenik meg Salomons belga szerzetestől — állítólag egy Antwerpenben 1527-ben kinyomatott breviárium alapján dolgozott, melynek megfelelő részét azonban a bollandisták a XVIII. században már hiába keresték. Pinius kimutatta[3], hogy a Salomons-féle elbeszélés bővítményei ellenkeznek a történelmi adatokkal; de mint látható, a Gilemannus-féle relatio sem igen tartható egyébnek a Borbála- és Krisztina-passió visszhangjánál.

7. Kérdés, milyen helyet foglal el a legenda szövegei között a magyar Krisztina-kódex passiója? A felelet egyszerű: a magyar szöveg abból a csoportból való, melyet az orvietói,

[1] Acta SS. Julii tom. VI. 314—315.
[2] V. ö. u. o. a 313—314. l.
[3] U. o.

a brüsszeli változat képvisel, és amelyhez — mint látszik — a Boglino-féle lectiók forrása is tartozott. Ámde csupán közéjük való, csupán nagyon közel áll hozzájuk: mindenben egyikkel sem vág össze és egyiknek sem lehet fordítása. A mű elején olvasható etimologia: CRistina mondathatik oly mintha krismaval kenetetet, csupán a *Legenda aurea*ban fordul elő; másutt elmarad egy és más, ami amazokban megvan; végre az elbeszélés, az előadás hellyel-közzel hol egyik, hol másik változathoz hajlik közelebb.[1]

Másfelől azonban meg kell jegyezni, hogy a kódexnek alig van egy-két jelentéktelen helye, amelynek mását az ismert variánsokban megtalálni ne lehetne. Ez a körülmény világos bizonyítéka, hogy a magyar Krisztina-legenda nem lehet egyéb fordításnál.

Révai azt mondja a könyvecskéről, hogy «ditséretre méltó benne az írónak hűsége».[2] Csakhogy Révai alig ismerte az eredetit, következéskép megjegyzése valószínűleg nem a fordításra, hanem ennek másolatára vonatkozik, jelesül arra a körülményre, hogy a másoló a lemásolt írás sajátságait gondosan megtartotta. Bizonyos azonban, hogy a fordító igyekezett lehetőleg az eredeti nyomán járni és teljességgel ártatlan mindama szerkezeti fogyatkozásokban, melyek a legenda értékét csökkentik és (az egy Liberiana-szöveg kivételével) a deák variánsokban egytől-egyig megtalálhatók. A magyarban ugyanis csupán egyes kifejezések körül esik hiba, és akkor sem mindig a fordító deákságának fogyatékossága, hanem részben valószínűleg a tőle használt kéziratnak fogyatkozásai következtében. Már volt róla szó, hogy a magyar Krisztina-vita Jovis és Apollines istenről beszél; ilyen az is, hogy VII. Kal. Augusti[3] nála annyi mint «Kys azzon hovanak heted napja». Per misericordes deos, quia nisi dixeris mihi, bestiis ferocissimis membra tua dabo: «Ha az irgalmas isteneketh meg nem mondandod en nekem: Kegyetlen es vad bestyeknek adlak tegedeth.» — Ismét: sin vero nolueris, quae tibi jubentur a me, per invictos et misericordes deos, pessima judicia tibi applicabo: «Ha kedeglen nem akarandod azokath, kyk the neked en tőllem parancholtatnak: hath en az győzhetetlen es irgalmas Isteneknek miattha zörnyőseges gonoz iteleteket tulajdonytok teneked.» — Qui dignatus es me accipere hunc panem incorruptionis: ky meltolkodal en tőllem el venny az meg rothadatlansagnak kenereth. — Statim chorus angelorum suscepit eam: legottan fogada őtet Ang'aloknak serege (eh.

[1] V. ö. A budapesti VIII. ker. községi főreáliskola értesítője 1915—1916. Bp., 1916. 12—24. l.

[2] *Révai Miklós magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve.* Budapest, 1912. 6.

[3] Július 26.

felfogta.) — Quia dignatus es me ab omni impedimento corporis mei liberare: mert meltolkottal engemet meg zabaditany testemnek minden vezedelmetől. — Ex hoc non tibi parcam: es azt teneked nem tűröm.

Néhány hibát és furcsaságot a forrás-szöveg rossz olvasása okozott. A magyar kódex a vértanut mindjárt a legenda elején valami Splendeus newő nemzetségből származtatja, holott a deák szöveg szerint «erat . . spem dei habens in custodiendo virginitatem». Utóbb Krisztinát Urbanus azért nem akarja férjhez adni, hogy szűzességben maradhasson «az Sidoknak tiztelesseknek okaerth», azaz, mint a Leg. Aurea mondja: «ut in deorum cultu maneret». — Hasonló természetű botlások a következők is: es meg jeg'ezy uala ő zyueben: et nutabat in corde suo. — Mostan meg mondam: fertelmes urban es feregnek mezarosa, merth az en at'am xpus: Non tibi dixi immunde Urbane, carnifex, vermis, quia pater meus est Christus etc. — Vram isten menyey oruos: lelky zemeknek sebeit tudom es esmerem, mert nem hacz el engemeth: Domine deus coelestis, medice vulnerum occultorum, scio et cognosco, quod non me derelinquis. — Hog' te az my baratynknak nemzetsegeből vag': quia de genere aniciorum es. — Julianus, chodalatos es ördögnek rezese: Juliane, miserabilis et particeps diaboli.

Egyébiránt a fordítás nem rosszabb a kódex-fordítások átlagánál. Az Érdy szövegeiben aránylag jóval több a magyarosság, de viszont a karthauzi bátrabban is bánt forrásaival. A Krisztina-legenda fordítója lehetőleg ragaszkodik eredetijének szavaihoz és mondatfűzéseihez, s így érthető, hogy nyelvében igen gyakori a latinizmus; ám egyúttal hasznát is látja félénk tartózkodásának, mivel stílusa a deák szöveghez való igazodás következtében általán ritmikus tagolódású lett és a fület rendszerint elég kellemesen érdekli.[1]

HORVÁTH CYRILL.

---

[1] Esetleges félreértések elkerülése végett meg kell jegyeznem, hogy ez a dolgozat testesebb formában már 1912-ben készen állott. *Wirth* Danaëkönyvéhez csak utólag, 1918-ban, évekig tartó hajsza után tudtam hozzájutni. Akkor láttam, hogy egy-két pontban már megelőztek, viszont egyetmást, aminek hasznát vehetem, tőle hallok először. Az utóbbiak a dolgozatba a forrás megjelölésével vannak beiktatva. Végül hadd említsem meg, hogy az első közl. 16. l. 10. sorában «és észrevehették volna» h. «és szemügyre veszik vala», a 19. l. 27. s. «szemben alig» h. «szemben ismét alig» a helyes szöveg.

XVI. ÉS XVII. SZÁZADI IRODALMUNK NÉMET EREDETŰ MŰVEI.

(Harmadik közlemény.)

III. Világi irodalom.

A profán irodalomnak a vallásos irodalomhoz mérten alárendelt szerepe van régi nyomtatott emlékeink sorában. Ez az alárendeltség külsőleg is kifejezésre jut az emlékek egyenlőtlen számarányában: a vallásos könyvek tömege mellett szinte elenyészik az a néhány profán munka, melyről irodalomtörténeteinkben leginkább szó esik. A XVI. és XVII. század uralkodó irodalomfölfogása még szembetűnőbben igazolja, hogy ebben a vallással eltelt korban az épületes-áhítatos olvasmánynak nagyobb jelentőséget tulajdonítottak, mint a profán írással való mulattatásnak. Hívságos és kétes ujdonság számba ment az olyan munkák közrebocsátása, melyek az olvasó érdeklődését nem a vallásos áhítat erősítése végett vagy erkölcsi tanítás érdekében keltették fel, hanem pusztán tetszésre vagy művészi sikerre törekedtek. A profán írások közül csupán az erkölcsi tanuságokra vezető munkákat tűrték meg — Luther maga is fordított a pogány Aesopus meséiből — innen van, hogy régi profán irodalmunk nagyobb részében a *didaxis* körébe tartozó művekből tevődik össze.

Az írásnak ez a valláserkölcsi, a középkori világnézetben gyökerező fölfogása ép a XVI. és XVII. században élte át nagy átalakulásának idejét — Németországban épúgy, mint nálunk — és a magyar irodalom világi emlékeinek körében igen jól megfigyelhető, miként hatalmasodik el bennök a vallás-erkölcsi célzaton a szórakoztatásra és mulattatásra való törekvés. Ennek jele az a néhány tiltakozó hang, mely sem a vallásnak, sem az erkölcsnek nem szolgáló profán költészet térfoglalása ellen nálunk ebben a korban először fölszólal. «Immár csak mind hazugságnak hallgatására és hivságos mulatságra vágyódnak mindennek fülei — írja 1578-ban Bornemissza Péter — tisztátalan és fajtalan beszédnek hallgatására, hazug és álnok tanácsra, hamis és eretnek tanításra, rágalmazók, gyalázók, fondorlók sugárlásaira, trágár és peniszes csúfságra

bába beszédre, álnokul költött fabulákra, királyfia kis Miklósról, poéták óriásairól, Apolloniusról és egyéb hívságról; virág és szerelem énekek hallgatására, lant, sip, dob, trombita szóbeli hajja hujjára és temény ezer csácsogásokra».[1] Egyes XVII. századi munkákban az írók tudatosan kezdik keresni az erkölcsi tanúság határain túl az érdekfeszítő mozzanatokat és a meglepő fordulatokat, mind nagyobb részletezéssel kezdik ábrázolni a hatásos helyzeteket — sőt egy-két régi népkönyvünkben az erkölcsi tanuság már csak fügefalevél a sikamlósságok palástolására.

A profán tárgyú német fordítások száma csekély, mert még általában kevés a profán könyv ebben a két században. Nagyobb mennyiségű német eredetű világi könyvet azért sem kereshetünk régi irodalmunkban, mert a német műveltségen belül is idegen eredetű az egész profán irodalom. Az autonom művészi értéket nem német földön fedezték föl. A lovagi műveltség francia és flamand eredetű tárgyakat és fölfogásokat, a renaissance pedig olasz és klasszikus eredetűeket vetett be a német irodalomba, ezért a XVI. és XVII. századi német világi irodalom épúgy idegen fordításokkal és átvételekkel, gyarapodott, mint a magyar. Az alább felsorolt német fordítások között következőleg többnyire olyan német munkákat fogunk találni — ellentétben az autochton vallásos irodalommal — melyek német szempontból sem eredetiek, hanem valamely más nyelvből vannak németre fordítva. A magyar írók csak kivételesen szorultak rá a német közvetítésre: többnyire ők is első kézből vagy ugyanabból a forrásból merítenek, mint német társaik. Ezért aránylag kevés közvetlenül németből fordított könyvet ismerünk a XVI. és XVII. század világi irodalmából; inkább oly magyar munkákat találunk, melyek párhuzamosak, azonos eredetűek az egykorú német világi irodalom jelenségeivel. Ez a párhuzamosság egyes esetekben véletlen találkozás lehet; de mivel az egyezés két század egész profán irodalmi termelésére kiterjed és a XVI—XVII. századi magyar és német irodalom csaknem valamennyi jelensége között fölismerhető, ebből a két irodalomnak nagyfokú közvetlen érintkezésére is következtethetünk. A XVI. századi magyar irodalomban pl. ugyanazokkal az olasz-latinból fordított széphistóriákkal találkozunk, melyeket a XVI. század végén olaszból vagy latinból németre is lefordítottak. 1471-ben jelent meg Steinhöwel fordításában *Apollonius von Tyrus* és a *Griseldis*-népkönyv, 1472-ben Johann Hartlieb fordításában a világbíró Nagy Sándorról szóló *Alexander*-népkönyv, Hans Mayr fordításában a trójai háború *(Zerstörung Trojas)*, Albrecht von Eyb

[1] *Negyed része az evangéliumokból és epistolákból való tanuságoknak.* Sempte, 1578. 758. l. Idézi már Szilády RMKT. I. 340. l.

fordításában a *Gwiscardo und Sigismunda* históriája és Arigo Boccaccio-fordítása; a következő év (1473) meghozta a hét bölcs mester *(Die sieben weisen Meister)* és Boccaccio *De claris mulieribus* művének német átdolgozását. Ezt követte Steinhöwel *Aesopus*a (1475), Niclas von Wyle *Eurialus und Lucretia* históriája, 1487-ben németül is megjelent *Salomon und Marcolf* stb. Azok a népkönyvek, melyek csak a XVI. század folyamán jelennek meg először a német irodalomban, mint *Fortunatus* (1509), *Magelone* (1535), *Theagenes und Chariklea* (1559), közvetlenül a német szöveg alapján jelennek meg magyar fordításban is.

A *széphistóriákban* a meseszerű novellától a hosszúlélegzetű kalandos regényig az elbeszélés sokféle és sokfajta változatait találjuk, de az elbeszélés módjában többé-kevésbbé fölismerhetjük az íróknak ugyanazt a magatartását, mely már a fordítás és eredetiség, a szellemi tulajdon és kölcsönzés régi értelmezésében szemünkbe tűnt. Amint Magyari István nem írt a «maga-mutogatásából» az országokban való sok romlások okairól, és a különféle épületes könyvek szerzői «a beszédnek csinosságával felettébb nem törődve csupán az elme eleibe akarnak vastag falatokat szegdelni» — épúgy régi elbeszélőink is eltűnnek a tárgy mögött, melyet előadnak. Nem keresik a hatáskeltés művészi eszközeit meg a díszítő részletezést, nem akarják a maguk egyéniségét belevinni az elbeszélés színezésére, hanem cicomátlanul adják a tárgyat, «úgy, mint volt», az előadó egyéniségének teljes kitörlésével. Az elbeszélés e tárgyias módjában ráismerünk régi irodalmunknak már említett névtelenségére, melynek természetes következménye, hogy inkább meglátjuk e korban a zárt, egységes irodalmat, mint az írói egyéniségeket. Régi elbeszélő irodalmunk anyagszerű és tárgyszerű — ezért érthető, hogy széphistóriánkkal a tárgytörténeti irányú irodalomtörténet foglalkozott legtöbbet. A középkori legendák elmondásában szólal meg ily faragatlanul tárgyszerűen a magyar és német próza, mert akkor még el volt telve az elbeszélő az előadandó tárgy iránt való mélységes tisztelettel. A XVI. és XVII. századi magyar széphistóriák körében igen tanulságosan megfigyelhető, miként vész ki fokozatosan az elbeszélőkből az előadott tárgyban való hit és az iránta való tisztelet. Mennél inkább távolodunk a középkor szellemi világától és közeledünk az új kor felé, a nagy átalakulás előrehaladásával mind kevésbbé veszik komolyan az elbeszélők mondanivalóikat: a kalandos regény exotikus eseményeinek már nem volt «epikai hitele» sem az írókban, sem az olvasókban. Az előadott tárgy hitelének fokozatos leromlásával egyidőben az elbeszélők mind jobban keresik a hatáskeltés és érdekfeszítés különböző eszközeit; mennél inkább emelkednek az előadott esemény fölé, annál inkább állítják be és készítik ki,

hogy kívánatosnak lássék, hitelét vesztett mondanivalójukat. A *Magelona* előszavában már kényszeredett mentegetést olvasunk a «História szeretők» számára az előadott tárgy miatt: «nem-is ok nélkül lött ez — mondja a kiadó nyugtalan lelkiismerete — hogy ez *egyképpen tsak nyájas és mulato* Historia volna, de inkáb tisztessegnek és ſzemermetessegnek okáért-is ſzereztetett». Az előadásnak ez az újabb és művészibb módja által az előadónak egyénisége is mindjobban belevegyül a tárgyba. Ha szemügyre vesszük azokat a szövegrészeket, melyekkel a széphistóriák az újabb átdolgozások alkalmával gyarapodtak, találunk bennök bőségesen elemeket az újabb és egyénibb költészetből. Példának idézek egy strófát *Volter és Grizeldis*ből: ezt a strófát Istvánfi toldotta be az előadásba mint az előadott mesét díszítő reflexiót:

> Ebben haladékot semmit nem kivánunk,
> Mert az idők miként folyóvizek múlnak,
> Az ifjúságnak is virági elhullnak,
> A vénség utána mint egy farkas ballag.[1]

Ezt a hangot hiába keresnők középkori legendáinkban: az elbeszélésnek ez az egyénibb módja, mellyel az író nem dísztelenül adja a tárgyat, hanem saját szemével láttatja, amit előad, nálunk a XVI. és XVII. századi elbeszélő költészetben alakult ki.

A széphistóriák mellett külön műfajjá csoportosulnak régi irodalmunkban a *dialogusok*. A párbeszéd az előadásnak művészibb és differenciáltabb formája, mint a legtöbb széphistóriában végigvonuló egyszerű elmondása a történteknek: a párbeszédben az író szereplőinek álarca mögé rejtőzik, a pro és contra álláspontját szabadon kifejtheti, a nélkül, hogy saját hangjával egy szót is szólna. A beszélgetések rendszerint a világ folyásán való passziv szemlélődést, vallásos vagy morális reflexiókat tartalmaznak és a különféle vélemények megszólaltatása által művészibb formában és magasabb fokon valósíthatják meg a tárgyilagosságot, mint a tárgy puszta elmondására szorítkozó széphistóriák. E dialogusok nem hántanak ki eszméket az ellentétes véleményekből, nem a Sokratesnek és Platonnak a λόγος-ig emelkedő διαλογισμός-a fajából valók, hanem Lukianos és Cicero fölényes életbölcseségének természetes gondolatformájában gyökereznek. E klasszikus életművészektől örökölte a párbeszédes formát a kétnyelvűségnek és kétszínűségnek legnagyobb XVI. századi mestere: Erasmus. Ez az ezer színben csillogó keresztény bölcs, aki közömbösen szemlélte a világ folyását, a végletek harcát, ki mindent megértett és semmit el nem fogadott, kinek relativismusában a bölcs balgának, a

[1] 49—52. sor. (RMKT. II. 28. l.)

balga bölcsnek látszik, kinek mindenről van két vagy több különféle, egymással ellenkező nézete, de aki bátor, férfias szót sohasem mondott — ez a «kétnyelvű szimuláns», mint Luther nevezte, a maga gondolatvilágából szervesen választotta ki a dialogus formát, mert ez volt világnézetének szerves kifejezése. Az ő különféle *Colloquium*ai meghonosították e kor német irodalmában az intellectualismusnak és relativismusnak kétélű műfaját, pedig az valójában nem is illik a XVI. század szókimondó és hitvalló embereinek ajkára. Luther nem írt dialogusokat, legföljebb katechizmust. Erasmus kedvelt gondolatformája mégis benne él a XVI. századi német irodalomban: a *gespräch* e kornak egyik legkedveltebb irodalmi műfaja — hozzá illő tartalom nélkül. A párbeszédes formához illő henye életbölcseség kiveszett a protestáns prédikátorok és iskolamesterek tollán. Az ő párbeszédeik katechizálásokká meg pedagógiai magyarázatokká lesznek, hol az egyik fél csak kérdez, a másik pedig felel, vagy pedig a hitvitázó prédikátorok arra használják föl a párbeszédes formát, hogy az egyik szereplőnek álarcából fölismerhetőleg kilépjenek és ellenfeleiket megszégyenítsék. Az ilyen megváltozott tartalom által a párbeszéd megszűnik párbeszéd lenni, mert az egyik félnek el kell némulnia az egyenlőtlen versenyben és a párbeszédes formában adott lehetőség a világ folyásának közömbös szemléletére kihasználatlan marad.[1]

A régi magyar irodalomban néhány sajátosan magyar vonatkozású, több idegen eredetű és egy-két német származású dialogust találunk. A dialogus régi irodalmunk egyik legértékesebb termékeny műfaja. Irodalomtörténeteinkben mégis alig esik róla szó, és sehogy sem jut bennök kifejezésre, hogy milyen sokféle tartalommal és különféle változatokkal jelenik meg XVI. és XVII. századi költészetünkben ez az egykor elterjedt, ma csaknem kihalt műforma. Irodalomtörténészeink nem látták meg a dialogusokat, mert *drámát* kerestek régi költészetünk emlékei között és a dialogus-irodalom legszebb magyar emlékeit nem a maguk szempontjaiból, hanem a későbbi drámairodalom szempontjaiból mérlegelték. Régi irodalmunk néhány drámának minősített emlékéről előreláthatólag még ki fog derülni, hogy német dialogusok magyar származékai.

Irodalomtörténetünk több XVI. és XVII. századi jelenségről, pl. Balassi Bálint egyes verseiről is kimutatta, hogy egykorú német példaadás nyomában keletkeztek. Német eredetű fordítások a következők:

[1] Vö. Hirzel: *Der Dialog.* Leipzig, 1895. 2 köt.

41. Sebald Heyden.

Sylvester János: *Puerilium colloquiorum formulae*, Krakkó, 1527.

Irodalmunk legrégibb nyomtatott magyar nyelvű emléke (Melich János: *A két legrégibb magyar nyelvű nyomtatvány*, B. 1912) Sebald Heyden német iskolamester latin és német párbeszédeit egészíti ki magyar fordítással magyar tanuló gyermekek számára. Sebald Heyden Nürnbergben tanított (életrajzát Dézsi Lajos ismertette IK. 1897). Iskolája Hans Sachs és Osiander városában a protestáns humanizmusnak, sőt a görög nyelv oktatásának első otthona volt. A magyar szöveg első ismertetője előtt már nyilvánvalónak látszott, hogy Heyden iskoláskönyve Erasmus német humanisztikus hatásába kapcsolódik (Melich János: It. 1912, 289. l.). Sylvester János fordítása az első példát szolgáltatja irodalmunkban annak, miként veszti el a dialogusforma azt a szerves tartalmát, amely Erasmus párbeszédeit betölti. Heyden *Colloquium*aiban Andreas és Balthasar, Blasius és Clemens stb. beszélgetnek egymással, de nincs mondanivalójuk. Nem fejtenek ki ellentétes — egyformán igaz és hamis, bölcs és balga — véleményeket, mint Erasmus szereplői: pusztán azért beszélgetnek, hogy rövid mondataikból a tanuló gyermekek könnyen elsajátíthassák a latin nyelv egyszerűbb fordulatait. Erasmus sohasem vállalkozott arra, hogy akárki fiát megtanítsa a latin nyelvre. Előkelő udvari bölcsesége a XVI. század folyamán leszállott a protestáns iskolaszobákba és jámbor iskolamesterek kezében pedagógiai eszközzé lett a gyermekek humanisztikus nevelésére.

42. Christoph Armprust.

Armprust Christoff: *Gonoz azzony embereknek erkelchekroel vallo Oenek . . . kit oztan egy baratia keressere magyar nielure fordita* (Bécs, év nélkül). Vö. RMKTára VI, 22—30 l. Szilády jegyzetével.

Armbrust Kristóf 1550-ben a birodalmi gyülés idején I. Ferdinánd kíséretében Augsburgban tartózkodott s ott írta német versét német házigazdája «egy kopott ebagné bosszúságára, kit osztán egy barátja kérésére magyar nyelvre fordita». A vers eredeti német szövege ismeretlen.

43. Heinrich Steinhöwel.

1. Heltai Gáspár: *Sas fabula, mellyeket Esopusból és egyéb innen egybe gyüjtet és öszue szörzet, à fabuláknac ertelméuel egyetembe;* Kolozsvárott, 1566.

Heltai meséinek eredetét Imre Lajos tisztázta: Heltai Gáspár meséinek eredete és nyelve, Kolozsvár, 1885. és Heltai Gáspár Aesopusi Meséi (RMK. 4.) 1897. 13—18. l. Heltai az előszóban azt mondja, hogy «gyütöttem és egybe szettem száz fabulát, régieket és újakat» — Imre Lajos összehasonlítása nyilvánvalóvá tette, hogy Heltai mesés könyvének egész anyagát hat mesén kívül Steinhöwel Aesopusából merítette. Magyar könyve azonban nem nyers fordítása, hanem önálló földolgozása a Steinhöwel latin-német szövegű Aesopusának *(Steinhöwels Äsop.* hg. Herm. Österley. Bibl. des literarischen Vereins, Stuttgart 117. k. 1873).

2. *Magyar Aesopus Az Az; Aesopusnak egesz elete es Fabulai; Mellyet Görög Nyelvből Deakra, Deakbol Németre, és Németből Magyar Nyelvre fordítottak.* Lőcse, 1673. (RMK. I. 478 l.).

Ez a XVII. századi német eredetű Aesopus-fordítás irodalomtörténetünkben még alig szerepelt. A könyv egyetlen kolozsvári példányához most nem tudtam hozzáférni. A névtelen munka Steinhöwelnek egy újabb magyar fordítása, mely Aesopus életéről szóló széphistóriát is tartalmazza. A cím megfelel Steinhöwel müve kései kiadásainak.

44. John Maundeville.

Valkai András: *Cronica mellyben meg irattatic Prister Johannis.* Kolozsvár, 1573.

Forrását és eredetét kimutatta Binder Jenő: EPhK. 10. k. 532—553. l. A magyar népkönyv John Maundeville-tól való latin szövegnek Németországban elterjedt változatából van fordítva, innen a könyv *Prister Johannis* címe.

45. Nikolaus Selneccer.

Szegedi Lőrinc: *Theophania, Az-az: Isteni meg ielenes, Wy es igen szép Comoedia a mi első Atyainknac allapattyárol es az emberi tiszteknec rendeleseröl auagy gradicsaról.* Debreczen, 1575.

Heinrich Gusztáv kimutatta (EPhK. 1887, 163), hogy Szegedi könyve durván le van fordítva Selneccer latin munkájából; címe: *Theophania. Comoedia nova, et elegans, de primorum parentum conditione, et ordinum sive graduum in genere humano institutione.* Wittenberg, 1560. — Selneccer dresdai lutheránus udvari lelkész, később lipcsei superintendens volt. *Theophania*ja a német paradicsomi-játék (Paradiesspiel) hagyományos anyagát dolgozta föl humanista izléssel és latinsággal.

46. Johannes Zschorn.

Czobor Mihály: *(Heliodorus Aethiopikájának verses feldolgozása).* Csonka kézirat, a XVII. század elejéről.

Forrását kiderítette Rajka László: *Heliodorus Aithiopikájának feldolgozásai a magyar irodalomban.* Kolozsvár 1917. E földolgozásról már Laskai János XVII. századi verses levele azt mondja: «Másikat gondolom hogy ezt ki szerzette, Németből magjarra versekbe rendelte». A német *Aethiopikát*, melyet Czobor magyar «versekbe rendelt», Johann Zschorn irta (vö. Richard Benz: *Die deutschen Volksbücher*, Jena, 1913, életrajzát: *Jahrbuch für Geschichte Elsass-Lothringens*, 21. k. 1905, 161—238. l.); címe pedig: *Aethiopica Historia. Ein schoene vund liebliche Histori von einem grossmuetigen Helden aus Griechenland, vund einer vberschoenen Junckfrawen... Aus dem Griechischen ins Latein, vund yetzund newlich ins Teutsch bracht, gantz kurtzweilig vund nutzlich zu lesen.* Strassburg, 1559. Czobor verses fordításának módjáról bővebben szól: Rajka id. m. 25—83. l.

47. —

Meses Könyvecske. Melly vyonnan meg ekesitett rövid ertelmes kerdesekkel és feleletekkel. Mostan németből magyarra fordétatott. Lőcse, 1629.

A könyv a legrégibb nyomtatott és XVI. században igen elterjedt német aenigmagyüjteményt fordítja magyarra. A német gyüjtemény rendszerint *Das Ratbüchlein* vagy *Das Räterische Büchlin* címet viseli. A legrégibb kiadás pontos címe: *Wolchem an kurtzweil thet zerrinden, Mag woll diß büchlein durch grynden. Er findt darin vill klüger ler, Von Rettelsch gedicht und vill nüwer mer. Straßburg* (berlini kir. kvt.). A magyar fordítás forrására rámutattam. EPhK. 1917. 187. l. A német népkönyvet behatóan tárgyalja Robert Petsch: *Das deutsche Volksrätsel.* Straßburg, 1917, 48—53. l.; legrégibb szövegét újból kiadta A. F. Butsch: *Straßburger Rätselbuch.* Die erste zu Straßburg ums Jahr 1505 gedruckte deutsche Rätselsammlung. Straßburg, 1876.

48. —

Gyirwa Wenczel: *Az Sybillanak Jövendöleseröl és Salamon királynak böltseségéröl . . . Németből magyarrá fordíttatott.* Löcse, 1649.
Eredete ismeretlen.

49. Friedrich Dedekind.

Tsáktornyai Mátyás: *Grobian Verseinec Magyar Enekbe Valo Fordítása, mellyekben az io tißteséges erkölcsnec regulai, vißßa valo értelemmel vannac megiratuán.* Kolozsvár (XVI. század).

Eredetijére először Eötvös Lajos mutatott rá (Budapesti Közlöny, 1870, 48. sz.). Később Heinrich Gusztáv említette a könyvet, hol fordításnak, hol átdolgozásnak jelzi a magyar verseket, de a forrásról nem szól (EPhK VII. 1883. 397—98. l.). Irodalomtörténetünk azóta alig foglalkozott régi irodalmunknak ezen érdekes termékével. (Ujvárosi Szabó Gyula: A magyar verses oktató költészet története, Bpest, 1910, 35.) Pedig a könyv tárgya közismert volt nálunk is: a *grobianus, grobianusság* átment a XVII. századi magyar köznyelvbe és a mérhetetlen durvaság megnevezésére szolgált (Nyelvtört. Szótár I. 1124).

Grobianus alakja egy német moralista képzeletéből pattant ki. A szó először Zenninger: *Vocabularius theuthonicus* szótárában 1482-ben fordul elő. Sebastian Brant: *Das Narren Schyff* (1494) c. szatirájában írja először körül Von groben narren c. fejezetében Grobianus alakját:

Eyn nuwer heylig heißt Grobian
Den will yetzt fyren yedermann
Vnd eren jnn, an allen ort
Mit schantlich wüst werck, wis und wort.

Brant szatirájának második 1495. kiadásában egy hozzátoldott külön fejezetben (von disches vnzucht) megemlékezik azokról, kik az étkezés illemét sértik; könyve végén említi őket, mert nem tartja oly veszedelmes hóbortosaknak, mint narrenschiff-jének többi utasait (vö. Fr. Zarncke: Sebastian Brants Narrenschiff, Leipzig, 1854, 71. és 109. l.). — Brant után Thomas Murner: *Der schelmen Zunfft* (1512) c. szatirájában az étkezésnél illetlenkedőket nevezi grobian-nak. *Die faw kronen* c. fejezete élén egy

malacot ábrázol, melyet megkoronáznak, a hozzátartozó szövegben pedig ironikusan buzdítja asztalnál illetlenkedőket:

Bene ueneritis nobis, her grobian!
Surſum corda, facht effen an!
Iſt schon eyn edler do, denn ir
Des achtend nit, greyfft in das geschirr.

(V. ö. Thomas Murner: *Schelmenzunft.* hg. Ernst Matthias. *Neudrucke deutscher Literaturwerke des XVI. und XVII. Jahrhunderts.* 85. Halle, 1895. 35. l.) A moralisták e népszerű könyveiből Grobiannak fiktiv alakja átment a köztudatba. A név tul. csak az étkezésnél illetlenkedőkre célzott, de Grobian hova-tovább megszemélyesítője lett minden nyerseségnek, durvaságnak és kicsapongásnak, mely a XVI. század nagy társadalmi és szellemi átalakulásainál fölszínre került. A humanisták arisztokrata udvarisága megütközött azon a nyerseségen, mely a reformáció küzdelmeiben a német nép széles rétegeiből fölszínre került. A XVI. századi német szellemi élet demokratikus, egyben nyers és durva oldalának Grobianus lett a megtestesülése, foglalata a német «barbárságnak», mely erkölcsi érzékében azonban magasan fölötte áll a humanista udvaroncok «emberségének». Grobianus a moralisták tollán szinte eleven személyiséggé lett. — Lutherben is voltak reá emlékeztető vonások — kora erélyének és gyengéjének egyik jellegzetes képviselőjének tekintették. Az étkezésnél való durvaságot vele kapcsolatban Friderich Dedekind mutatta be (*Grobianus.* hg. von Aloys Böhme — *Lateinische Literaturdenkmäler des XV. und XVI. Jahrhunderts.* hg. Max Herrmann 16. Berlin, 1903). Dedekind könyve csakhamar megjelent német fordításban; a fordító Fischart mestere, Caspar Scheidt. Fischart kora legjobb rimelőjének nevezi a német Grobianus költőjét:

Deßgleichen auch Ehr Caspar Scheidt
Der best Reinist zu vnser Zeit
Hat er nicht schön im Widerspiel
Erhebt die Grobianer viel?

(Vö. Adolf Hauffen: *Caspar Scheidt.* Quellen und Forschungen, Straßburg, 1889.) Scheidt fordítása a XVI. századnak egyik legnépszerűbb német népkönyve lett (vö. *Friedrich Dedekinds Grobianus verdeutscht von Kaspar Scheidt.* Abdruck der Ausgabe 1551. Neudrucke 34—35. hg. Gustav Milchsach, Halle, 1882). Dedekind és Scheidt német Gargantuaja virágirodalmi vándorútra kelt, de újabb és újabb metamorphosisokon át tovább élt a német irodalomban is, különösen Johann Fischart rettenetes torzképeire hatott (vö. Wilhelm Wackernagel: *Johann Fischart von Strassburg und Basels Antheil an ihm.* Basel, 1870). Először angol nyelvre fordították le: az angol fordítás a XVI. századi angol irodalomnak egyik szembetünő alkotása (vö. Charles H. Herford; *Studies in the literary relation of England and Germany in the sinxteenth century,* Cambridge, 1886, p. 379—398, és Ernst Rühl: *Grobianus in England.* Palaestra 38. Berlin, 1904). Ehhez a kiterjedt irodalmi tradicióhoz sorakozik Tsáktornyai magyar fordítása, mely valószínüen a XVI. század utolsó évtizedében jelent meg. Tsáktornyai

magyar nyelven szólaltatta meg Grobianust minden durvaságával és minden visszataszító nyerseségével. Ritkán gyűjtött össze magyar könyv oly sok undorító vonást a mindennapi életből, mint ez a magyar fordítás. XVI. századi irodalmunkban a reformáció hullámzásai épannyi trágárságot és durvaságot vetettek fölszínre, mint a korabeli német irodalomban: ennek a szennyes árnak hullámai magukkal hozták a grobianizmus magyar szatiráját is. Tsáktornyai a könyvet Dedekind latin szövegéből fordította magyarra: «Ez erkölcsröl irt énekis áll három réßben, Mint meg vagyon elrendelvén bölcs verſeiben, Frideric Dedekinduſnac Grobian Szerben.» A fordítás szempontjából figyelemre méltó, hogy Tsáktornyainak mennyi népi trágárság, szólás és közmondás áll rendelkezésére, mikor Grobianust magyar olvasóinak bemutatja.

50 Conrad Hase.

Gyirwa Wenczel: *Christus Urunk Szent Péterrel valo beszelgetese. Ez mostani világnak elfordult és gonosz 's veszedelmes állapottyáról. Szerzettetett Nyul Conradus által. Megforditotta . . . németből magyarrá az ujság kevanok kedvekért.* Löcse, 1649.

A könyv a XVI. század egyik legkedvesebb német szatiráját hozta a magyar irodalomnak, azért csudálatraméltó, hogy irodalomtörténeteinkben egyáltalán nem szerepel. Eredetije a következő német dialogus: *Ein Gesprech des HERREN mit Sanct Petro. Von der jtzigen Welt lauff, vnd jrem verkehrten bösen Wesen. Auffs new vbersehen vnd mit einem hübschen Spruch von etlichen stenden der welt, gebessert. Durch Conrad Hasen. Nützlich vnd zugleich mit kurtzweil zu lesen.* Először h. n. 1560-ban, azután 1561-ben és toldalék nélkül 1587-ben jelent meg (vö. Goedeke II. k. 174. l.). Az utóbbi kiadás szövegében újra lenyomatva olvasható Oskar Schade: *Satiren und Pasquillen der Reformationszeit*, Hannover, 1856. I. k. 154—175. l. Nem véletlen, hogy ez a szatira dialogus formában van írva: tartalmát a kétnyelvű formának megfelelő, a világ folyását fölényesen szemlélő szellem diktálta. A bölcs Erasmusnak egyik követőjére ismerünk a német dialogusnak egyébként ismeretlen írójában, csakhogy a német szatirikus szempontja nem oly mindent belátó magasságban van, mint Erasmusé; az ő szemében még nem mosódik el minden határvonal a jó és a rossz, a szent és a profán, a bölcs és a balga között: ezért e német szatirában a morális alaphang erőteljesebben szólal meg, mint Erasmus *Colloquium*aiban. A beállítást a német író époly kevéssé akarja olvasóival komolyan elhitetni, mint Lukianos a maga halottainak szellemes diskurzusát: fölényes, izolált magasságban «Christus Urunk» és Szent Péter beszélgetnek a mostani világ elfordult állapotjáról. Szent Péter engedelmet kér az Úrtól, hogy leszállhasson a földre és — ha csak hat hétre is — figyelhesse a világ folyását (a német forrás szövegéből idézek):

Obs auch noch sei wie in den jaren,
Da ich und du da niden waren.

És Szent Péter a földön járt, szemlélte és figyelte az embereket, de már két hét mulva vissza is tér túlvilági otthonába. A földön csak azt

látta, hogy az emberek megátalkodottak és rosszak, elfordultak az Úrtól. Ezt a bűnös világot csak büntetni és elpusztítani lehet, megjavítani nem, azért kéri az Urat:

Ich wolt die ganze welt umbkehren,
Ich bit, Herr Got, wollst mich geweren:
Gib mir das regiment nur einen tag,
Auf daß ich die welt strafen mag.

De az Isten jóságos, bűnbocsátó Isten, nem engedi, hogy Szent Péter a világot megbüntesse. Az Úr — mint valami fölényes erazmista bölcs — belelát az emberek lelkébe és tudja, hogy alig van átmenet a jó és a rossz között: «Es lebt kein mensch der nicht sünde hat.» Most megered Szent Péter ajkán a panaszos szó és az Úr előtt számot ad, mi mindent látott a földön: a német író hatalmas szatirában föllebbenti előttünk a XVI. századi német protestáns társadalomnak bizarr torzképét. Egyik vallás mellett sem szól, hanem közömbösen elreferálja:

Es sind mancherlei glauben im lant
Papisten, Luther, Pikarten, Zwingler genannt
Welche ich nit alle weiß zu erzelen:

e szavakon megérzik, hogy az író Erasmus szellemének híve és egyik templomot sem tartja igazi otthonának.

Denn wer auf der welt die wahrheit sagt
Der wird gepenigt und verjagt.

Szatirája kiterjed az egyéni és társadalmi élet sokféle vonatkozásaira: olyan ember lelkéből fakad, ki fölülről tudja szemlélni az élet sokadalmait és tülekedéseit. Halk irónia vonul végig Szent Péter panaszain, de a komikum egy árnyalata rászáll a mennyeknek kapúőrére is, mikor különféli földi kalandjait elmeséli. Az Úr — az ő szavaival csendül ki a szatira — igazságot fog tenni a földön: meg fogja verni az eltévedt emberiséget, s akkor el fog válni, kik térnek vissza az igazak útja, és kik a menthetetlen, javíthatatlan bűnösök a földön.

51. —

Az Fortvnatusról való szep historia, énec szerént szerezve. (Kolozsvár, év nélkül.)

Fortunatusnak ezt az első verses földolgozását később a német népkönyv prózafordítása követte. *A Fortvnatvsról iratott szep nyajas beszedü könyvetske . . . Melly most Németből Magyarra fordittatott az szép Ujságokban gyönyörködöknek kedvekért*, Lőcse, 1651. — A Fortunatus mese és a magyar népkönyv eredetéről szól Lázár Béla: EPhK. II. Pótkötet, 1890; Hans Günther: *Zur Herkunft des Volksbuches von Fortunatus und seinen Söhnen*, Freiburg, 1914. Heinrich Gusztáv IK. 1916, Bleyer Jakab EPhK. 1907. — A német népkönyv *Fortunatus* címen először Augsburg 1509-ben jelent meg. A magyar prózafordítás egy későbbi, változott szövegű kiadás alapján készült.

52. Erasmus.

Szep Beszelgetes két Asszony Ember, Agota és Borbala között. Megforditatott penig Nemetből Magyarrá az Historia Olvasoknak kedvekért, Lőcse, 1650.

E könyv a XVI. századi dialogusok archetypusából, Erasmus Colloquia familiaria-ból (Uxor ΜΕΜΨΙΓΑΜΟΣ sive Coniugium) származik. Ez az egyetlen régi fordításunk, mely Erasmus világirodalmi könyvéből legalább egy fejezetet hozott régi irodalmunkba. E beszélgetésnek Erasmusra való tartalmáról más helyütt fogok szólni: de ez a tartalom, mely a fölényes gondolkodó bölcseségéből és érett élet művészetéből fakadt, a magyar népkönyvben durvává és formátlan anyaggá lett, s Erasmus latinságának éleit is a régi magyar nyelv letompította. Ez a metamorphosis, mely a szellemi epikureizmusnak ezt a finom termékét vásári népkönyvvé változtatta, nemcsak a magyar fordító rovására irandó. Mivel a magyar fordítás címlapján jelzi, hogy németből van lefordítva, Erasmus megfelelő *Colloquium*ainak német fordítása szolgált forrásúl. Erasmus e beszélgetésének két német fordítása van. Az egyik Stephan Rodt-tól való: *Eyn gesprech zwayer Ehelicher weyber, die eine der andern vber den man klagt, von Erasmo Roterodamo lateynisch beschriben, allen eheleuten, zu menschlichem nutz vnd frommen, gedeutschet.* H. n. (Wittemberg), 1524; a másik névtelen *Wie ein weyb iren man ir freuntlich sol machen. gesprech. Eulalia und Xantippen. Durch herr Erasmum von Roterdam newlich in Latein außgangen.* 1524 (vö. Goedeke: Grdr. II., 140 fej.). Minden valószínűség szerint az előbbi fordítás szolgált a magyar népkönyv alapjául. — Erasmus dialogusának finom iróniája, fordulatainak szellemessége csaknem elveszett a kétszeri fordításban. Erasmus asszonyai finom intelligenciával és udvari előkelőséggel fejezik ki diszkrét gondolataikat: a magyar népkönyvben jó polgárasszonyok tereferélnek köznapi nyelven. «En bizony nem tsufollak, hanem valosagot szóllok», mondja mindjárt találkozáskor Borbála asszony — ez a mondat Erasmus dialogusaiból került a magyar szövegbe, de már fölesleges mentegetés a szókimondó Borbála asszony ajkán. Az erasmusi tartalom is nehezen illeszkedik a magyar dialogusba: a családi békét leginkább finom női diplomáciával, egy kevés színleléssel és tettetéssel lehet fenntartani: «ugy tettesd magadat és ugy viseld, mitha tsak ßinte moſt kezdenél véle edgyütt gazdaságot viselni» és főleg «szép, nyájas, lágy és édes beszédekkel kell elegyiteni» minden intést. Régi szépprózánknak e nevezetes termékéről sem irodalomtörténeteinkben, sem philologiai irodalmunkban eddig szó nem esett.

53. Veit Warbeck.

Tesseni Venczel: *Kedves es Nyajas Historia Az Szep Magelonarol . . . Francziai Nyelvből Nemet nyelvre meg-forditatott Spalatini György küldött levelevel edgyütt M. Warbeck Vitus által. Mostan penig Németből Magyarra forditotta.* Lőcse, 1676.

A magyar széphistória szövegét újból György Lajos adta ki: *Szép Magelona*, Kolozsvár, 1911, és a kiadás kapcsán igazolta, hogy Tesseni Venczel a magyar szöveget Veit Warbeck Magellona-könyvének következő

kiadásából fordította le: *Eine fast kurzweilige Historia von der schönen Magelona eines Königs Tochter von Neaples vnd einem Ritter genandt Peter mit den silbern Schlüsseln eines Graffen Sohn aus Provincia. Aus Frantzösischer Sprache inn Deutsch verdolmetschet mit einem Sendbrieff Georgij Spalatini Durch M. Veiten Warbeck*, Leipzig, 1598.

54. —

Igen hasznos es draga nemes receptom (év nélkül).

A XVI. század második felében készült egyleveles nyomtatvány nőgyülölő szatira; németből van lefordítva. A rokon német szövegekre először Trostler József figyelmeztetett: Hans Sachs: *Ein recept vur der Weiber Klappersucht*, 1551; Hans Weyttenfelder: *Ein hüpsch neues Liedt, wie man den bösen Weybern und Meyden die Klappersucht vertreibet* (1570 körül) és Johann Sommer: *Ethnographia Mundi* c. könyvében, vö. IK. 23, 385. és EPhK. 44, 347. l. — Mint egylevelű nyomtatvány a receptom a régi német irodalomban is sokat szerepel (vö. Joh. Bolte: *Bilderbogen des 16. und 17. Jahrhunderts.* 11. *Ein Rezept für böse Weiber.* Zeitschrift des Vereins für Volkskunde 21 k. 1910, 182 l.). A magyar receptom forrásául minden valószínűség szerint a következő című német egyleveles nyomtatvány szolgált: *Offt Probiertes und Bewährtes Recept oder Artzney für die böße Krankheit der vnartigen Weiber.* Nürnberg, Fürst, é. n.

55. —

Kara Musztafa c. emlegetett töredék (kiadta Dézsi Lajos: Egy magyar nyelvű történeti iskoladráma töredéke IK. 1906, 49—52. l.).

E drámának minősített töredékről legújabban Gragger Róbert mutatta ki, hogy nem dráma, hanem egyik német dialogusnak fordítása (EPhK. 1922, 22. l.). A német párbeszéd címe: *Wie die Arbeit, so der Lohn. Abbildung, welcher gestalt der Türkische Gross-Vizir Cara Mustapha Bassa stranguliret und neben 36. Vornehmen Bassen hingerichtet worden in Februario 1684.*

* * *

Összefoglalva e könyvegyeztetések eredményét, a töredékes adatokból egybeilleszthetjük XVI. és XVII. századi íróink német irodalmi műveltségének képét, amint az a magyar fordításokban tükröződik. Az összehasonlítások során a következő német írók neveivel találkozunk régi fordítási irodalmunkban:

Armprust, Christof 42.
Beust, Joachim 6.
Bock, Michael 2.
Dedekind, Friedrich 49.
Erasmus 12, 52.
Feucht, Jakob 37.
Fries, Johannes 10.
Gerhard, Johann 9.
Habermann (Avenarius), Johann 4.
Hafenreffer, Matthias 28.
Hase, Konrad 52.
Heyden, Sebald 41.
Hunnius, Aegidius 23.
Hunnius, Nicolaus 39.
Hutter, Lienhard 34.
Kegel, Philipp 15.

Mayer, Friedrich 40.
Meisner, Balthasar 36.
Moller, Martin 8.
Musculus, Andreas 16.
Müller, Heinrich 20.
Neumann, Kaspar 19.
Osiander, Andreas 24.
Pollio, Lucas 27.
Rhau, Georg 30.
Scultetus, Abraham 32.
Selneccer, Nicolaus 45.
Sennert, Daniel 17.
Spangenberg, Johann 1.
Steinhöwel, Heinrich 43.
Tilenus, Georg 31.
Toussaint, Daniel 5.
Warbeck, Veit 53.
Wolleb, Johann 38.
Zader, Jakob 7.
Ziegler (Josquinus Betuleius) 13.
Zschorn, Johann 46.

Ez a névsor csalódást okoz, ha azokat az írókat keressük benne, kikkel a XVI—XVII. századi német irodalomtörténet leginkább szokott foglalkozni. Régi irodalmunkban nem találunk Hutten dialogusaiból, Hans Sachs drámáiból, Murner szatíráiból vagy Fischart regényeiből egyetlen fordítást sem. Azok a német írók, kiket magyarra fordítottak, alig szerepelnek a német irodalomtörténetben. Sorozatuk nem teljes, és könnyen kiegészíthető azok neveivel, kiknek munkáit nálunk is kiadták németül (RMK. II), vagy akiknek befolyása nem könyvek által fejeződött ki. A XVI—XVII. századi német irodalom legismertebb neveivel az ilyen kiegészítések után is alig találkoznánk. Régi irodalmunk nyilván töredékesen és egyoldalúan fogadta magába a német írás akkori bőséges termését, de a német művek ily egyoldalú kiválasztásából némi történelmi tanulságot vonhatunk le.

Az említett művek összeállítása által megvilágosodik előttünk az a kicsiny XVI. századi német város, mely e korban világtörténelmi események színhelye volt és a magyar diákok zarándok helye lett. A fordított könyvek nagy része Wittenbergre és az augustinus kolostorból lett wittenbergi egyetemre mutat, hol Luther predikált és Melanchton tanított. Spangenberg, Rhau Luther közvetlen környezetéhez tartozott, Habermann, Beust, Gerhard, Sennert, Hunnius, Rodenborch, Hutter, Meissner stb. a wittenbergi egyetemen tanított. A magyar fordítók, többnyire protestáns predikátorok, leginkább azoknak könyveit adták ki magyarul, akiket közelről, a XVI. századi szellemi világ nagy fényforrása közelében láttak meg. A XVII. század végén elhalványodott Wittenberg fénye, az egyetem Halleba költözött át. Halleban tanított a pietismus apostola, Aug. Hermann Francke, és a fölvilágosodás szószólója, Christian Aug. Wolff. A XVIII. század elején a wittenbergi theologia helyett már a hallei pietismus és a fölvilágosodás tölti be a német eredetű magyar irodalmat.

THIENEMANN TIVADAR.

A NEGYVENES ÉVEK KRITIKAI MUNKÁSSÁGA.

(Második közlemény.)

Petőfi másik kritikusa Zerffi I. Gusztáv volt. Nincs az a súlyos kritika, mely őt érdeme szerint bélyegezhetné meg. Az irodalmi tisztesség nem engedi, hogy olyan hangot használjunk vele szemben, amilyenre rászolgált: a büntető bíróság ítéletmegokolásainak phraseologiájából kellene merítenünk, ha méltán akarnók sujtani. Zerffi nemcsak Petőfi legalábbvaló kritikusa s a Honderü rossz szelleme volt, hanem a magyar kritika egész történetének legsötétebb alakja: a kritikusok minden fogyatkozása és gyöngesége, hibája és bűne egyesült benne. Mint ember elvtelen, tetteinek egyetlen rúgója az anyagi érdek. Ez bírja családi nevének (Hirsch) megváltoztatására, hitének elhagyására, ez vezeti a Honderühöz, hol tollát a maradiak dicsőítésére és a fiatal magyar írók gyalázására használja, ez hajtja 1848-ban, a Honderü megszűnte után, a szabadságért küzdő magyarság táborába s itt a forradalom meg Petőfi dicsőítésével igyekszik boldogulni. Ferenczi Zoltán Petőfi-életrajzában zsoldosnak nevezi — joggal, sőt az irodalmi bravo elnevezés sem volna túlzó.

Ezt az embert szerződtette P. Horváth Lázár 1846 augusztusában, s maga is, Nádaskay is lemondván kedvéért a szini bírálatok irásáról, a színházi rovat vezetését egészen reá bízta. Szolgálatkészsége, gyors tolla, vállalkozó és alkalmazkodó szelleme mind nagyobb szerephez juttatták, s a Honderü irodalmi vezetése csakhamar az ő kezébe került. Már a következő hónapban megindította Petőfi elleni cikksorozatát, majd egypár zsebkönyv-bírálatot[1] és kritika-elméleti cikket is irt s az év végén *Irodalmi táborszem*, 1847-től *Ökörszem* cím alatt egy új rovatot teremtett, melyben üres szellemeskedésének és dühös szatirájának mérges, de tompa nyilait lövöldözte Petőfi és a fiatal írók ellen.

Kritikai munkásságának egyetlen érdeme, hogy nem minden filozófiai tanultság nélkül, a német, francia és angol nyelv

[1] Az 1847-iki *Örangyal*ról. (Honderü, 1846. II: 431—433, 452—453, 470—471. l.).

ismeretével s némi olvasottsággal kezdett hozzá. Nyelvtudásával ugyan csak kérkedik s mindössze annyi hasznát látta, hogy — minden ok nélkül — francia és angol szólamokat kever bírálataiba; annak sem adja bizonyságát, hogy ismerte is azokat az elméletírókat, akiknek nevével könnyelműen dobálódzik, de Aristoteles poétikáját, Schlegel dramaturgiai dolgozatait és Hegel filozofiai munkáit valóban olvasta, s ismerte a korabeli francia és német drámairodalmat. Igazi, komoly tanulmányon alapuló megértésükig azonban nem jutott el, s fölszínes ismereteinek semmi hasznát sem látta, úgyhogy ha elvétve hozzájuk fordul támogatásért, fölsül vagy épen nevetségessé válik, mint mikor a népszínmű ellen Aristotelesből és Schlegelből vonultat föl érveket.[1]

Mint kritikust joggal nevezhetjük Zerffit a legellenszenvesebb, sőt egyenesen visszataszító kritikusnak. Azzá teszi már a határtalan bőbeszédűsége és ami ennek nyomában jár, a kritikái okozta rettentő unalom. Bírálatai igen terjedelmesek s rendszerint hosszú lére eresztett bevezetésekkel indulnak meg; ezekben is, tárgyalás közben is általános fejtegetésekbe bocsátkozik a kritika céljáról, a művészetek értékéről, a műfajok természetéről, vagy a kor irodalmi törekvéseit jellemzi, de a tanulság és a reális ismeretek teljes híjával konkrét megállapítások helyett lapokon keresztül üres fecsegést ad, minden kapcsolat nélkül a tárggyal, sőt gondolatai egymáshoz sem fűződnek szervesen. Valamint a buján tenyésző borostyán körülfogja és megfojtja a fát, Zerffi kritikáinak szűnni nem akaró üres szavai közt megfullad az értelem. Megesik, hogy nemcsak a megbírált drámáról nem kapunk miattuk képet, hanem még a kritikus véleményét sem lehet kiásni a szórengeteg alól. Még bántóbb ez a szóáradat kritika-elméleti dolgozataiban, melyek közül legnagyobb követeléssel *A kritikáról* című lép föl.[2] *Eszmetöredék*nek nevezi cikkét s kritikai fölfogását kívánja megalapozni, de a hosszú, zavaros fejtegetésekből, melyek megint egész sorát cipelik magukkal a henye, tartalmatlan szólamoknak, csak két állítás szűrődik le. Az egyik az a közismert, de minden megokolás vagy kifejtés nélkül odavetett tétel, hogy csak az a kritika érdemli meg nevét, mely «határozott esztétikai törvények által indokolt ítéleteket hoz», a másik, hogy a jó kritikának négy föltétele van: az elmeél, a witz, az igazság és az esztétikai tudomány. A heterogén követelményeknek ez a rendszertelen össze-visszasága, az elmésségnek (witz) belevegyítése s a legfontosabbnak, az ízlésnek, mellőzése eleve igazolja, mennyire hiányzott Zerffiből minden filozófiai vizsgálódás kettős alapja, a tanultság és az értelem. Az egész nem

[1] Honderü, 1847. I: 99. l.
[2] U. ott, 76—77, 117—119. l.

is más, mint kisebb részben közismert dolgoknak nagyhangú előadása, nagyobb részében pedig üres játék meg nem értett terminusokkal, értelmükből minden alap nélkül kiforgatott képzetekkel. Az élcnek, elmésségnek jelentőségét p. o. következőképen állapítja meg: «Witz nélkül a kritika felületes, aljas, untató. Witz alatt itt nem azon mesterséget értjük: valakit pórias vakmerő szemtelenséggel lepiszkolni... A witz, mellyre nekünk magyaroknak szavunk nincs, filozofi értelmezésben: azon tehetség, melly valamelly rejtett hasonlóság arányát föltalálni képes.» Az együgyűség határán innen maradó tudatlanságnak s a teljes fogalomzavarnak ez a szövedéke fogalmat nyujthat, milyen készültséggel látott munkájához Zerffi. Bölcselkedésének szellemét is minden ismertetésnél jobban megvilágitja egy példa, a kritika nehézségének megállapítása: «Sokkal könnyebb pálinkafőző, dohányzó, szivarpusztító, rosz novellista — sőt még *betyárnak* is lenni;[1] mint — jó kritikusnak.» Aki ilyen képekkel akarja megvilágítani a kritikus hivatását, arról szinte alig érdemes kritikát írni.

Az a szánalmas tudatlanság, mely ezekből a nyilatkozatokból kicsendül, kritikáiban bosszantó, sőt fölháborító együgyűségig fokozódik s kritikusi működésének második jellemző vonásává lesz. Az «esztétika tudományának» és az «esztétikai indokolásnak», melyeket olyan nagy garral követelt elméleti fejtegetéseiben, kritikusi gyakorlatában nyoma sincs, s ha nagy ritkán hozzányúl egy-egy nem is esztétikai, hanem poétikai kérdéshez, ostobaság kerül ki belőle.[2] Esztétikai ítéletei irodalmunk legbombasztikusabb, legüresebb frázisai közé tartoznak. Egy drámát heves szavakkal bélyegez meg, mert benne «semmi magasb fölfogása az életnek, szívnek és kedélynek vagy mi magán a mindenséget átlengő világszellemnek fönséges nyomait hordaná».[3] S ezt nem filozófiai drámánál rója meg, hanem egy históriai színműnél! Ugyanott olvasható a következő meghatározás: «a romantikai dráma csodás zűrébűl törvényül a mindent éltető szellem és az örök szerelem válik ki». Bírálatai tele vannak ilyen handabandázással, dagályos, nagyképű, semmitmondó vagy hazug szólamokkal.

Mindez azonban eltörpül Zerffi fölfuvalkodottsága mellett; ez Zerffi legundorítóbb tulajdonsága. Nem lehet helyes fogalmat

[1] A *betyárnak* szó kiemelése ritkított szedéssel valószínűleg célzás akar lenni Petőfire!

[2] Különbségeket, elválasztó mozzanatokat keres p. o. a dráma és a színjáték között (Honderü, 1847. I: 98. l.); a bohózatokat egy színvonalra sülyeszti a bikaviadalokkal (u. ott, 99. l.); azt állítja, hogy a drámának nem szabad már előbb megtörtént tényekre támaszkodnia (1946. I: 171. l.); «a romantikai elv: a fantaziaszárnyalt lélekélet benségét kifelé irányozni» (1847. II: 295. l.); a dráma főelemeiül a «lyrikát és époszt» jelöli meg (u. ott).

[3] U. ott, 1846. II: 475. l.

adni arról a végtelen elbizakodottságról és minden mértéket fölülmúló önérzetről, amellyel ez az újságíró a magyar irodalomban föllépett. Ha rövid, teljesen értéktelen magyar nyelvű irodalmi munkássága megérdemelné a fáradságot, az irodalomtörténetnek egy psychiater támogatását kellene segítségül vennie, hogy megállapíthassa, vajjon pathologikus jelenség volt-e, a kifejlett megalomániának példaképe, vagy amint inkább hiszem, szemérmetlen poseur, s öntudatának teljes birtokában, a célok és eszközök ismeretével, csak játszotta szerepét. Egy új Attilaként viselkedett, mintha az Úr az ő kezébe adta volna a kritika ostorát, hogy elhajtsa vele azokat az érdemetlen írókat, akik a magyar irodalomnak nevezett szemétdombot megszállva tartják. A maga nagyságának, kiválóságának, hatalmának tudatában lenéz és legyaláz mindent és mindenkit, különös kedvvel, ismételten, a korabeli magyar irodalmi viszonyokat. Egy lelki beteg perverzitásával vagy egy megrögzött gonosz aljasságával szinte a kéjig fokozódik gyönyörűsége, mikor festék helyett sárba mártja ecsetét, hogy megfesthesse irodalmunk «igazi» képét. Közönségünk tudatlan és műveletlen, s nemzetünknél «kárhozatos közöny uralkodik művészetek és tudományok iránt»,[1] de méltán, mert költőink áldatlan serege «ahelyett hogy a költészetnek hódolna, s vele szövetkezve az ember benső legtitkosb gondolatit s érzelmeit visszaadná — gondolataink s érzelmeinket elhazudja, meghamisítja, lealacsonítni vagy épen elaljasítni törekszik».[2] A költők egyrésze «*legszenvedélyesb* pártot képez a szép és jó *ellen*» s köztük még a «plagiatorok is vakbuzgó pártolókra találnak».[3] Nem csoda, ha «a hamis bálványok napról napra szaporodnak, az irodalmi istenek csak úgy nőnek nálunk, miként gomba esőutáni éjjelen. Nálunk nem költés, hanem irodalmi szemfényvesztés létezik... Poetaszereinket beteges teremtési hamarkodás szállotta meg, és e túlingerlett hangulatban többnyire középszerüt, sületlent hoznak napvilágra... Meggondolatlan, csaknem gyermekes kapkodás, lázas nyugalomhiány... ezek valódi ismertetőjelei legeslegújabb törekvéseinknek... Egy irodalom sem hemzseg annyira éretlen iskolás gyermekektől, mint a miénk; megannyi koldusok értelemben.»[4] S az eredmény, maga az irodalom? Üres csacskaságok foglalata, tele «unalmasságokkal, előítéletekkel, ostobaságokkal, ízetlenségekkel», a mindennapi élet kicsinyességeinek hű másolatával.[5]

[1] U. ott, 1847. II: 213. l.

[2] U. ott, 1846. II: 175. Itt kritikai működésének mintegy programmját adva, kijelentése még föltételes; a későbbiekben már pozitiv vádakkal lép föl.

[3] U. ott, 1847. II: 213. l.

[4] U. ott, 1846. II: 222. l.

[5] U. ott, 432. l.

Ezen a szégyenletes «nyomorúságon» segíteni, az irodalomból minden rútat, szennyet, gyalázatot kiirtani, azt komoly, nemes, értékes alkotások termő talájává varázsolni — van egy eszköz: a szigorú, kérlelhetetlen, megbélyegző kritika; s van egy arra hivatott férfi: ő, Zerffi, a *magyar Lessing*. Mint Caesar az Antoniustól odanyújtott koronát, ő is elhárítja ugyan magától szerényen ezt a nevet, mellyel egy Eckhardt Chlodwig nevű német megtisztelte, mert ez túlzott dicséret — de mohóbb lévén a római imperatornál, kinyujtja nyomban utána karját, így folytatva: «*Igen, tökéletes igaza volt, midőn irodalombani világosság és igazság utáni törekvésemet illetőleg Lessinghez hasonlított.*»[1] S ez az ember, aki nyiltan hirdette, hogy a kritikusnak szenvedélyesnek, hevesnek kell lennie, s gúnnyal, szatirával hadakoznia, valóban kezébe veszi a kritikának nem is ostorát, hanem kancsukáját! Jobbra-balra, minden válogatás nélkül osztogatja csapásait — mennyi égető fájdalomnak kellett volna a méltatlan gyalázkodás nyomán fakadnia, ha Zerffi nem lett volna olyan fölfuvalkodott, üresfejű és arrogans ember, s kritikái nem üres, ostoba, célzatukat rögtön az első szóval eláruló piszkolódások. Szerencsére Zerffi írói készsége is igen alacsony színvonalon állott, s mint stiliszta még kora gyöngébb ujságíróival sem mérkőzhetett, úgyhogy zagyva, rosszul szerkesztett, értelmüket csak félig tolmácsoló mondatai még a megtámadottakban is csak a bosszankodás vagy a megvetés érzelmét keltették, s nem a fájdalomét. Hitelre nem találtak, s az elfogulatlanok megbotránkozása volt a díjuk.[2] Botránkoztató volt a stíljük: a keresett, föllengző szavaknak és a durva, aljas, irodalomban szokatlan kifejezéseknek váltakozása,[3] s botránkoztató az a rosszhiszeműség, mely — mint az ördög lólába — menten kibukkant a kritikus palástja alól.

Ez a rosszhiszeműség koronázza teljessé Zerffi kritikai gonoszságát. Ő nemcsak pártos kritikus, aki meggyőződésében elfogódva, támadja a más irodalmi hitvallás követőit és dicséri a maga pártfeleit, hanem szándékosan gyalázkodik, elvek nélkül — mert azoknak híján volt — pusztán gonoszságból, abból a vágyból, hogy ártson, teljes tudatában annak, hogy

[1] A kiemelés magától Zerffitől való!

[2] A többi folyóirat, különösen az Életképek, nemcsak éreztették Zerffivel teljes megvetésüket, hanem egészen nyíltan kimondták, hogy ezzel a hazug, gonosz, szemét-emberrel szóba sem állnak. A negyvenes évek folyóirataiban meglehetősen durván nyilatkoztak egymásról az írók, de Zerffiről mondott szavaikból kiérzett az utálat is.

[3] Csak egy bírálatából (Czakó *Leonájáról*) idézve: *undorító* Leona, *agyasült* egyén, *buta együgyüségü* Iréne; a cinizmusnál is több, mikor Erasztnak azt kiáltja: «Menj apácazárdába!», és Leonának: «Menj sörcsapszékbe!» U. ott, 1846. I: 173. l.

amit leír, az nem igaz.[1] Nem is puszta személyeskedésből, mint ahogy Petőfi-kritikái alapján gyanították. Támadása Petőfi ellen csak egyik — legfontosabb, de nem legvisszataszítóbb — mozzanata volt annak a hadjáratnak, melyet Zerffi a negyvenes években nagy népszerűségre emelkedett fiatal írók ellen intézett, s erre a harcra nem személyes ellenszenv tüzelte, hanem mélyebben gyökerező, még szennyesebb érzelmek, lelkének gonosz hajlamai: első sorban az irígység, azután az a remény, hogy szembeszállván a közvéleménnyel, gyalázván, akit az fölemel, dicsőitvén, akitől elfordul, mint rettegett kritikus tekintélyre, vezető szerepre emelkedik. Mások vállán akart emelkedni, mint sokan — de ő az illetőket előbb patkós csizmájával agyonrúgta. Erre kellettek neki Petőfi s azok a drámaírók, akiknek művei 1846-ban és 1847-ben a Nemzeti Színházban színre kerültek.

Petőfi-kritikáját nem is kritika formájában, hanem irodalmi tanúlmánynak írta, *Egy magyar lyrikus* cím alatt s Laube Henrikhez címzett költött levelek alakjába foglalta. *(Irodalmi levelek Dr. Laube Henrikhez Lipcsében.)* Úgy látszik, 12 levélre volt tervezve, de az utolsó nem jelent meg, valószínűleg meg sem volt írva; az elkészülteket azonban a Honderü igen megbecsülte: nemcsak külön fölhívta rájuk a figyelmet a szerkesztő, hanem a lap élén, 11 folytatásban vezércikknek közölte.[2] A 11 levél közül az első négy csak bevezetés: mélyre sűlyedt irodalmi viszonyaink rajza, a következő hét fölöleli Petőfi egész költői működését, nem nagyobb, átfogó szempontok szerint — ez nem is telt volna a kritikustól — hanem sorra veszi a költő egyes gyűjteményeit első 1844-es verskötetétől a *Hóhér köteléig*. A terjengős, tárgyától el-elcsapó bírálatnak velejét igen ügyes összefoglalásban adja Ferenczi Zoltán Petőfi-életrajzában.[3] «Petőfi leszállott a néphez, de föl-

[1] Ha nem volna erre írásos bizonyságunk, akkor is bátran le mernők írni ezt a vádat. De van. Mikor Zerffi 1848-ban összekülönbözött szerkesztőjével, az Életképek febr. 6-iki számában egy *Nyilatkozat*ot tett közzé, hogy lemond a Morgenrothe c. lap vezetéséről, melyet P. Horváth Lázár bízott reá, s e lépését azzal okolja meg: «minthogy nézeteim és meggyőződéseimmel ellenkezik Petrichevich Horváth Lázár úr rokon- és ellenszenvei mellett vak eszköz gyanánt küzdeni» (1848. I. 190. l.) — vagyis addig tudatosan írt hazug kritikákat szerkesztője inye szerint! Ugyanezt bizonyítja P. Horváth Lázár is, aki e nyilatkozatra válaszolván *Ellennyilatkozat*ában így ír: «Mi már Z. G. úrnak ‚írói becsületét és nevét' illeti, csak sajnálnom lehet, miszerint, bár emezt Honderüm által megszerezni ügyekeztem, amazt legjobb ügyekezetem dacára sem tette sajátjává.» (Pesti Divatlap, 1848. I. 220—221. l.)

[2] Az I. az 1846. évfolyam II. kötetében szept. 22-én jelent meg (221—224. l.), innen kezdve a VI-ig hetenként (241—244, 261—269, 281—285, 301—303, 321—325), a VII. nov. 10-én (361—363), a VIII. nov. 24-én (401—402), s az utolsó három megint hetenként dec. 15-ig (421—423, 441—444, 461—465. l.). Endrődinél 193—234. l.

[3] 1896. III: 108—109. l.

emelkedni nem bírt; nem volt sem ereje, sem világismerete;[1] s most mint első nagyságú csillag fénylik — a porban, áldozatúl esve az aljasság és póriasság daemonának. Midőn első verskötete megjelent, ebben még dús választéka volt a legszebb költési anyagoknak, bárha nyersen, zavarhalmazban (!); de még szép reményekre jogosított, melyeket fájdalom meghiusított. Bizonysága ennek a *Helység kalapácsa*, ‚mely a legtriviálisabb nyerseségtől duzzadoz'; míg *János vitézben* ‚egy lépést sem tett előre, sem hátra.' A *Cipruslombok*ban szokatlanul gyöngéd; de mélység helyett csak mindennapos jeremiádokat nyujt, alig egy-két eszme válik ki belőlök. Ugyanezt mondhatni a *Szerelem gyöngyei*ről is, míg a *Felhők*ben, melyekben meghasonlás, tombolás, dühöngés van, ‚a legújabb magyar irodalom egész jelleme tükrözik'. A hosszú pamflétet *A hóhér kötelé*vel végzi.»

Ferenczi a bírálatot *pamflétnek*, más helyütt álkritikának nevezi, úgy vélem, nem egészen jogosan. A bírálat jobb is, rosszabb is, hogy sem pamflétnek nevezhetnők. Ami erre a kétes értékű műfajra jellemző: a szenvedélyesség, a gyalázó célzat, a lenézés, az erős, sértő hang, a durvaság — mind hiányzik belőle. Hidegnek és objektivnek törekszik látszani, ítélni akar és nem ellenfelét szégyenpadra állítani. Így szava nagyobb nyomatékot kaphatott volna, mintha pamflétszerűen támad. Az *Irodalmi levelek* még nem is otromba támadás, csak ostoba, rossz, hazug kritika. Ostoba, mert vagy egyáltalán semmit sem tud mondani Petőfi költői alkotásairól — így a *János vitéz*ről és a *Szerelem gyöngyei*ről — vagy amit mond, az üres, képtelen állítás, nemcsak elhibázott, hanem teljesen érthetetlen értékelés. Petőfit, ellenfeleinek szokása szerint, legnagyobbnak a népdalban tartja, de mégis úgy látja, hogy népdalai, összehasonlítva Kisfaludy Károlyéival, «nem bírnak azon utánozhatatlan gyöngédséggel és behizelgő kedvességgel», mint amazok.[2] Egyéb bizonyítékok helyett álljon itt egy hosszabb, összefüggő részlet, a Petőfi-Heine párhuzam, s ez egyszersmind szolgáljon bizonyságul, milyen keresett, a terminusokkal menynyire játszó, s milyen zavaros Zerffi stílje:

Míg Heinét minden hibái mellett, egy új élet elővarázslásáért, dicsőítnünk kell: kénytelenek vagyunk Petőfit azon tespedés miatt, mellynek ő egyik főoka, egyenesen kárhoztatni. Míg Heinétől, minden torzképei mellett is, a genialitást megtagadni nem lehet, Petőfinél a genialitást csupán torzképeiben kellene keresnünk. Heine minden illetlenségei mellett is mindig a szellemi salon embere volt, míg Petőfi mindig a nyers puszták és csárdák fia maradt. Nem mintha a pusztát kevésbbé költőinek tartanám, mint a salont. De sőt inkább! — Én itt a *salon* szó alatt egészen mást szeretnék

[1] Zerffinél sokkal szerencsétlenebbül fogalmazva: «nem volt benne erő, nem kimerítő ember- és világképzettség». Id. h, 303. l. Endrődinél 201. l.
[2] U. ott; 323. l. Endrődinél 225. l.

értetni, én itt salon nevezet alatt mi nagyobb *szellemszabadság* helyét értek, hol a szenvedélyes világszerelem szavai — miként lángpallosok zengenek, hogy a *szineskedést* irgalom nélkül legyilkolják; hol a minden valódi nagy iránti lángoló fogékonyság szócsillagokat, fénylőn és égetőn, löveltet alá; míg a puszták fia, az eszmék rengeteg hiányában sínylvén, untalan ugyanazt ismétli s magát a korlátolt nézlet bilincseiből kiszabadítni nem birja.

Míg *Heine már tisztult világelvekkel* labdaként játszik — Petőfi még folyvást homályos fogalmakkal, magyarázhatlan érzelmekkel küzd, sejti ugyan, hogy kell létezni egy világnak, tele különös világossággal — de nem tudja e világot keresni — még kevésbbé föltalálni.[1]

Nem tudjuk, min mulassunk inkább: a kritikus tehetlen nagyképűségén vagy végtelen ostobaságán. Az bizonyos, hogy még bosszankodni sem érdemes rajta.

De a bírálat épily mértékben rossz is. A póriasságon kívül semmilyen konkrét vádat nem tud Petőfi ellen emelni; összes hibáztatásai vagy stílbeli aprólékosságok hánytorgatásai vagy minden megokolás nélkül odavetett értékelő szólamok, a legnagyobb általánosságban, nemcsak bizonyító erő, hanem még határozottság nélkül is, s ha valamivel pozitivebben hangzanak, képtelenségük szembeszökő.[2] Sőt még abban az esetben is, mikor könnyű dolga lett volna a fogyatkozásokat kimutatni, a *Hóhér kötelér*ől szólva, részleteket hibáztat, s nem is mindég joggal, a lényeges hibákat nem veszi észre. A hosszú, ívekre terjedő bírálatban nincs egyetlen állítás sem, melyet el tudna fogadtatni, nincs egy sem, mely esztétikai nézetre — akármilyen téves vagy ferde tanításra — támaszkodnék. Mint valami korlátlan hatalmú diktátor, puszta hatalomszavával ítél: Petőfi költészete értéktelen, mert én, Zerffi, ilyennek látom.

Végül a kritika hazug is. Határozottan fogalmazva ezt a vádat: Zerffi tudatosan írt valótlant; azokat a gonosz szólamokat, melyekkel Petőfit sárba rántotta, maga sem hitte s velük csak félre akarta vezetni a közönséget. Petőfi költői nagyságát ő nem tagadta, elismerte, sőt hangoztatta, s ez nála nem ravaszkodás volt, mint gyáva kritikus-társainál, akik egypár általános dicsérő szólam védelme alatt annál biztosabban remélték megmarhatni a költőt. Zerffi nem volt gyáva — ismerjük el a bátorságot egyetlen emberi erényéül! — s nem volt szüksége hogy ostyába rejtse a mérget. Ha ő Petőfit ismételten «nagy, valóban szép tehetségnek»[3], sőt genienek hirdeti[4], ha elismeri, hogy versei közt sok a kitűnő, sőt csoda-

[1] U. ott, 322. l. Endrődinél 203—204. l.

[2] Így p. o. a *János vitéz*ben nincs naivság, stíleredetiség, új gondolat, figyelemfeszítés, allegoriai mélység (erre valóban nem volt szükség!) és aranyigazság. U. ott, 361. l. Endrődinél 215. l.

[3] U. ott, 302—303. és 421. l. Endrődinél 200. és 224. l.

[4] U. ott. 322. Endrődinél 203. l.

szép[1] — akkor ezt hitte is, de épen ez bélyegzi hazugsággá azokat az ítéleteit, melyekben Petőfitől a lángésznek még a szikráját is megtagadja,[2] s őt azon költők közé sorozza, akik legföljebb középszerűt, néha meg épen rosszat hoznak napvilágra, s akiket joggal illet a rossz költő elnevezés.[3] Az ellenmondás oly kiáltó, hogy áthidalni nem lehet, s a krítikus rosszhiszeműsége — Zerffi szavaival szólva — napnál fénylőbb.

A Petőfi-kritikán kívül Zerffi többi bírálatáról az irodalomtörténet nem vesz tudomást; joggal, ha általános, irodalmi szempontra emelkedünk: az irodalmi életben nem játszottak semmi szerepet. Írójuk szempontjából azonban fontosak, mert ezek adják meg kritikusi egyéniségének igazi színét. A Budapesti Híradó 1847-ik évfolyamában[4] megjelent s a Honderűben újra lenyomatott[5] Hiador-bírálat nem tartozik közéjük. Eszmétlen magasztalása ennek a jóravaló, de tehetségtelen versfaragónak; elnevezi őt talentumnak, szembeállítja Petőfivel s magasan föléje emeli, sőt azt is sejteti, hogy Hiador a legnagyobb magyar költő. Mindezt azonban olyan szertelenül és együgyűen végzi, hogy még a Hiador iránt elfogult Szépirodalmi Szemle is túlságosnak találta a buzgalmát.[6]

Zerffi jelleme leghívebben azokban a színi bírálatokban tükröződik, melyeket *Didaskalia* összefoglaló cím alatt a Honderü 1846-iki s 1847-iki évfolyamaiba írt, részletesen — pontosabban szólva: sok szóval — rendszerint két, sőt három folytatásos cikkekben ismertetvén a Nemzeti Szinházban 1846 augusztusától 1847 szeptemberéig színre került összes új magyar drámákat. Ezek a bírálatok,[7] értéküket tekintve, semmivel sem jobbak, mint a Petőfi-kritika: tartalmuk és formájuk egyaránt silány, elvi alapjuk vagy nincs vagy téves, érték-

[1] U. ott, 323. és 402. l. Endrődinél 205. és 222. l.

[2] U. ott, 422. l. Endrődinél 226. l.

[3] U. ott, 362. l. Endrődinél 216.

[4] A máj. 14-iki számban. A bírálat × + × chiffre alatt jelent meg, de már a Szépirodalmi Szemle (alább id. helye) célzott arra, hogy szerzője Zerffi.

[5] 1847. I: 425—427., 445—447.

[6] II. k. 12—13. l.

[7] Az 1846. II. kötetben Czakó, *Leona* (153—155, 171—176); Ábrányi Emil, *Onodi Pál és családja* (232—234, 253—256); Kendey Géza, *Testvérek* és Vahot Imre, *Költő és király* (272—275); Finta Károly, *A néger* (375—377); Szigligeti, *Zách unokái* (433—435, 453—455, 473—475); Szigeti, *Jegygyürü* (492—494, 51.—51. l.). Az 1847. I. kötetben: Szigligeti, *Pasquill* (15—18, 35—37); *A csikós* (97—99, 116—117, 137—140); *Mátyás fia* (418—420, 459—461); Vahot Imre, *Vén csapodár* (461); Turkevi, *A férjszelidítő* (95—97); Czakó, *A könnyelmüek* (179—180, 196—198); Vahot Imre, *A kézmüves* (276—278); Jósika, *Kordokubász* (337—339); Hugó Károly, *Brutus és Lukréczia* (ez nem *didaskalia* volt, hanem nagyobb «tanulmány», *A két Lucretia* c. alatt Ponsard és Hugó rokon tárgyú drámájáról; Hugóéról a 465—468, 485—488. l.) A II. kötetben: Szigligeti. *Színésznő* (213—215); Hugó Károly *Báró és bankár* (274—276, 293—296, 333—335. l.).

ítéleteik megokolatlanul odavetett, rendszerint üres vagy hazug gáncsok, de a *Didaskaliák* sokkal ügyesebben vannak csinálva, mint a Petőfi-bírálat. Könnyebb dolga is volt herostratesi munkájában, mert a negyvenes évek első felének nagy diadalai után, mikor majd minden év egész sorát hozta a színszerü vagy épen értékes új drámáknak, ez a tizennégy hónap, Zerffi különös szerencséjére, erős visszaesést mutatott, s jóbarátja, Hugó Károly drámáin kívül csak a *Csikós* és a *Jegygyűrű* aratott sikert, ezek közül is az utóbbi érdemetlenül. A kor kedvelt drámaírói elhallgattak vagy pihentek — mint Nagy Ignác, Balogh István, Obernyik Károly — Szigeti még pályája kezdetén állt, a két legizmosabb tehetség pedig, Czakó és Szigligeti, kevesebb becsű alkotásokkal léptek föl. Zerffi Hugó Károlyon kívül, akit istenített,[1] és Jósikán kívül, akit mint a Honderű csillagát kimélnie kellett, a többi drámaírót gyűlölte vagy gyűlölni látszott, úgyhogy e gyönge drámai termésben gonosz, piszkolódásban tobzódó lelke gazdag anyagot talált. Ez fejti meg, hogy drámabírálatai csak rosszak, de nem ostobák, s a maga alkotta egyszerű sablónjával ügyesen operál.

Gonoszsága, ártó tendenciája már a tartalom elmondásában érvényesül. Szándékosan helytelenül, mesterségesen állítja be a cselekvényt: fontos kapcsolatokat, vezető rúgókat elhallgat, mellékes mozzanatokat kiélez, hogy a mese képtelenségét kimutassa. De annyira nincs ítélő ereje és dramaturgiai ismerete, hogy célját még ott sem éri el, ahol nem lett volna nehéz, mint p. o. Szigligeti elhibázott *Zách unokái* című történeti drámájának bírálatában. Máskor a kiinduló pontot hibáztatja, mint Vahot Imre *Kézművesé*nek bírálatában. Egy polgárember vagyonát unokahúgára hagyja, de csak azzal a föltétellel, hogy nemes emberhez menjen nőül. Az ötlet nem szellemes ugyan, de nem is képtelen, Zerffi azonban annak nevezi, s a helyett hogy a gyönge dráma fogyatkozásait kimutatva verné el rajta a port, pusztán ezzel az egy motivációval akarja tönkretenni. Ha a mesébe nem tud belekötni, mint a *Csikós* bírálatában, akkor a dráma erkölcsi fölfogását nyilvánítja értéktelennek. Kijelenti, hogy a darab erkölcstelen, mert a népet romlott feléről mutatja be, erkölcsileg elfajult, végkép alásűlyedt típusokban. Az állítást persze nem igazolja — nem is lehet, mert puszta, tendenciózus ráfogás — hanem a jól ismert ügyvédi fogás szerint rendkívül élesen kikel az állítólagos vétek ellen. A jellemrajz bírálatát hasonlóképen végzi. Elhallgat bizonyos lelki rugókat, melyek a hősök elhatározásait megértetik, költ olyanokat, melyekre a szerző nem is gondolt — hogy ő aztán helytelenéknek bélyegezhesse. Vagy fölállítja, ugyancsak a *Zách-*

[1] Hugó szerinte Katona József szellemének örököse, de már eddigi drámáival is messze túlszárnyalta. (U. ott, 1847 II: 275. l.)

bírálatban, az emberi cselekvésnek egy általános normáját: a nő, aki igazán szeret, nem bocsát meg hűtlen kedvesének — s mert ezt az épen nem egyetemes érvényű igazságot hiába keresi a drámában, hibásnak ítéli Bianca jellemrajzát s magát a drámát. Egészen kétségtelen, hogyha Bianca nem bocsátana meg a hűtelen Dezsőnek, akkor meg a tétel fordítottját állította volna normául: a nő, aki igazán szeret, mindent megbocsát kedvesének, még a hűtlenséget is.

Igen sokszor azonban nem erőlteti meg magát ennyire Zerffi, hanem beéri azzal a fölényes modorral, melyet már a Petőfi-bírálatból ismerünk, s minden megokolás, bizonyítás nélkül odaveti a legsúlyosabb ítéleket: a karakter rossz, a dráma értéktelen; sőt attól sem riad vissza, hogy a szerzőt plágiummal vádolja, a leghatározottabban, de megint bizonyítékok nélkül. Szigligeti *Színésznője* nem eredeti, hanem egy francia drámából «gyártotta», nincs is rajta más drámai, mint hogy fölvonásokra és jelenetekre van osztva — persze az utóbbi fogyatkozásért is a magyar írót vonja felelősségre, bár ha vádja igaz, ez a francia szerző bűne! A *Pasquill*jében pedig valamely ócska német zúgdrámából, egy bécsi Wurstelprater-Posse-ból «irodalmi szörnyeteget foldozott össze».

Zerffi sivár lelkét s kritikáinak rosszhiszeműségét mégsem az helyezi kellő világításba, *amit* mond, hanem *ahogyan* mondja, s az, amit *nem* mond. Tizenöt *Didaskaliá*jában — a Hugó két drámájáról írtakat figyelmen kívül hagyom, mert itt pártállása az ellenkező igazságtalanságba vezette[1] — nem talál más dicsérni valót, mint a *Csikós* nehány sikerült jelenetét. Ezt kivéve mindenütt csupa fogyatkozást, hibát, bűnt lát, minden ítélete sujtás, minden szava ócsárlás. Nem talált-e semmi méltányolni valót e tizenöt drámában, vagy szándékosan elhallgatta egy-egy dráma értékesebb elemeit, hogy bírálatainak szigorúságával kivívja a rettegett kritikus tekintélyét: egészen határozottan nem merem eldönteni, hiszen vannak szenvedélyes, elvakult lelkek, akiknek indulatuk hevében még tiszta látásuk is teljesen elhomályosul — de úgy vélem, Zerffi gonosz lelkéből még az utóbbi súlyos, erkölcsi fogyatkozásra való eljárás is kitelt. Különösen Czakó *Leoná*jával bánt el galádul. Igaz, hogy ez a dráma szerencsétlen alkotás, egy idegbeteg költő fantáziájának szertelen terméke, de vannak szépségei: elhibázott, de mély filozófiai eszméje, költői, helyenként szárnyaló dikciója, megkapó természetfestései s drámai fölépítése. Minderről a kritikus nem vesz tudomást s oly hangon szól a drámáról, mint valami vásári komédiáról.

Épen a hang az, amivel Zerffi leginkább megbotránkoztatta a maga idejében, s most is, az olvasót. *Didaskaliá*ban

[1] A 18-ikról alább szólok.

elveti azt a keresett, hideg objektivitást, melybe Petőfi-kritikájában burkolózott, s a hóhér vörös palástját kapja magára. Mintha egyenesen ki akarná végezni a drámaírókat, a durvaság taglójával ront reájuk, s minél népszerűbb az író, annál nagyobb kedvvel, Szigligetire egyenesen gyönyörrel. Lenéző, sértő gúny, olcsó élcek, megbélyegző fitymálás — ez az állandó hangneme; csak úgy ontja a méreggel átitatott s a komoly írókra megalázó szólamokat. Szigligetiről írva meg épen olyan hangot használ, amilyenen az irodalmi színvonalon álló kritika még kontárokról, sőt az irodalom charlatanjairól sem beszél. Csak egy féllapon[1] a következő ítéleteket hallatja róla: Szigligeti a Nemzeti[2] Szinház örökké sürgő borbélya, ki mindég kész az erkölcsiséget lábbal tapodni; egyik drámája rosszabb a másiknál; ha még több darabot ír is, mint Lope de Vega, azért nem más, mint tudatlan paraszt.[3] A következő lapon meg egyenesen erkölcsi becsületgyilkosnak nevezi.

Búcsút is vehetnénk kritika-történetünknek ettől az áldatlan alakjától, de egyik szini bírálatáról még meg kell emlékeznünk, mint legsúlyosabb vétkének, kritikus rosszhiszeműségének, csattanó bizonyítékáról. Mikor Szigligeti *Mátyás fia* című drámája színre került, Zerffi, aki Szigligeti minden drámáját, még az értékes *Csikóst* is legyalázta, ezt a történeti színművet, mely Szigligeti leggyöngébb művei közé tartozik, s még a dikciója is pórias — legnagyobb bűn a Honderü és Zerffi szemében — olyan dicséretekkel halmozza el, amelyek még más, enyhébb kritikus ítéletei közt is számot tennének, a Szigligetit ostorozó Zerffi tollán meg egyenesen azt jelentik, hogy Szigligeti most az egyszer remekművet alkotott. A dráma egyetlen hibája a hős «határozatlan kételykórja», egyébként minden jó benne: a mese, a szerkezet, a jellemrajz, a dikció. Mi a titka ennek a bírálatnak? A titok zárát fölpattantja az a rövid nyilatkozat, mely a Honderü következő számában jelent meg:[4] Hiador kijelenti benne, hogy Szigligeti darabja nagyon emlékeztet az *ő Corvin* című drámájára, melyet két év előtt a Nemzeti Szinházhoz benyujtott. Zerffi tehát, talán már e nyilatkozat birtokában vagy legalább is tudva róla, dicséretekkel árasztotta el Szigligeti rossz drámáját, hogy aztán kárörvendve s büszkén ítélő erejére elmondhassa: íme Szigligeti életében egyszer írt egy jó drámát s azt is mástól lopta!

[1] 1847. I: 16. lap, első hasáb.

[2] Zerffi a *Nemzeti* szót ritkitva szedeti s utána kérdőjelet tesz. Eljárása puszta pökhendiség vagy épen szemtelenkedés.

[3] A Szigligeti ellen írt «ocsmány röpirat»-át (Bayer József kifejezése, l. *A magyar drámairodalom története* I: 526. l.) hallgatással mellőzöm. Ez, *Mátyás fia mint Corvin és Törvénytelen vér*, már nem kritika volt, hanem pamflet, annak is csúf.

[4] 1847. I: 444. l.

A következő számban siet is, a nélkül hogy Hiador drámáját ismerné, «napfényvilágosságú» praemissák alapján rásütni a plágiumot.[1]

Ehhez az eljáráshoz nem kell magyarázat, ennél súlyosabb ítéletet nem mondott kritikus magáról. A közvélemény már előbb ítélt fölötte, de nem úgy, amint Zerffi remélte. Hitvány piszkolódó, rágalmazó, gyülölt és megvetett zsoldos volt és maradt a komoly írók szemében, nem pedig rettegett kritikus. Kritikáin megbotránkoztak, de nem féltek tőlük.

Zerffi, a Honderü rossz szelleme, s a két szerkesztő, P. Horváth Lázár meg Nádaskay, látták el a lap kritikai részét; munkájukat csak két ismertebb író támogatta, Kunoss Endre és Szemere Miklós. Az előbbi egy színtelen, tartalmatlan bírálatot írt Garay János *Verse*inek 1843-iki kiadásáról,[2] az utóbbi két nem épen szellemtelen, de fitymáló, lenéző hangú vers után[3] *Ypsilon* jegy alatt az *Ökörszem* rovat egy hosszabb közleményében azt állítja[4] s 13 példával akarja igazolni, hogy Petőfi költői eszméinek egy részét más magyar költőktől lopta, s így «számos versének eredetisége méltán kelt kétséget.» A párhuzamok sem mindig meggyőzők, egyiknél-másiknál nyilvánvaló a véletlen találkozás, de a Petőfitől hiúságában megsértett Szemere végső következtetését még az sem tenné megokolttá, ha minden vádja igaz volna: egy fordulat, többnyire kép átvétele nem rontaná le Petőfi e verseinek eredetiségét. A haragjában elvakult kritikusnak az az állítása pedig, hogy könnyen lehetne Petőfinek tízszer-húszszor ennyi versére rábizonyítani a plágiumot, olyan könnyelmű, gonosz vád, melynek súlya a vádló fejére hull vissza.

Ezeken kívül a Honderü hatodfél éves fönnállása alatt mindössze hat kritikát hozott, mindegyiket névtelenül vagy chiffre alatt. Kettő közülük, az 1843-iki almanachok (*Emlény, Örangyal, Pécsi Aurora*[5]) és Kelmenfy László *Meghasonlott*

[1] Zerffi e második kritikája (1847. I: 459—461. l.) nemcsak tendenciózus, hanem ostoba is. Bevezetésül kijelenti, hogy mivel Hiador drámáját senki sem ismeri — ő sem — senkinek sincs joga kimondani a «vétkes» szót, később azonban mégis határozottan kijelenti: «Sz. úr mindenesetre plágiumot követett el.»

[2] 1843. I: 341—344, 371—374. l.

[3] Címük: *A régi jó Gvadányi Petőfihöz* (1845. II: 148. l.; Endrődinél 122—124 l.) és a másik, ismertebbé *Az aggteleki barlangban* (u. ott 170. l.; Endrődinél 125—127. l.). Az utóbbi, melynek refraine-jét

Az ebrudon kiröppent *Marczi*
Zöld éneklője én vagyok...

Petőfi ellenségei csakhamar fölkapták, nem ügyetlenül fűzi bele a versbe és fordítja Petőfi ellen a költő *Uti jegyzete*inek és nyílt leveleinek egyes kifejezéseit.

[4] 1847. II: 78—79. l. Endrődinél 318—322. l.

[5] 1843. I: 24—26, 54—56. l. (Névtelen).

kedély című regényének bírálata,[1] teljesen értéktelen, kicsinyeskedő gáncsoknak és üres dicséreteknek foglalata, a Honderüvel egy szél alatt vitorlázó írók munkáinak túlzott magasztalása. Az utóbbi alig ad többet, mint a gyenge regény hatodfél hasábra terjedő kivonatát, az előbbi a szerkesztőnek nagyúri hajlamaihoz simulva, arisztokratikus fölfogásával és a gentlemanség hánytorgatásával tűnik föl. Három drámabírálata közül az egyik, mely Vahot Imre *Zách nemzetség* című trágédiájáról szól,[2] jelentéktelen, a másik kettő azonban, Obernyik *Örökség*ének és Tóth Lőrinc *Atyátlan*ának kritikája,[3] valamint Erdélyi János *Költemények*nek (1844) bírálata[4] megérdemlik a figyelmet s nemcsak a Honderü alacsony színvonalú kritikai dolgozatai között tesznek számot, hanem a korabeli kritika javához tartoznak. Valószínűleg nem a szerkesztőség műhelyéből kerültek ki: erre vall józan, egészséges ítéletük s a megírásukban nyilvánuló gyakorlatlanság, bizonyos jeléül annak, hogy szerzőjüknek nagyobb volt a tanultsága, mint az író-készsége. Az Erdélyi-bírálat szerencsétlenül van megalkotva: második, terjedelmesebb felében sorra veszi a verskötet jellemzőbb darabjait s egyenként ítél róluk, többnyire okosan, de részint nyelvi és stilisztikai kifogásokat téve, részint általánosságban dicsérve őket, úgyhogy arra nézve, aki nem ismeri a költeményeket, rendszerint nem meggyőző. Első fele azonban, Erdélyi költészetének összefoglaló jellemzése, igen sikerült; helyesen emeli ki a költő legértékesebb műveiként népdalait, s mind a bírálat szempontjainak megállapításában, mind azoknak a költőre való alkalmazásában megüti a tudományos kritika mértékét. Erdélyi lírájának jelentőségét abban a kettős mozzanatban találja, hogy erős nemzeti érzés táplálja költészetét, s egyéni érzésben fogant költői eszméit van ereje idealizálással egyetemessé tenni. Helyes szempontból tekinti tárgyát a két drámabírálat is, s nyugodtan, elfogultság nélkül méltatja a műveket, úgyhogy értékelései szintén megbízhatók. Tóth Lőrinc drámájával kapcsolatban, mely Bulwer *Rienzi* című regényének alapján készült, okosan, érvekre támaszkodva fejtegeti, milyen veszedelmes vállalkozás regényből egészen más természetű költői művet, drámát, alkotni; a cselekvényét nem is igen bírálja s a jellemrajzot csak abból a szempontból, mennyiben igyekezett a drámaíró kimélyíteni s a cselekvény hordozójává tenni. Obernyik társadalmi drámájának is biztos kézzel jelöli meg mind legnagyobb érdemét, hogy Goethe tanácsát megszívlelve az élet mozgalmas folyamatából merít anyagot s azt valószerűen ábrázolja, mind

[1] 1846. I: 110—114. l. (△. M.)
[2] U. ott, 418—419. l. (Z. V.)
[3] 1844. II: 132—134. l. (Ödön); 1845. II: 218—219. l. (—j—).
[4] 1844. I: 385—388, 418—420, 449—452. l. (***)

fogyatkozásait: a motiválás bizonytalanságát s a nem eléggé drámai szerkezetet.

Ez a pár értékesebb bírálat azonban szinte észrevétlenül elmerül a Honderü szennyesen hömpölygő hullámaiban, annál inkább, mert 1845 óta, mikor Petőfi népszerűsége általánossá lett, a Honderü mind jobban a piszkolódások, áskálódások és irígykedések színterévé vált. A bírálatok mellett, s még fokozottabb mértékben a hírrovat, a *Laprosta*, majd az *Ökörszem* című rovat nyitott tág teret Zerffiéknek alacsony támadásokra; gondoskodtak is róla, hogy rovatuk rászolgáljon szép nevére. Maga a szerkesztő sem restelte e gyalázkodásokból kivenni a részét; bár Petőfi költészetét megbírálni nem tartotta rangjához méltónak, egyéniségéről annál szívesebben nyilatkozott, sőt maga járt elől rossz példával. Míg azonban munkatársai inkább gúnyolták s nevetségessé iparkodtak tenni Petőfit, ő személyét, sőt egyenesen becsületét támadta a legdurvább s legsértőbb jelzőkkel.[1] Hogy a szenvedélyes, becsületére rendkívül kényes költő nem vett elégtételt a sértésekért, az mutatja, mennyire lenézte a Honderüt és szerkesztőjét. Mikor pedig megelégelvén személyének és költészetének folytonos gyalázását, *Uti leveleiben* tartózkodás nélkül kimondotta megvetését a Honderü társasága ellen: innen kezdve Zerffi az új rovatot egyébre sem használta, mint hogy versben és prózában, de mindég durván és otrombán, támadja Petőfit. A Honderünek ez a legjellemzőbb sajátsága, ez tette nevét rosszhírűvé a negyvenes években, s szégyene rajta fog száradni, amíg neve fönnmarad az emberek emlékezetében. Csúf, eszmétlen támadásaihoz azonban nincs közünk, az *Ökörszem* rovat alszerű gorombaságai és szellemtelen szellemeskedései kívül maradnak az irodalmi kritika körén.

A Petőfi ellen sikra szálló bandában a Honderü játszott mindvégig a prím-hegedün; köréje sorakoztak, mint a dicstelen szerepre vállalkozó kar többé-kevésbbé jármás tagjai, a többiek. A konzervativ lapok kezdték, a Budapesti Hiradó és a pozsonyi Hirnök; amabban, láttuk, Toldy higgadtabban, némi elismeréssel s irodalmi hangon, Zerffi orvul, Hiadort állítva pajzsul maga elé. A Hiradó később, 1847-ben, rendelkezésére bocsátotta Zerffinek tárcarovatát, s az az *Ökörszem* rovat stílusában újra föltálalta Petőfi ellen a Honderüből ismert gyalázkodásait.[2]

[1] Csak egy helyről (1845. II: 112—115. l.) szemelgetve az idézeteket, ellenfeleit először általánosságban a következő nevekkel illeti: «fésületlen fraterkék, miserable Schlucker, ein in Reihe und Glied aufgestelltes Lumpengesindel, hufti legények», majd Petőfire térve, őt «egy Petőfi nevü borzos legényké»-nek, s «tetőtül talpig komisz frater»-nek nevezi.

[2] A névtelen tárcák közül csak egy (*Adatott és nem adatott drámák*, márc, 11., Endrődinél 251—257. l.) fordul nyíltan Petőfi ellen, de még vagy négyet keltett életre Zerffinek Petőfi iránt érzett gyülölete.

A negyvenes évek közepén velük tartott még az akkor kétkulacsos Életképek és melléklapja az Irodalmi Őr; segített nekik, nem durván, csak ízléstelenül, a Pester Zeitung, s a polyphon hangzavarba belerikoltott egy-egy goromba pamflét éles hangja, előbb az ismeretlen szerzők tollából kikerült *Magyarkák 1845-ből*, majd 1846-ban Nagy Ignác *Menny és pokol* című művének második füzete, a *Tigris költészet*. E jobbára személyeskedő vagy irígységsugalta támadások közül csak három lép föl bírálat köntösében, Poór Jenőé és Etőfi Andoré a Hirnökben, Császár Ferencé az Irodalmi Őrben.

Poór Jenő neve egyébként ismeretlen az irodalomban[1]. Bírálatát[2] az teszi érdekessé, hogy ez az első nagyobb szabású, terjedelmével és szempontjaival az ujságcikkek fölé emelkedő Petőfi-kritika. 1844. nov. 19-én jelent meg, s így egy hónappal megelőzi Nádaskay bírálatát. Ez az egyetlen jelentősége, mert maga a kritika, a *Helység kalapácsá*nak nyomban megjelenése után irt bírálata, amint Ferenczi Zoltán helyesen megállapítja, «az értelmetlen badarságnak ritka halmaza».[3] Poór Jenő ugyanis — s ebben nem állt egyedül Petőfi egykorú kritikusai között — nem vette észre, hogy a *Helység kalapácsa* komikus eposz, a korabeli romantikus novellák affektált, dagályos előadásának parodiája, hanem valóságos hősköltemények, Vörösmarty *Zalán*ja és P. Horváth Endre *Árpád*ja társának tartotta, s a hősi eposz követeléseivel mérte. Fönséges tárgyat, nagyszerű előadást, emelkedett hangot keresett benne, s mivel Fejenagy uramban és társaiban nem találta meg a homerosi hősök tulajdonait, kiméletlenül elítélte mind egészében, mind részleteiben, főként alacsony körből vett hasonlatait és nevetséges képeit, fordulatait. Vajon jóhiszemű volt-e ez a badar kritika, amint Ferenczi véli,[4] azaz hitte-e a bíráló komolyan, hogy Petőfi komoly eposzt akart írni, vagy csak örvül használta a *Helység kalapácsá*nak megfojtására, nem mernők határozottan eldönteni. Poór Jenő egyéniségét csak e kritikájából ismerjük, más kulcsunk nincs hozzá, s az együgyűség, mely bírálatából kiárad, egyrészt még nem biztosítéka a jóhiszeműségnek, másrészt oly nagyfokú, hogy megfosztja a kérdést jelentőségétől. Gyanússá teszi azonban e kritikát fitymáló, gúnyos hangja. Petőfiről állandóan mint «költész úr»-ról beszél, csipkedi és nevetségessé akarja tenni: úgy vélem, a kritikus nem volt olyan ostoba, mint amilyennek látszott, s tudatosan vette betüszerint a Petőfitől tréfásan adott műfaji megjelölést, a «hős-

[1] Neve még csak egyszer szerepel: bírálata megjelenésének évében (1844) egy üdvözlő verset nyomtatott ki *Örömhangok Ny. Nagy Márton úrnak neve ünnepére* címmel.

[2] *Hirnök*. 1844. nov. 19. 92. sz. Endrődinél 26—29. l.

[3] *Petőfi életrajza*, (1896) II: 169—170 l.

[4] U. ott..

költemény» elnevezést, hogy erre az idegen rámára feszítve annál könnyebben semmisíthesse meg az eposzt.

A másik bírálat[1] alatt Etőfi Andor név olvasható. Ha nem tudnók is, hogy ez álnév alatt Szeberényi Lajos lappang,[2] aki épen azidétt vált Petőfi bizalmas barátjából szenvedélyes ellenségévé, már maga az álnév rávilágítana a kritika tendentiosus természetére: *Etőfi Andor* ugyanis nem más, mint a költő neve a két kezdőbetü elhagyásával. A bírálat Petőfi első verskötetével foglalkozik, úgy mint Nádaskay kritikája, sőt azok a vádak is közösek, amelyek alapján Petőfit elítéli: a népszerűség vadászása, mely őt gyakran a «legkellemetlenebb» túlzásokba ragadja, a durva nyerseség a kifejezésekben, az előadás prózaisága és nehézkessége. Fejtegetései alapjává azonban elvi szempontokat vet — ennyiben meghaladja műve a Honderü kritikáját, viszont elmarad mögötte azáltal, hogy bírálatából nemcsak rosszindulata csendül ki, hanem azt is kihalljuk, hogy Szeberényi lelke mélyén meg van győződve Petőfi költészetének nagy értékéről, de ezt maga és az olvasók előtt eltagadja.

Bevezetőül megállapítja azokat a követeléseket, melyeknek megvalósítása értékessé teszi a költői alkotásokat. Ezek a nemzetiesség és a népiesség. Majd a tárgyalás folyamán két másikat csatol hozzájuk, a magasztosságot és az esztétikai szépségét. Ezek-e az esztétikai hatás igazi kritériumai s csak ezek-e, mellékes; ránk csak az tartozik, hogy maga Szeberényi is kénytelen megvallani: Petőfi az első kettőnek teljesen, s némely darabjában a másik kettőnek is megfelel. Hogy azonban ne legyen kénytelen ezen az alapon Petőfit kora egyik legkiválóbb költőjének nyilvánítani, futó elismerés után a költő állítólagos fogyatkozásaira tér, ezeket bőven részletezi s példákkal illustrálja — nyilván meggyőződés nélkül, s ez bírálatát teljes csődbe juttatja. A túlzás vádja mindössze a Petőfinél olvasható káromkodások összeállítására zsugorodik, a prózaiságot csak egy példával igazolja s ez épen nem prózai,[3] a nehézkességre idézett három példa mindegyike egyáltalán nem az,[4] a magasztosság és esztétikai szépség ellen elkövetett vétségekről egyáltalán nem tud beszámolni s mindössze ennyit mond: «Van munkáiban több helyütt következetlenség, psychologiai tudományokbani járatlanság stb.»[5] Ezek már nemcsak

[1] Hirnök, 1845. febr. 25. és 28. (16. és 17. sz.) Endrődinél 49—57. l.

[2] Szeberényi Lajos, mivel észrevette, hogy kilétét Petőfi fölismerte (v. ö. Petőfi nyilatkozatát a Pesti Divatlap 1845. 307. l.), maga leplezte le magát a Századunk 1845. 30. számában.

[3] A *Házámban* c. vers 5. versszaka (A nagy világ az életiskola...).

[4] P. o. S hogy mióta járom a világot,

Bolygó lábam száz tövisre hágott.

[5] Endrődinél 55. l.

odavetett, teljesen alaptalan állítások, hanem nyilvánvaló értelmetlenségek, világos jeléül annak, hogy a megszorult kritikus fűhöz-fához kapkod, csakhogy hibáztató szólamokra akadjon. Ez okból bajlódik nyelvtani s helyesírási hibákkal, amelyek természetesen nem hibák,[1] említi két költői eszmének kölcsönzött voltát s pöffeszkedését.

Mint a hazugok általán, ha tudják, hogy nincs igazuk, Szeberényi is, a hang erejével igyekszik pótolni az érveket: *émelygős*, *legotrombább*, *legutálatosabb*, *undorító*, *rút botlás*, *obscoen*, s több efféle jelzővel tüzdeli tele bírálatát s a költőről mint *ügyes kezdő*ről beszél. Az ellentét a bírálat egyes állításai és egész szelleme közt oly rikító, s a gonosz célzat oly kézzelfogható, hogy még Petőfi elleneinek táborában sem kelthetett lelkesedést, nem tévesztett meg senkit, s maga Petőfi is, aki rosszmáju kritikusait rendszerint igen kiméletlenül szokta kipelengérezni, Szeberényivel igen röviden s könnyed humorral bánt el.[2] Nem is volt méltó egyébre, s a magyar kritika története csak azért tartja számon, mert az ügyetlenül leplezett rosszhiszeműségnek legnyilvánvalóbb példája.

Poór Jenő és Szeberényi Lajos alkalmi kritikusok voltak, a műbíró tollát az indulat s nem az értelem adta kezükbe. A triász harmadik tagja azonban, Császár Ferenc, komoly megfontolással lépett a porondra. Azok műkedvelők, ő határozott írói egyéniség, sőt annál is több, tipikus képviselője a negyvenes évek finomkodó, affektált «eszményies» költői irányzatának, annak a beteges szoba-költészetnek, mely Bajza költői törekvéseit folytatta, azt igazi tehetség híján még helytelenebb irányba terelte. Minden jellemzésnél élesebb képet ad Császár költészetéről Arany János két sora, midőn szembeállítva a maga költeményeinek reális színét e holdsugár-poézissel, azt írja magáról:

> Hanem hiába! oly *eszményit* abból
> Nem tud kinyalni, mint Császár, Kunoss...[3]

A költő-kritikus, mikor bírálata az Irodalmi Őrben megjelent,[4] már tekintélyes író, az Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja volt; higgadt, érett férfi, s mint annak a költői iskolának tagja, sőt szinte feje, mellyel szemben Petőfi költészete forradalmat jelentett, kritikája méltán vonja magára figyelmünket: az alapjaiban fenyegetett költői irány támad föl a fiatal, diadalmas vetélytárs ellen.

[1] Kicsinyeskedő éretlenségének bizonyságául említem, hogy megrója Petőfi, mert *avval*-t írt s nem *azzal*-t, mert *ad*-ot és *ád*-ot, *felett*-et és *fölött*-et fölváltva használja. U. ott.

[2] Id. nyilatkozata *Adatok a «kritika titkai»*-hoz c. alatt. Petőfi azt gondolta, hogy az Etőfi Andor név alatt két író lappang. L. Endrődi 62. l.

[3] *Bolond Istók*, II. ének, 119. versszak.

[4] 1845. aug. 16.

Császár a kritika terén sem volt kezdő. Már 25 éves korában tett kisérletet, s elég szokatlanul elméleti dolgozattal lépett föl. E fiatalkori tanulmánya, *Kritikát érdeklő levelei*[1] nincs érdem nélkül: tanuságot tesz arról, hogy nemcsak igen nagyra becsülte a kritikát, hanem ismerte a műfaj nehézségeit és veszedelmeit is. Eredetiség és mélység nincs a kis füzetben, de hogy 1832-ben, Bajza kritikusi működésének fénykorában, mikor a Kritikai Lapok szigorú ítéletei és kemény polemiái maguk ellen lázították a közönséget, hangoztatni merte a kritika jogosságát és szükségességét, s épen ő, akinek fiatalkori költői kisérleteivel a kritika igen kíméletlenül bánt: az jó érzékének határozott jele. S az a követelése, hogy a kritikusnak «erős alapú tudománya, csendes, szelid elmée» legyen,[2] tiszta pillantását mutatja. Kritikai elveinek gyakorlati alkalmazásától azonban szándékosan tartózkodott: érezte, hogy ezekkel a kritikustól megkövetelt tulajdonokkal még nem rendelkezik. Mikor személyes jó barátja, Frankenburg Adolf, 1844-ben megnyitotta az Életképeket a kritika előtt, úgy vélte, hogy a közben eltelt tizenkét év alatt fiatalos heve lecsillapodott, értelme megerősödött, s megért a kritikára. Első bírálatait, melyekben Jósika Miklós *Visszhangok* című novella-gyűjteményét és Sujánszky Antal *Vallási és hazafiui költeményeit* méltatta,[3] az Életképek és a Honderü nagy elismeréssel fogadta — erre azonban épen nem szolgáltak rá. E kritikák hű tükrei a költő-Császár egyéniségének: újra megjelen bennük a költő minden sajátos gyöngeségével. «Eszményi» kritikák: általános szólamok, semmitmondó ítéletek áradozó, édeskés hangon, a sok csiszolástól feszes, merev nyelven. A lirikumok bírálata teljesen üres; hol a külsőségekhez tapad, hol eszmétlenül magasztal, értékelésének nincs a legcsekélyebb esztétikai alapja sem. Jósika novelláinak bírálata valamivel tárgyszerűbb s noha semmi jellemzőt nem tud mondani Jósika regény-költészetéről, szertelen magasztalásai közt itt-ott megcsillan egy-egy csekély becsű esztétikai principium, így a Toldytól hangoztatott külső motiváció. Valójában nem is kritika, sőt még nem is megértő méltatás, hanem a lelkesedő jóbarát hódolata, fárasztó frázisokba öntve.

Ily előzmények után[4] vállalkozott Császár Frankenburgtól

[1] Megjelent önállóan 1832-ben, 43 lapon.
[2] Id. mü 19. l.
[3] Életképek, 1844. I: 152—158. és 517—518. l.
[4] Vajon az az úti levél, melyben egy *Dardanus* álnevü iró megrója a korabeli fiatal költők káromkodó, nyers kifejezéseit (Életképek, 1844. 783—785. l.; Endrődinél 31—33. l.); s Petőfi nevének említése nélkül ugyan, de nyilván első sorban reá vonatkozik — Császár tollából való-e, amint többen föltesznik, ma már nem dönthető el. Külső bizonyíték nincs rá, a belsők meg nem elégségesek. Kritikai jelentősége a levélnek egyébként sincs.

fölszólítva arra, hogy az Életképek melléklapjába, az Irodalmi Örbe, Petőfi költészetéről bírálatot írjon. A kritika, *Petőfi Sándor költeményes munkái*[1], rendszeres, nagyterjedelmű dolgozat, a költő addig megjelent négy kötetének (*Versek*, *A helység kalapácsa*, *János vitéz*, *Cziprustombok*) elemző és összefoglaló tárgyalása. Minden során megérzik, hogy komoly becsvággyal és céltudatossággal készült. A maga nevében beszél ugyan — a kor elismert idősebb írója a közönségtől fölkapott fiatal íróról — de önérzetes föllépésén megérzik, hogy egy egész tábort tud maga mögött s ítéletében a maga körének közvéleményét szólaltatja meg. Ennek megfelelően ítéleteinek fogalmazása határozott, súlyos, tárgyalásának módja nyugodt, fölényes, hangja előkelő, hideg — csak néha zökken ki belőle, jeléül annak, hogy vélekedését az értelmi tényezőn kívül érzelmiek is irányítják. A kritikus szavaiból kicsendül szilárd hite ítéleteinek csalhatatlanságában: a költő egész munkásságának figyelembevételével véglegesen megállapítja költészetének értékét, működésének jelentőségét.

Petőfi költészete Császár szerint két korszakra különül: föllépésétől első verskötetének megjelenéséig, 1844-ig. innen kezdődik a második. Az előbbi fele értékes. «Versei az első időszakból, a költői dús tehetség kétségtelen jelei mellett, kedves keresetlenségökben is mélyebb érzést, tisztább ért mutatnak».[2] A második értéktelen: «A művészettől elpártolt musafi már többnyire büzhödt lapályokon vágtat mindig könnyű pegazával... a pórok legalsóbb, legnyersebb osztályának énekel többnyire».[3] E korszak terméséből a *Helység kalapácsa* — ezt Császár állandóan, nem tudom, mi jogon és mi célból, *Falu kalapácsá*nak nevezi — aljas, a *János vitéz* érdektelen, a *Cziprustombok* érzelgő pityergés.

Ez az általános ítélet, mely mintegy kerete a bírálatnak, természetesen egészen elhibázott. Nem is a valósággal homlokegyenest ellenkező értékítéletei vonják magukra a figyelmet, mert ezek a Honderü körében közkeletűek voltak, hanem az az egyetlen megállapítása, mely érinti az igazságot, hogy a *Cziprustombok* valójában helyzetdalok s nem mentek a keresettségtől és dagálytól.[4] Ami azonban ezt a keretet kitölti, a költemények részletező jellemzése és az ítéletek megokolása, az vagy puszta általánosság, vagy az elfogultságnak és badarságnak ma már szinte érthetetlen keveréke. Sőt nagyrészt nem is új, amit a kritikus mond: Petőfi ellen ugyanazokat a váda-

[1] 1845: 25—29, 33—37. l. (Endrődinél 111—120, 127—136. l.)
[2] Endrődinél 114. l.
[3] U. ott, 117. l.
[4] Ez természetesen az én fogalmazásom. Császár durvábban fogalmazza, de úgy nem idézhetem, mert akkor még az igazság látszatával sem bírna. (Endrődinél a 132. lapon.)

kat emeli, melyeket előtte Poór Jenő, Nádaskay és Szeberényi hangoztattak.

Petőfi ifjúkori költészetének méltatása az ellenséges indulatú bírálatoknak már Kazinczy óta használt és Petőfivel szemben széltében alkalmazott recept szerint készült: általános frázisokból van összeszőve. Császár azonban egy fokkal melegebb és pozitivebb: Petőfi első verseiben «a músa félreismerhetetlen nyájassággal mosolygott. Szende egyszerűség, keresetlen csin, mélyebb érzés, egészséges humor, derült kedély, bánatos — de nem beteges, sőt erőteljes — képzelgés ömlöttek el váltogatva megjelent művein, s különösen a keserű humor, miben pedig olly szegény még mindig költészetünk, tevé feltűnővé s nemsokára kedvessé Petőfit a költészet minden baráti előtt.»[1] Szép és okos szavak, de távol állanak attól, hogy Petőfi költészetének igazi jellemzését adnák, s értéküket csökkenti, hogy nyilván tendenciózusak: a költő régibb verseit azért emeli a kritikus ily magasra, hogy annál mélyebbre buktathassa az újabbakat. Következnek is a vádak, sűrűen és élesen, mint a jégeső verése — de érdekes jelenség, Petőfi költői nagyságának értékes bizonysága: lírájára vonatkozólag még Császár is, legkomolyabb ellenfele, kénytelen külső fogyatkozások hánytorgatásával beérni. A tétel, melyet igazolni akar: Petőfi versei, költészetének második szakában, értéktelenek; bizonyítékai pedig a következők. 1. A «külalak tisztátalan»-ná lett — ez azonban nemcsak alapjában túlzás, s alkalmazásában, a két korszak alkotásainak technikáját egymásra vonatkoztatva, alaptalan, hanem az igazság elcsavarása, mert bírálata elején határozottan kimondta: «egy hiányzott nála mindjárt kezdettől óta, a külalak tisztasága». 2. A «gondolat correctsége» újabb verseiben fehér holló. Ez a Kazinczy-ízű vád teljesen értéktelen és érthetetlen; hogy mi a gondolatoknak állítólagos correctsége, azt nemcsak mi nem tudjuk, de nem tudta maga Császár sem. 3. A «káromlási műszavak, bor és kancsó, az áldomás, aljas pórkifejezések» használata — Szeberényi vádjának variálása és szemelvényekkel való igazolása — Petőfi ellenfeleitől únos-untalan emlegetett képtelen vád. 4. A nyelvnek pongyolaságba csapó egyszerűsége — Petőfi egyik nem épen jelentékeny s csak elvétve nyilvánuló fogyatkozásának általánosítása minden alap nélkül. Végül 5. az elszomorodásig rossz technika — ezt azonban csak a tudatlanság mondathatta a kritikussal. Egyéb vádja nincs, s ezekre a részint mértéktelenül túlzó, részint egészen alaptalan vádakra támaszkodva azt meri írni a kritikus, hogy ha Petőfi verseit a művészet körébe sorozzuk, akkor a legnagyobb költő-művész, a legere-

[1] Endrődinél 113. l.

detibb költő a magyar világban — az Alföld legkicsapongóbb csikósa.

A *Helység kalapácsá*ról adott jellemzését jól ismerjük Poór Jenő kritikájából, Császár csak a fogalmazásban eredeti. A költeményt nem érti, nem is akarja érteni, s korlátoltságában még színesebb szavakkal ad kifejezést megbotránkozásának: az eposz «olly valami zagyvalék, melynek több helyeinél undorodva kénytelen elfordulni a műveltebb olvasó, míg másoknál szájtátva hallgathatja a pór, de nem érti.»[1] Ha a *pór* szót elhagyta volna a kritikus, a mondatot teljes joggal alkalmazhattuk volna az ő kritikájára. *A János vitéz* bírálata ellenben minden ízében eredeti — bár ne volna az, mert így a a képtelenségek láncolata. Foglalata oly esetlen, hogy bírálnunk sem kell: «Kukorica Jancsi meséje nem új (?)... s a mű eléggé untató népmese, mellyet... a szellemileg kisdedek nagy örömmel fognak... hallani, de a műveltebb osztály meglett emberei bizony unalmasan hajítanak tova a harmadik, negyedik lapnál.»[2] A meg nem értésnek és szellemi szegénységnek még elszomorítóbb példája az a hosszú kritika, melyben Császár a *Megy a juhász szamáron* kezdetű költeményt részesíti. Idézem szószerint:

Szerényen kérdi a bíráló: valjon voltak-e szívesek (e csapszéki vers magasztalói) kissé figyelmesen átolvasni e «szamárdalt»?[3] Alig hihető, hogy igen; különben megfoghatatlan volna, mikép lehet Petőfi silány darabjainak ezen legsilányabbját jelesnek, geniálisnak mondani! Bíráló képes volna tagról-tagra boncolva e verset, megmutatni, hogy az a sületlenségek nonplus-ultrája: de biz a fáradságot nem érdemli meg; s csak azt jegyzi meg futólag, hogy abban sem gondolatcorrectség, sem formatisztaság, sem a genialitásnak nyoma nincsen. Az első versszakban megy a juhász szamáron; a másodikban elmondatik, hogy nyáját legelteté; a harmadikban «felpattan a szamárra, haza felé vágtat»; a negyedik végre a legnagyobb képtelenséget s vadságot fejezi ki, mert elkeseredvén a juhász, a szegény szamárt, melylyen pedig vágtatott beteg s utja közben meghalt kedveséhez, főbe üti botjával! Ez aztán költészet, ez románca? Boldog Isten, mire jutánk! Ha a magyar már illy sületlenségekben látna jelességet, illyekben venne észre genialitást: le kellene mondanunk végképen azon reményről, hogy valaha Európa művelt nemzetei sorában helyet foglalhassunk.[4]

A kritikus súlyos, ellenmondást nem tűrő ítéletet mondott e szavaival — de nem a költőről, hanem önmagáról. Ez a rész oly világosan beszél, hogy fölmentve érzem magam minden további bizonyítástól s megokolás nélkül fogalmazom

[1] Endrődinél 128. l.
[2] Endrődinél 130. l.
[3] Az ídéző jel nyilván arra szolgál, hogy vele a kritika a költeményt szamár verssé bélyegezze.
[4] Endrődinél 119—120. l.

véleményemet e kritikáról s szerzőjéről. Nem látok ebben a kritikában sem pamflétjellegű támadást, mint Ferenczi,[1] hanem leszámolást: Császár meg akarja mutatni, ki valójában az a Petőfi, akit hívei a legnagyobb magyar költőnek hirdetnek. De ez a leszámolás olyan esetlen és otromba, s maga a kritikus olyan üres, olyan szegény gondolatokban, hogy bírálata még a silány Petőfi-bírálatok közt is utolsó sorban áll. Nádaskay legalább elvi alapról ítél, Szeberényinek vannak szempontjai, Zerffi piszkolódásaiban, mint III. Richard gonoszságaiban, van valami az erőből — ez a kritika lapos és éretlen.[2] Hogy nem értette meg Petőfit, azt az édeskés, esztergályozott, üres verseket gyártó kritikustól nem vesszük rossz néven; hogy ő, az előkelő állású, rendezett viszonyok között élő váltótörvényszéki bíró borzadt a bohème költőtől, azt is szívesen megbocsátjuk; s ha jóhiszeműen járt el, amit nem vonunk kétségbe, még azt sem rójuk föl neki, hogy mindenáron tönkre akarta silányítani vetélytársának költészetét: de hogy elítélő véleményét nem tudta még a maga álláspontjáról sem megokolni, hogy nagyhangon és nagyképűen üres, képtelen állításokat és vádakat szerkesztett bírálattá, az együgyüség — erre pedig nincs a tudomány birodalmában mentség.

«Sikos a kritikai pálya, — olvassuk egy kritika-elméleti füzetben — hasonló a téli úthoz, mellyen a lanyha éjnek esőjét jéggé változtatá a hajnali felszél. Mint ezen, ha csak szegekkel vert sarút nem viselsz, s magad aczélhegyű botoddal nem támogatod, megcsuszamodva ollyant szökkensz a fagyos göröngyre, hogy napokig is érzi sebes oldalod az esést; úgy jársz szinte e kritikai pályán, ha rajta éles, gyakorlott s nemes tudományokkal telt fő, előre látó s mélyen ható ítélői tehetség, tiszta s minden párttól ment lélek nélkül indúlsz meg: mert alig lépsz hármat, megcsuszamlol, s ollyant hökkensz a személyeskedés rögös hantjaira, hogy évekig is érzi szíved, ha az szerény s helyén fekszik, a bukást». Hisszük, hogy Császár szíve helyén volt, s átérezte e bölcs szavak igazságát, annál inkább, mert ezt a szép képet a rossz kritikus bűnhődéséről — ő vetette papirra 1831 december 17-én.[3] Van is bizonyságunk, hogy később, ízlése tisztultával, megbánta ezt a szerencsétlen bírálatot. Mikor ugyanis 1853-ban megindította Divatcsarnok című szépirodalmi lapját, munkatársait főként a fiatal írók, Petőfi barátai sorából vette s a kritikai rovatot is egészen

[1] Id. mű, II: 202. l.

[2] Hogy mennyire éretlen s maga a kritikus mennyire járatlan volt mindabban, ami a költészettel kapcsolatos, arra íme egy bizonyság. A *János vitéz* «szellemi hatását» abban találja, hogy belőle a parasztság megérti, mert nincs *most már* boszorkány. (Mért, mert János vitéz kipusztította őket.) Egy mondatban a badar gondolatoknak hosszú láncolata.

[3] Kritikát érdeklő levelei (1832) 16. l.

más hangnemben és szellemben vezette: nyugodt, objektiv kritikákat közölt, s az új irodalmi törekvések, a népies irány iránt nagy megértéssel és rokonszenvvel. Sőt maga is írt egy nagyobb kritikát Tompáról,[1] még pedig mintegy palinodiájaként a kilenc év előtti Petőfi-kritikának. Tudományos értéke ennek az újabb bírálatnak nincs, nem egyéb, mint értelmesen és szépen csengő frázisok és általános szólamok csokra, nem ad jellemző képet Tompa költészetéről,[2] sőt néha még félre is vezeti az olvasót,[3] de annál nagyobb az erkölcsi értéke. Császár nemcsak Tompát ünnepli, a nép-nemzeti iránynak Petőfi és Arany mellett harmadik képviselőjét, hanem határozottan kimondja, hogy a magyar líra Vörösmartyval, Garayval, Petőfivel és Tompával, az epika Arannyal, a dráma a *Bánk-bán*nal érte el tetőpontját. Ez a megállapítás becsületére válik Császárnak. Ő, aki 1845-ben legósdibb kritikusunk volt, egy évtizeddel később ugyanazt hirdeti, mint legjelesebb fiatal műbíróink, s Gyulaitól csak árnyalati különbségek választják el. Milyen magasan emelkedett p. o. Toldy fölé! Olyan érzékről tett tanuságot a költészet újabb fejleményei iránt, amilyent Toldynál hiába keresünk. Még értékesebb egy másik nyilatkozata: «Azon pár jó fiú, kik Tompát ép oly kevéssé tartják költőnek, mint Vörösmartyt vagy Garayt, sőt készek megtépni még Petőfi koszoruját is, ép ezen határtalan bárgyuságuk által árulják el képtelenségöket arra, hogy a valódi költőt és költészetet felfoghassák, megítélhessék.»[4] Ez a nem sok ízléssel, de annál nemesebb érzéssel fagalmazott ítélet az önvallomás erejével hat: Petőfit a magyar költészet élére állítva és megbélyegezve éretlen kritikusait, egyrészt teljes elégtételt szolgáltat a megbántott költő szellemének, másrészt súlyos vezeklés a múltban elkövetett könnyelműségéért. Az *ember* jóvátette, amit a *kritikus* vétett s igazolta, hogy a Petőfi-kritika csak *ízlésének* eltévelyedése volt, nem pedig *erkölcsének*.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

---

[1] 1854. évf. 625—629, 649—654. l.

[2] Tompa költészetének legjellemzőbb sajátosságát abban találja, hogy nála «az alanyiság (subjectivitas) ritka összhangzatban áll a tárgyilagossággal (objectivitas), s a kettő szerencsés vegyülete alkotja nála az egyéniességet (individualitas), mely öt többi dalnokainktól elkülöníti.» Id. h. 650. l.

[3] Ismételten kiemeli p. o. Tompa gazdag képzeletét. U. ott, 628. l.

[4] U. ott.

ADATTÁR.

KAZINCZY FERENC HÁROM LEVELE BÁRÓ VAY MIKLÓSHOZ.

1922 augusztus havának elején báró Vay Miklós (e néven IV-ik) golopi könyv- és levéltárában kutatván, néhány más irodalomtörténeti vonatkozású iraton kivül Kazinczy Ferencnek báró Vay Miklóshoz (II.) írott három, eddig ismeretlen levelét is megtaláltam. Az első számúban arra kéri a bárót, hogy fizessen elő s gyüjtsön előfizetőket a Fenyéry—Toldy-féle Handbuch der ungarischen Poesie c. kritikai anthologiára. Az erre vonatkozó előfizetési felhívást két példányban mellékeli. Továbbá arra is kéri, hogy küldje el neki Góró Pompejiről szóló munkáját. Ez a levél kapcsolatban van Kazinczynak Toldyhoz 1826. nov. 6-án írott levelével (4706. sz.), melyben értesíti, hogy báró Vaynak elküldte az ő (Toldy) jelentését, t. i. az előfizetési felhívást, azzal a kéréssel, hogy a pénzt juttassa Toldy kezéhez, «amire neki (Vaynak) ezer módja van.» A második levélben, mint vármegyei első alispán előtt, számot ad a levéltár rendezéséről, melynek reviziója 1820-ban bízatott rá. A harmadik levelet Pestről írta a báró hasonnevü fiának (III-ik Miklósnak, a későbbi szobrásznak) születése alkalmából s közli vele a pesti híreket. — Báró Vay Miklós, akinek államférfiui fényes pályája (koronaőr, kancellár, a Magy. Tud. Akad. igazgató tagja) szorosan összefügg hazánk XIX. századi történetével, e levelek írása idején, 1825-től Zemplén vármegye aljegyzője, 1827-ben főjegyzője, még ugyanazon évben alispánja s kamarás lett. Pályáján ezután állandóan emelkedett. (Lásd Ballagi Géza: Emlékbeszéd id. b. Vay M. felett. 1895.)

1.

Méltóságos Báró, különös tiszteletü Uram,

Meg vagyok szóllitva, hogy ezt segéljem-elő, 's bátorkodom kérni a' Méltós. Urat, méltóztassék az előttem egészen ismeretlen Kiadókat elősegéleni, boldogítani. Igyekezetek érdemli a' pártfogást, 's az Annunciatio lelket mutat. Én Kiadók és Dolgozók közzül csak Mailáthot és Paziázit ismerem. Részemről nagyon örvendek az igyekezetnek; régen óhajtanám, hogy lenne eggy poetai Anthologiánk, 's ez az lesz, még pedig kritisch, a' mint örömmel látom. A' nehéz idők 's Nemzetünknek nagy hidegsége a' Poezis, s' kivált a fenntebb Poezis eránt, rettegnem hagyják, hogy magam kevés Előfizetőket gyüjthetek; annál indulatosabban kérem a' Méltós. Úr pártfogását.

Ha a' Méltós. Úr megkapta volna a' Góró Kapitány Munkáját, Wanderungen durch Pompeji, aláz. kérem méltóztassék azt vélem látatni. Én régolta

nem veszek könyvet, 's nem fogok, míg a' Dieta véget ér, 's a' sógorom istentelenségeinek véget szakaszt. 17-dik esztendeje miolta feleségem részét minden jövedelmével tartóztatja. Maradok hív tisztelettel a' Méltós. Úrnak

Ujhely Aug. 28 d. 1826

alázatos szolgája
Kazinczy Ferencz.

Címzése a spanyolviasszal lezárt kék boritékon:

«à Monsieur Monsieur le Baron Niclas de Vay de Vaja

à Golop.»

A levélhez mellékelve van «Praenumerations-Anzeige durch Georg Kilians Buchhandlung in Pest. Handbuch der ungarischen Poesie — von J. Fenyéry und F. Toldy, zwei Bände.» (Két példányban.)

2.

Méltóságos Báró, Kamarás, Első Al-Ispán Ur!

nagytiszteletü Uram,

Kénytelen vagyok Pestre indulni, 's ezidén már harmadszor. Azonban hogy az Archivumban tett dologozásaim felöl a' Méltós, Urnak és az erre rendelt Deputatiónak addig is míg Pestről visszaérkezem, számot adhassak, és a' Kiküldöttség munkáját ne tartóztassam; bemutattam Tekint. Fő-Notárius Úrnak a' néhai Méltós. Szirmay Antal Úr által készített úgy nevezett *Elenchus Juridicorum ad ann. 1777.* Summáriumát, 's minthogy annak végigtekintése az én távolylétemben is megeshetik, a' Méltós. Úrtól fog függeni, hogy az mikor vétessék elö. Tizenötezer darab Productumot vettem ott számba, el nem hagyván a' leghaszontalanabb Dehonestatorius és egyébféle pereket is; mind azért, mert az illyekben is lehetnek olly Productumok, péld. ok. az Executio alkalmával a' mik oda bémehettek; mind azért is, hogy gyanúnak ne maradjon helye, hogy olly pert is haszontalanságnak néztem, a' mi nem volt az. A' Productumoknak annyi sokaságában könnyü dolog vala meg tévednem; de legalább azt mondhatom, hogy tiszta lelkiismérettel jártam el a' dologban, és hogy munkámat hibátlannak ismerhessem, három külömböző esztendőben mentem végig a' minden darab összeszámlálásán. Így talán elkerülhettem minden botlást.

A' Méltós. Úr a' maga bölcsesége szerint által látni méltóztatik, hogy megtudni, megvannak e minden Productumok, és mi nincs meg most, olly szükség vala, mint azt, ha egész perek nem vesztek e el. Igy a Archiváriusok most és a' később időkben, ha valami nem találtatnék, reá fognak a feleletre szoritathatni.

A' mit talán még itt kell vala mondanom, elmondottam Summáriumom Előbeszédében, 's alázatosan kérem a' Méltós. Urat, hogy azon végigfutni méltóztassék.

Visszajövén sietni fogok a' Munka' egyéb részeit is bémutatni, hogy valaha a' parancsolatnak megfelelhessek.

Bár engem az az édes jutalom érhetne, hogy a' Tekint. Rendek érezzék, mint igyekeztem megérdemleni javalásokat. Legalább azt mondhatom-el magamnak, hogy a Nemzetnek sok kincseit mentettem-meg az elveszhetéstől, elrongyolódástól, 's az bizony nem kis érdem.

Hív tisztelettel maradok A' Méltóságos Úrnak

Ujhely Novemb. 18 d. 1828.

alázatos szolgája

Ivrétalakú papiroson. *Kazinczy Ferencz.*

3.

Méltóságos Báró, Kamarás, Első Al-Ispán Úr!

nagytiszteletü Uram,

Méltós. Fő-Ispán Administratorunk Ő Nagysága ebédjénél ittuk a' harmadik Báró Vay Miklós egésségét Vízkereszt napján Cleinmann 's Szilassy József és Ferencz Urakkal. Adja Isten, hogy a' gyermek atyjának 's nagyatyjának nevét úgy viselje a' mint kell és várjuk. Azt senki sem óhajthatja inkább, mint a' ki mind a' Méltós. Urat, mind azt a' nagy férfit, a' ki meg nem foghatá mint lehet rútat tenni, ismérem. Méltóztassék a' Méltós. Úr ezen óhajtásomat tiszteletem jeléül elfogadni, 's Ő Nagyságoknak a' két Méltós. Asszonynak, bémutatni.

Öt hete hogy itt vagyok 's a' miért ide jöttem, abban még semmit nem tettem, semmit nem tehettem. A sógorom olly istentelenségbe szövte magát, a' miből már most, ha akarná is, nehezen bujhatna- ki. De mi szent az olly embernek, a' ki örül, hogy Prókátorai' gonosz tanácsokat követheti?

A' Dieta 's Pesti tábor felől itt sok a' hír, de mind bizonytalan, sőt a' mint a' nagyok hiszik is, nem csak mondják, nevetséges. Tegnap az a' hír futamlott, hogy Károly Fő Herczeg leve Generálissimussá, Ferdinánd pedig Galiciába küldetik a' serget igazgatni, 's így tavasszal Dietánk lesz itt, és Campamentumunk.

Méltós. Fő-Ispán és Administrátor Úr két ízben gyengélkedett, de teljes egésséggel él. A' Fő-Ispánné Pándon van. Jakabfalvi András Január elsőjén itt vala nagyatyja' áldását venni, hogy cousinejét Csoma Zsanett kisasszonyt vehesse. Eddig megvan a' gyürüváltás.

Méltós. Tihanyi Fő Ispán Ur nagyon elgyengült Ur. Előrehajolva van egészen. Nem hiszem hogy sokáig vihesse. Ázonban elölülése alatt mindég foly a' munka. A' lélek fris, a' test erőtlen, a' Biblia szerint.

A' Magy. Tud. Társaság' dolgozását a' Nádor és a' Cancellária javallák. Nandory felakadt rajta. Most a' Cabinetben hever.

A' Duna ez idén nem ismeri a' telet. A' Fő-Herczeg Január 20 d. jön által.

Ezeknél egyebet nem tudok, bár mint törjem rajta magamat. Ajánlom magamat a' Méltós. Úr kegyességébe 's maradok hív tisztelettel

A' Méltós. Báró, Kamarás, Első Al Ispán Úrnak

Pesten, Januárius 9 d. 1829.

alázatos szolgája

Kazinczy Ferencz.

Közli: Harsányi István.

AZ ÉRDY-KÓDEX EGY HELYÉRŐL.

Alsáni Bálint és az Érdy-kódex című cikkem azzal a sokáig kísértő meggyőződéssel is leszámolt, mely az Alsáni nevéhez tévesen kapcsolt *Historia de translatione S. Pauli Thebaei* című műben vélte az Érdy-kódex «Remethe zyz Zenth paal ewfewnknek ky hozafarol» szóló részletének ($631\,^{a}_{9} - 634\,^{l}_{31}$ l) forrását. Ezzel azonban a probléma csak negatív oldaláról nyert elintézést, a pozitív oldal megvilágítása t. i. a forrás felkutatása, még hátra van. E részben már a tárgy természeténél fogva is az egykori hazai tudósítások felkutatása látszik célszerűnek. Ilyen egyebek közt Szabó-Hellebrant RMK.-ában a III. k. 1. r. 46. l. 146. sz. alatt Valentinus de Hungarianak *Prodigia S. Pauli Primi Eremitae,* (Cracoviae, MDVII. 4-r.) című műve, Horányiból (*Memoria* II. 183.) idézve. E műnek épenséggel nem veszett nyoma, mint Katona Lajos is hitte (MNy. 1908 : 315.), hiszen köztudomású, hogy Gerard Károly francia bibliographus a római Angelica Bibliotheca «T. 9. 18.» jegyű, 1511-iki velencei nyomtatványának 1—23. lapjaiban, F. Valentinus idézett munkájára ismert. E mindenképen értékes unicum ismertetésében (M. Könyvsz. 1901 : 113—125.) Fraknói Vilmos arra az eredményre jutott, hogy F. Valentinus teljesebb neve Hadnagy Bálint: a Hadnagy lehet családnév, de lehet személy-jelző név is, amelyet Bálint atya úgy szerezhetett, hogy mielőtt a szerzetbe lépett, katonai pályán mint hadnagy működött. Művének a *Translatio S. Pauli* részlete (5—7. l.) van tárgyi és tartalmi kapcsolatban az Érdy-kódex szóban forgó textusával. Fraknói szerint e részlet úgyszólván teljesen megegyezik azzal a szöveggel, melyet a bollandisták az *Acta Sanctorum Jan.* I. kötetében (p. 608—609.) adtak ki. Ha e megállapítás lelkiismeretes egybevetésen alapul, akkor e részlet fent idézett cikkem bizonysága szerint nem egyéb, mint az Alsán nevéhez fűzött *Historia* egyszerű átvétele. Szóval forrástani értéke mindenképen másodrangú. Fontosabb is ez egyezésnél a LXXXI. fejezetben (23. l.) olvasható útmutatás, melyről Fraknói így számol be: «E fejezet felemlíti, hogy ‚hasonló számtalan csudák függnek a kápolnában'; de két jelesebb csuda nem juthatott ‚az ő kezeibe'. Az egyik 1422-ben történt a baicsi pálos kolostorban, ahol László siklósi várnagy, amikor sirba akarták helyezni, halottaiból feltámadott. A másik . . . Ezeknek az eseteknek nyomtatásban közzététele — úgymond — a jövendő időknek marad föntartva» (i. h. 1901 : 132.). E sovány kivonatból eléggé kitetszik, hogy itt László siklósi várnagy azon legendájáról van szó, mely az Érdy-kódexnek «Remethe zyz Zenth paal ewfewnknek ky hozafaaról» szóló textusába is bele van szöve ($633\,^{b}_{35} - 634\,^{b}_{31}$ l.). Ez az a hely, melyre célzás történik cikkem címében.

A további nyomozásnál Eggerer *Fragmen panis* című Pálos-krónikája (Viennae, 1663.) szolgál útmutatóul. Eggerer ugyanis Hadnagy Bálint munkájának 1507-ik évi krakkói kiadásából kivonatolja Remete Sz. Pál testfelvételét, translatióját és hazánkban művelt csodáit. S ami még inkább említésre méltó, a 166—170. lapokon igyekszik pótolni a Hadnagy Bálinttól a LXXXI. fejezetben megjelölt hiányt: *Exemplum hic subnectimus, ab ipso*

F. Valentino tabulis olim consignatum, quod etc... (Eggerer i. m. 166. l.) És a következő lapokon valóban elbeszéli László siklósi várnagy legendáját. Ami most már az eredeti és az Érdy-kódex fordított szövegének egymáshoz való viszonyát illeti, az Eggerer-féle közlemény alapján is feltehető a genetikus kapcsolat. A magyar fordítás ugyan rövidebb, de felöleli a latinnak minden mozzanatát; a latin szöveg viszont megvilágítja a magyarnak egész szókincsét. Szembetűnőbb tárgyi eltérést mindössze egy motivumban találunk, ott, amikor László túlvilági élményeinek elbeszélésében jó és gonosz cselekedeteinek mérlegeléséről szól. A magyar szövegben a jó és gonosz cselekedetek kettős elkönyvelésével találkozunk, a latinban azonban valódi súlyméröről van szó: az egyik serpenyőbe a bűnösnek jó, a másikba rossz cselekedeteit vetették. Ha tekintetbe vesszük az effajta viziók e nevezetes elemének nagy elterjedtségét s az említett változatok vegyes használatát, akkor a magyar szöveg eltérését habozás nélkül a fordító javára írhatjuk. Az Eggerernél közölt szöveget tehát addig is, míg egy régibb lectio variansra nem akadunk, bátran tekinthetjük alapszövegnek. Példánk irodalomtörténeti nevezetességét növeli magyar vonatkozása is. Igaz, hogy magyarsága vajmi gyönge lábon áll, ha az összehasonlító mondatörténet élesebb világításába helyezzük. Mert a mi legendánk is egyike a régibb idők világjárt mondáinak, melyeket Proteushoz hasonló változékonyság mellett semmi sem jellemez jobban, mint az utak és módok kiszámíthatatlan sokfélesége, amelyeken az idő és tér legtágabb határai között idestova bolyongani soha meg nem szüntek. Példákért nem is kell messze fáradnunk. Közeli változatok olvashatók az Érdy-kódex 21. és 573. lapján a párisi elkárhozott doktorról, ki a ravatalon háromszor felemelkedett; a forrás itt Franciscus de Puteo karthauzi szerzetes hő *Vita*ja, az *Acta Sanctorum* Oct. III. kötetében (p. 707—721.). Temesvári Pelbárt is elmond különösen az utóbbihoz egy fölötte hasonló miraculumot *Stellarium*ának függelékében (l. XII. p. III. c. 10. m. 2.); sajnos, hogy máskor oly pontos forrásjelölése ezúttal nem ad felvilágosítást legendánk eredetére.

Mindezt helyénvalónak találtam elmondani kiegészítésül és részben igazításul a MNy. fent idézett *Tokos ló* című cikkéhez.

Holik Flóris.

SALAMON ÉS MARKALF TÁRGYKÖRÉHEZ.

A Balassi-comoedia éles világot vet a XVI. század életének arra a sötét foltjára, hogy a magyar nép mily igazságtalanságokat volt kénytelen eltürni saját urai részéről. A keserű elnyomatás azonban igen gyakran a szilaj kedvnek legvadabb kicsapongását eredményezte. A népszellem visszahatásaként föltünt az irodalomban egy új típus, az agyafúrt paraszt: kifog azokon, akik előtt a szegénységnek ugyancsak meg kellett húzódnia. E népszellem első képviselője irodalmunkban *Salamon és Markalf*; már alapeszméjének általános érdeke is a világirodalom azon vándorai közé emeli, melyek az idő és tér tág határai között idestova bolyongani soha meg nem

szűntek. Elsősorban nagy kelendőségével vonta magára az irodalomkutatók érdeklődését (v. ö. Reinhold Köhler, *Kleinere Schriften* II. Berlin, 1900. 270. lapon fölsorolt irodalmat); s az úgyszólván csak magának a népkönyvnek elterjedésével törődött. A vizsgálódás területének ily korlátozása azonban nem igen ad alkalmat messzibbre elágazó kutatásokra, hisz a népkönyvnek hagyományozott szövege vezérfonal gyanánt szolgál a leszármazás problémáit illetőleg, s megoldásuk épen ezért csupán bibliografiai ismeretekhez van kötve. Nem így Markalf egyes példabeszédeinek és cselekedeteinek, jelesül ezek eredetének és vándorlásának nyomozásánál: itt ugyanis a népkönyv szövegéhez való hívebb ragaszkodásról már a motivumok önállósága miatt sem lehet szó, sőt azokat a szabadabb szerkesztés, meg az ennek tágabb keretei közt mozgó lelemény alakítja.

Ezúttal a népkönyv befejező mozzanatára utalunk, midőn Markalf agyafúrtsága s durvaságai végkép kihozzák Salamont a sodrából, s parancsot ad, hogy Markalfot föl kell akasztani. Markalf nem bánja, csak arra a fára akasszák, amelyet maga fog kiválasztani. A király beleegyezett és elküldötte szolgáit, akikkel Markalf összejárta Jozafát- és Kármel-völgyét, a Libanon- és Olajfák-hegyét, aztán visszatért, hogy alkalmas fára egyáltalán nem talált. Ez ötletet Jacques de Vitry († 1240) akkói püspök is elmondja, s az ő relációja, mint önálló szerkezet, mely nem a népkönyv céljait szolgálja, a legrégibb latin-nyelvű lectio. Jacques de Vitry elbeszélését szentbeszédbe szőtte, s az a nagy sokaság, mely az ő beszédén épült, lett termőtalaja e közkedvelt mesetárgynak; hátha még hozzávesszük azt a tömeget, mely papjai közvetítése révén ismerte meg Jacques de Vitry elbeszélését! Egyfelől a szószéknek ilyen szerepéből magyarázható Vitry szerkezetének nagy elterjedése, melynek igazolásául a következő népnyelvi előadásokra utalunk:

1. Guerrini, *La Vita e le Opere di G. C. Croce*, Bologna, 1879, p. 251.
2. *Libro de los Enxemplos*, LIX. ed. Don Pascual de Gayangos, *Biblioteca de Autores Españoles.*, v. LI. Madrid, 1860. p. 443.
3. *Schimpf und Ernst* ed. Vesterley, *Bibl. des Litter. Vereins in Stuttgart*, v. 85. 1866. p. 283.
4. *Shakespeare Jest-Books*, v. II. ed. W. C. Hazlitt, London 1864. «The Jests of Scogin», p. 152.

Midőn Jacques de Vitry szerkezete, melynek többé-kevésbbé eltérő variánsai az imént jelölt előadások, először tűnik föl az irodalomban, Salamon és Markalf története már népkönyvvé tökéletesedett — amennyire megállapítható ez a XII. században virágzott Villermus (*Hist. rer. in part. Transmarinis gestarum*, ed. Bongarsius, p. 834.) hivatkozásából. Amit tehát e körülmény számbavételével a botlás kockázata nélkül mondhatunk, az, hogy a Jacques de Vitry-féle szerkezet a népkönyv egyik anekdotájának reflexe. Nem lehetetlen azonban, hogy benne egy régibb népies szerkezet öröklődött, mely forrása lehetett a népkönyvnek, s mint ilyen, útmutatóul szolgálhat abban az irányban, mely az eredeti forrás megtalálásához vezet. E probléma megoldása ezúttal nem lehet föladatunk: itt csak adalékokat akartunk nyújtani a népkönyv egyik, épen nem érdektelen anekdotájának tárgytörténetéhez.

*

Narratio Jacobi Vitriacensis ex Sermonibus vulgaribus. Edidit T. Fr. Crane, The exempla of Jacques de Vitry, London, 1890. p. 25.

Demones siquidem assimilantur satellitibus viri potentis qui, cum ducerent hominem ad suspendium, venientes ad silvam dixerunt illi: «Oportet quod suspendamus te sicut injunctum est nobis, sed hanc facimus gratiam ut, ex omnibus arboribus hujus silve, eligas tibi aliquam quam malueris ut in illa suspendaris, multas enim pulcras et proceras invenies, que te bene sustentabunt et poteris honorifice suspendi». Cum autem ducerent illum per diversas arbores, dicebant: «Placet tibi arbor ista?» At ille: «Non placet mihi, in ista nolo suspendi». Et cum per omnes transisset, nunquam invenire potuit quam acceptaret.

HOLIK FLÓRIS.

ISMERETLEN KURUC-KORI VERSEK.

Az egri érseki főegyházmegye gazdag levéltárában Telekesy Istvánnak, II. Rákóczi Ferenc kedvelt egri püspökének, nagyszámú irományai között egy csomó régi vers is maradt fenn: a legrégibb 1664-ből, a legkésőbbi 1711-ből, a többi a közbeeső időből való. Irodalmilag nincs nagyobb becsük, mint az ekkoriban százával készült kisebb-nagyobb verseknek, melyeket müveltebb förendüek és félmüvelt, de verskedvelő közemberek egyaránt írtak, nem költői becsvágyból, hanem rendesen azért, hogy valamely eseménynek emlékezetét fenntartsák vagy az azok által keltett közhangulatnak kifejezést adjanak (ilyenek az alább közlöttek is); de van köztük akárhány (a föntjelzett csomóban is három), mely a százados harcokban nagyon eldurvult erkölcsöket és szokásokat vagy egyesek megbotránkoztató életmódját korholja. Ha irodalmilag nem, kortörténeti adalékaik miatt az itt szóban forgó versek is számot tarthatnak némi figyelemre, annál inkább, mert háromnak maga Telekesy a szerzője.

Az I. számú, mely az egykorú kéziratban *Vij Cantio* címet visel, Zrinyi Miklósnak 1664-iki téli és tavaszi hadjáratairól szól, és annak az elkeseredésnek ad kifejezést, melyet maga Zrinyi, de az egész ország is érzett a miatt, hogy a bécsi udvar e dicsőséges hadjárat minden gyümölcsétől megfosztotta a magyarságot. A vers írója, bár maga aligha vett részt a hadjáratokban, a dunántúli felvidéken mindenről jól értesülhetett. A vers elején — a kor divata szerint — egy-két klasszikus, hátrább allegorikus vonatkozások vannak. A nagyhatalmú idegen fő- és alvezéreket nem volt tanácsos nyiltan megbélyegezni, az ország pedig — mint az utolsó sor mondja — úgyis tudja, kikről van szó. A versszerző azonban bízik, hogy minden árnykodás ellenére «Isten gondját viseli nemzetünknek és *Zrinyinek is*». A vers tehát mindenesetre *még Zrinyi életében*, valószínüleg a 9-ik vszban említett béketárgyalás idején (tehát 1664 aug. havában) készült; szerzője azonban a keresztneveket jelző aláírásból nem állapítható meg. A kézirat nem eredeti, de egykorú másolat. Versformája az akkor még nagyon kedvelt Balassi-versszak, három sorra nyujtva, melyek a belső-rímeknél megtördelve kilenc sorra oszthatók.

A II. számú versezet nem kevésbbé fontos eseményről, a Habsburg-házat detronizáló 1707-iki ónodi országgyülésről s egyik hütlen szereplőjének később viselt dolgairól szól. A kézirat Telekesy püspöknek eredeti fogalmazványa, amit egyéb egri irataiból és a budapesti egyetemi könyvtár Hevenesi-gyüjteményében levő eredeti leveleiből kétségtelenül megállapíthattam. Ez is elkeseredett lélekből fakadt, mint az előbbi költemény, s annál érdekesebb, mert az apostoli buzgóságú s puritán életü főpapnak nemcsak hazafias érzelmeiről, hanem költői hajlamairól is tanúskodik.

Telekesy (1633—1715) 1699-ben került a nagy egri egyházmegye főpapi székébe, s annak a százados háborúk alatt elhanyagolt ügyeit, templomait, iskoláit oly nagy buzgalommal és anyagi áldozattal igyekezett rendbehozni, hogy Rákóczi F. kértére a fölkelés idején is folytatta főpásztori müködését, s a fejedelemnek kath. ügyekben legbefolyásosabb tanácsadója lett. Ezt Bécsben is jól tudták, de mivel az ónodi végzést is aláírta, egy rosszul értelmezett pápai breve alapján 1709. telén megfosztották püspöki méltóságától és javaitól, s utódját is kinevezték. Telekesy a legfelsőbb egyházi és világi forumok előtt igazolván magát, tiltakozott a törvénytelen eljárás ellen. S a római szentszék erélyesen megvédte őt: szigorúan megdorgálta a primást s az utódpüspököt, Bécsben pedig követelte Telekesy visszahelyezését. Ez 1711. nyarán meg is történt s ezzel véget ért az érdemetlenül üldözött agg főpap zaklatása.[1]

Az alább közölt verset 1711 febr. 28-án szarvaskői magányában írta, pár héttel jogtalanul kinevezett utódjának hatvani beiktatása és az ő egri vagyonának felprédálása után, melyekben az a Plati S. is résztvett, akiről az alábbi vers szól. Fanyar mosollyal írja szatiráját, mintha mondaná: íme az ilyen emberek boldogulnak, az igazak pedig üldöztetést szenvednek. A megmaradt fogalmazvány tisztázatát valószínüleg elküldte Bécsbe ahhoz a bizalmas barátjához és komájához, kihez a verset intézte; tőle kaphatta a Plati bécsi szereplésére vonatkozó adatokat is. Ez *Ujvári Imre* cancellariai tisztviselő volt, akihez «Kedves Komám Uram» megszólítással 1715 jan. 6-án kelt utolsó fennmaradt levelét is írta a nemes ifjak convictusa ügyében.

Ezen a két történeti vonatkozásu versen kívül még három van a csomóban, melyeket helyszüke miatt nem közölhetvén, csak röviden ismertetünk. Legrégibb a «csömpes (= ravasz) Burián»-ról és barátairól szóló; ezek Pozsonymegye északi felében általánosan ismertek hazudozásaikról és kicsapongó életükről, de mindegyiket felülmúlja Burián, ki már mindenütt kikopott a becsületből. A vers ismeretlen szerzője, úgy látszik, akkor hallotta kipellengérezett hősének viselt dolgait, mikor látogatóban volt Nagyszombatban; erre mutat az utolsó (30-ik vsz.) keltezése: «Datum Tyrnaviae az város Tornyában, Janikovics Ignácz kedues haylekában»... A kézirat írásjellege a XVII. század 2-ik felére mutat; a sebtiben készült másolat 12-ik vsz. 4-ik sora hiányzik. A vers különben elég jól gördülő négyes rímü alexandrin sorokból áll.

[1] A Telekesy életére s müködésére vonatkozó nagyszámú levelek és okiratok közölve *Leskó József* lyceumi könyvtár-igazgatónak *Adatok az egri egyházmegye történetéhez* c. munkájában. (IV. kötet.) Eger, 1908.

Érdekesebb a másik kettő, mert szerzőjük kétségtelenül Telekesy. Mindegyik eredeti fogalmazvány. A *Némellÿ io bor-Iuokról* című jóval régibb Telekesy másik két versénél; az írás jellemző sajátságai, betüvetése, szólásformái, hasonlatai teljesen egyezők vagy rokonok mind a háromban, de ez könnyebb kézzel iratván, ifjabbkori munkának látszik, s valószínü, hogy még sárvári lelkész korában kelt; sőt — a szemlélet frissesége arra mutat, mintha maga is tanúja lett volna a féktelen mulatozás utcai részének. Amikor ugyanis négy jó barát egy januári napon (Szent Hilarius napján) már nagyokat ivott, majd danolt és táncolt, teljesen elázva még szánkázni kíván; a gazda befogat kedvükért, nagynehezen felülnek, s aztán György diák zenéje mellett énekelve, kurjongatva hajtatnak végig az utcán. A megbotránkozott nép csúfolja, hóval hajigálja őket s a bírónak szakállát is megtépdesi. A jámbor pap sem nézi jó szemmel az Istenről, böcsületről, maga üdvösségéről felejtkező társaságot, meg is inti őket, így végezvén a verset:

35. Azért ki ülsz bor-italra,
Kérlek, ne kellÿ tobzodásra,
Uigÿázz iszanÿú halálra,
Hirre, néure, Menÿországra.

36. Eszt irám csak io keduemből,
S-nem haragos gyülölségből,
De hogÿ tanullÿon az ebből,
Ki hasnak szolgál egÿedül.

A versszerző jóindulatára mutat az is, hogy előbb a mulatozók neveit is kiírta (Győrfi, Galgóczi, Vajda), utóbb a neveket törülte s csak körülírva említi őket.

A 3-ik efféle versnek nincs címe. Ez is eredeti fogalmazvány, az előbbinél későbbi, s még győri kanonok korában írhatta Telekesy — a század utolsó tizedében, mert az írás jellege, versformája teljesen egyező az ónodi gyülésről írott versével, ugyanolyan, hosszában kettéhajtott félíven.

Nincs drágáb öltözet à io hirnél s-névnél,
Szebben ragyagtat ez minden scarlat szinnél,
Még sincs böcse ama pörkölő legénnél,
Ki semmit nem böcsül föllyeb az erzénnél.

Így kezdődik a 11 négyessorú versszakra terjedő vers arról a Győrmegyében lakó, rendkívül elhízott, tulok-ábrázatú emberről, kiben nincs nyájas barátság és emberség, nem kell neki az istenes dolog, csak henyélés meg hastöltés. Mint makkon hízott sertést vásárra kellene hajtani valami ember-hússal élő indiai tartományba, ott jó drágán elkelne. Ez a jellemkép is feddő-ének tehát, a mértékletesen élő, a nyájas barátságot becsülő, de a dologtalan, hasznatlan életet megvető erkölcsös embernek gúnyos korholó szava hangzik fel minden sorából.

Ez a három, különböző időszakból származó vers bizonyára nem egyedüli alkotása a leveleiben és egyéb prózai írásaiban is jó tollú s dunántúli tiszta magyarsággal író Telekesy püspöknek. A «Buriánról» szóló vers külső felén XVIII. századi írással ez a felírás van: *Versus Varÿ et Cantilenae*; nyilván ez volt a csomóba foglalt különféle verseknek felső lapja, a rég megoldott csomó többi darabja azonban két század óta elkallódhatott. De a megmaradtak eléggé bizonyítják, hogy a nagy-emlékezetü főpap nevét is odajegyezhetjük a XVII. század verskedvelő irodalom-barátai közé, kik alkalom-adtán maguk is szívesen és ügyesen verselgettek.

I. Vÿ Cantio.

1. Magyarok romlását, Országh pusztitását, Mars Zrini hogy megh látá,
Vitéz sziuben száluán, vére megh posduluán Bellónát inditata,
Bottyáni[1] Coruinust és Eszterhás[2] Turnust segétségre hiuatá.

2. Dráua viz mellékét, Pécsnek örökségét, Eszéknek erősségét,[3]
Mahomet Czenkéit, Sergius kölkeit, Törökök uitézségét
Megh erőtlenéte, iauát porrá teué, megh rontá dühösségét.

3. Szigetet pusztitá, Babócsát el hányá, Mahocsot feöl dulatá,
Vitézit Barcsában, Segesdi házakban, Türiékben beszállitá,
Baranya vármegyét, Dunának mellékét Magÿarokhoz hólditá.

4. Az után Canisát, Europa fe6 várát, Stÿriának Baynakiát,
Királyunk hiriuel, Sasnak ereiuel ostromlatá végh házát,
És már Neptunusnak hátán[4] által menuén, biria vala Bástyáiát.

5. De ez zendeölésre, szép hir teriedésre az Kálcza[5] feöl rözzene,
Kakük[6] az Porcussal,[7] Pallást társul véuén nagy Panaszal beszélle,
Hogy már Zrini neuét, kit az fama kiuit, ez uilágh üdueözlene.

6. Patcsirta költségén,[8] Sasnak segétségén, azért hadát inditá,
Káczának ennehány, kit országh nem kiuánt, ezeket adattá,
Es Zrinit erőtől, vitéz seregétől tellyeségel megh fosztá.

7. Ki téuén zászlóit, inditá hadait, vÿ Zrint hogy oltalmazná,
Török(ök) Táborát, Machomet soldosát egy lábigh le vágatta,
Austriát, Stÿriát és Magyar koronát, ellenségh ne pusztitná.

8. Tatárok nylait, és megh vont tegzeit, de miuel megh saÿdittá,
Kakük megh ieduén, Kácsa feöl rözzenuén, hadat visza szállitá,
És egisz országot, (a) kit csak meg szállot, éppen mind feöl dulatá.

9. Kit pogány nem bántot, ellenségh megh haghÿot, azt prédára hányatá,
És sok szegényeknek, inségben élőknek iauait el fogyatá,
Az után Török(k)el, hazánk irigyéuel, az frigyet tractáltatá.

10. Oh átkozot Kácsa, ki uagy Országh gáncsa, Magÿaroknak romlása,
Nem tuduán fegyverhez, baÿ uiueö ezközhöz, mert hogÿ uagy Kakük társa,
Holot csak nád között sok keölkeid keözöt uagy réczék oktatása.[9]

11. Ted le bár az fegÿ(v)ert, kire senki nem vert, ne légh(y) társ Bellónának,
Job az Juliana, hogÿ sem az Armada, nem uagÿ fia Mauorsnak,
Maradgy az Rokkáknál, és az Puha ágÿnál, hagy békét az tábornak.

12. Az káczák koplÿákhoz, Mársnak sisakiához, nem szoktak az palloshoz,
Hanem Neptunusnak, ingó Syringának[10] édesettek házokhoz
(A 3-ik sor hiányzik.)

13. Kakükaakis sziuét, Bellónához keduét láttade vitészségét?
Ki erdőkön lakik, és ágakon toÿk, szaparituán fiait,
Fél az tegezektől, reöpölő fegyuertől, hogy verne ellenségeth?

14. Méghis az Pacsirta, kinek ki szaggata szárnyát az hold sugára,
Kit kiwer fészkéből, Austria földéből az liliomnak szaga,[11]
Országát kakükra, ocsmány vér szopóra, bizta egy vad madár(r)a.

15. De megh Nemszetünknek, és Zrini Miklósnak Isten viseli gondÿát,
Az egy feiö Sasnak Körös(z)tö[12] országnak, vigaztallya bánÿát,
Midőn liliomból, mi bizodalmunkból, lengÿel csinál bokrétát.[13]

16. Mikor az Pacsirta, átkozot madárka lengyel országhoz kapa,
Vÿ várat Töröknek, örök ellenséghnek, nagy romlásu(n)kra ada,
Ez verseket szerzém, hazámnak szentelém, kikről — az országh tudgya.

Scripsit Jo: Lu: St: [14]

Jegyzetek. [1] Batthyány Ádám. — [2] Eszterházy Pál, a későbbi nádor. — [3] Dárda. — [4] A Kanizsát övező mély vizü mocsár értendő. — [5] *Kálcza* (alább *Kácsa)* = gr. Hohenlohe R. a birodalmi sereg vezére. — [6] *Kakük* = gr. Montecuccoli gúnyneve; így nevezi egyszer Lippay Gy. primás is a nádorhoz intézett levelében: Kakuk Máté uram. — [7] *Porcus* = hg. Portia Ferd., Lipót csász. és kir. főminisztere. — [8] *Pacsirta* a 14. és 16. vsz.-kal egybevetve nyilván XIV. Lajos francia király. — [9] Itt és a köv. vszkokban Hohenlohét gúnyolja. — [10] Ingó *Syringa* (vagy Syrinx) a klasszikus mondák szerint náddá változott nympha, vagy mint itt, csak *nád.* A vsz. 3-ik sora, nyilván a másoló hibájából, hiányzik. — [11] Mert a szentgotthárdi győzelem főkép a francia hadtest vitézségének volt köszönhető. Lajos király ugyanis, bár Lipót császár féltékenységből nem akarta elfogadni fegyveres segítségét, mint a rajnai szövetség tagja, minden áron részt akart venni a török elleni harcokban, s ismételve küldött csapatai utóbb egész hadtestre szaporodtak. — [12] *Köröstő* — a keresztény szó népies ejtése. — [13] Valószínüleg célzás a francia királlyal már ekkor megindult titkos tárgyalásokra és arra, hogy a lengyelek János Kázmér halála esetére Zrinyit akarták királyukká választani. — [14] Az aláírás mindenesetre a versszerző (és nem a másoló) keresztneveinek a kezdőbetüit jelzi: Jo(annes) Lu(cas) St(ephanus); az utánuk következő monogrammszerü manupropiában IMS-forma betükből azonban a vezetéknevet nem lehet kihüvelyezni. A vers különben jó merített félív papir két oldalára XVII. századi jellegzetes szép cancellariai írással van írva, orthografiája is a század közepe tájára mutat. (A történet részleteire nézve l. Bubics Zs. *Eszterházy Pál Mars Hungaricusa* c. kiadványát, Budapest 1895.)

II.

1711. 28. Feb. aliter relata, quae Onadini 1707. Diebus à 6. mai contigere usque ad finem conventi huius.
Ad Amicum confidentem et compatr(em) vienn(en)sem.
Ad q(uaestionem) cur se quidam Detronis(atio)ni subscripserit Rpo(=Responsio.)[1]

---

1. Nagy dolgot cselekszik, hid el Koma, à Píz,
Kit meg nem indithat, nincs Emberben olÿ Iz,
Söt böcsületre is csak igen ritkán Níz,
Ha módgÿát eÿtheti, szaladásrais Kiz.

2. Világos bizonság erre Plati Sándor,
Ettül lábra kapa sánta Keczer Sándor,
De ezt meg előzé frisseb Csala Sándor,[2]
Ezt iobban meg mondgÿa az Onadi Sátor.

3. Egy *Vágd* kiáltásra villagnak à kardok,
Hasadnak azonban hirtelen à Tagok;
Hogy annál rendesben folyanak à dolgok,
Turócz legyen, mondgyák, másoknak példájok.

4. Oszol à Sessio, mindenfele mennek,
A kitű mint lehet, sátorbul ki si(e)tnek,
Ketten már közülök à földön feküsznek,
Taland ártatlanul vérekben hevernek.

5. De nagyab bátorság Sándornak szivében;
Hogy Jószága legyen Turócz Vármegyében,
Meg vallya, s-magais Árva Vármegyében
Serfőző Házánál lakik io kedvében.[3]

6. De bátorságának meg adá az árrát,
Éttelen (?) — (?) nem tanállya (?) kargyát,
Azt sem tudgya szegény, hol hatta Pennáyát,
Czak — (?) magában átkozza Turóczát.[4]

7. *Fogd, fogd* kiáltásra csak meg adgya magát,
Esküvéssel mondgya, hogy többet à lábát
Turóczban nem teszi, s-ot hadgya Jószágát,
Csak meg ne uyicsa Rakovszki Példáját.

8. A *fogd, fogd* szó után csakhamar ragadgyák,
Mészárszékre viszik, sokan ezt gondollyák,
Sem kurucz, sem labancz azért nemis szánnyák:
«Vid el a rosz marhát», sokan azt kiáltyák.

9. Azt szokták mondany, hogy rosz Attyafiság,
Példa beszéd szerént, kit nemz à sógorság,
Dicséretes(b) ennél sokszor à komaság,
Mivel ritkán oszol è miat à Jószág.

10. De Plati Sándornak sem komya sem Báttya,
Senki körülöttö oly kedves baráttya;
Feét le buritván sógora kiáltya:
Minden félre állyon, ezt senki ne báncsa!

11. Látod, mit cselekszik az igaz sógorság,
Ne mond hát ez után, hogy rosz Attyafiság,
Ennél aláb való sokszor à Barátság,
Ha meg hal à gyermek, el fogy à komaság.

12. Ezt látván Sándorunk: hogy ü nem labanczos.
Esküvéssel mondgya, söt igen kuruczos,
Soha többé lábát, ha leszenis sáros,
Nem teszi Turóczban, csak legyen szabados.

13. Esküvése után könnyebbedig dolga,
Confederatiois dolgait folytattya,
Két három nap alat végétis szakasztya,
Hogy hitessebb legyen, minden subscribállya

14. Ezt értvén Platinkis szüvessen kivánnya,
Hogy nekijs legyen kis autoritása,
Várgya, hogy szólicsák, kezében pennája,
De senkinek nem köl, ü magais láttya.

15. Nézvén[5] mind ezeket, meg ütközik rayta,
Hogy senkinek nem köl, elméét futtattya,
Már szerencsésebben folyt labanczok dolga,
Erőssen fogadot hitét farba rugya.

16. Mint hogy nem volt soha az igaz mondáshoz
Semmi szerencséje, sőt a hazugsághoz
Ippen hozzá szokot, reménlve, hogy haznos,
Meg ielenti magát, hogy üis labanczos.

17. Meg ielenti magát sietve Posomban,
Költségét sem szánnya, megyen Austriában,
Taland tiztet kaphat, gondollya magában,
Igy részeis lehet a profunt czipóban.

18. Postán le érkezik nagy Bécs városában,
Hogy hiba ne legyen valami szavában,
Sokat gondolkodik Antekamarákban,
Mig be furgya magát az urak Házában.

19. El kezdi számlálny az ü nagy hivségét,
Maga bizonyttya, miként bátor szivét
Onadnál mutatta kemény vitézségét,
Semminek alitván sok kardoknak fényét.

20. Nem iuta szegénnek eszében, mit mondot,
Erős esküvéssel a miket fogadot:
Hogy soha nem imád ü többé labanczot,
Sokkal fellyeb böcsül egy rongyos kuruczot.

21. A régi Deákok azt szokták mondany:
Jó emlékezőnek köl Hazugnak lenny,
Szavainak hitelt ha akar szerezny,
Más képpen azt szokták hamar utol érny.

22. Azért nagy höbögvö a miket ü látot,
Elkezdi számlálny, miket nemis hallot,
Sem uri sem köz rend senki nem maradot,
Régi hivségektül Chernyis (?) el pártolt.

23. De ü volt leg első, a ki feyet haytot,
Szentelt királlyának hivségére állott,
Ezzel másoknakis ü szép példát adot,
Igy a Hiveknekis száma szaporodott.

24. Hogy nagyab hitele legyen szavainak,
Esküvéssel mondgya, hogy ü volt Turócznak,
Vizfza téritöye ben levö uraknak,
Hogy hirét se hallya ot senki kurucznak.

25. Nem késik, vizfza tér Bécsből nagy örömmel
Mindeneket meg nyert már könnyü pörével,
Kérkedéssel mondgya, hogy ieles tiztekkel
Fel ékesittetett szép haznos gyürüvel (?)

26. De mindenek felet, hogy nagy Herczegekkel,
Ü meg ismerkedet fö ministerekkel,
Barátságot vetet sok uri rendekkel,
Mindenüt fogatták üt nagy böcsülettel.

27. Correspondentiaÿa General Heizterrel,
Vratezlót (?) ű tarttÿa it való hirekkel
Gÿakran feleletit szép köszönetekkel
Veszi, barátságos sok szép levelével.

28. A töb ministerek már uÿat kivánnak,
Hogy az ű hireit gÿakorta halhassák,
Ha veszik, egy másnak nagÿ kedvel olvassák,
Szép dexteritássát mindenek csodállyák.

29. Groff marsalk Pálfitis ű tarttÿa tanácsal,
Ű gÿakran táplállÿa oppinj(ója)val,
Mint visellÿe magát Portionk (?) oztással,
Mi kippen lehessen az legiob Planaval.

30. Senkitül nem tilttÿa már ü fárodságát,
Aÿánlÿa mindennek szép hiv szolgálattÿát,
Borsod vármegyébe szép Attyafiságát,
Hevestül sem tilttÿa hamis barátságát.[6]

31. Látod, mit nem haznál, kit à Bécsy kőre
Fel haÿtnak, ha vizſza haÿttÿákis ölésre,[7]
Ugyan csak már mehet nagyobra (?) lőcsére,
Illÿet többet láthacz, menÿ csak Kecskemétre.

Jegyzetek. [1] *Telekesy* öregkori írásai összefolyó apró betüi meg a sok rövidítés miatt is nehezen olvashatók. Egyik régi életírója meg is jegyzi, hogy «difficillime et neque sic omnia legi possunt.» — [2] *Csala Sándor* 1715-ben, Telekesy halála után alispán volt Hevesm.-ben. — [3] Ez a jelenet nyilván arra vonatkozik, amiről Rákóczi F. is megemlékezik Emlékirataiban (Thaly kiadása 1872. 222. lp.), hogy a vérengzés közben, midőn többen a turóczi nemességet is meg akarták támadni, «e nemesség közül egy ügyvéd, igen hiú és vakmerő ember, lábaimhoz veté magát s én védelmeztem meg». A 2. és 4-ik sorban néhány szó olvashatlan. — [4] R. F. védelmének hatása alatt történhetett, hogy a hűtlen Turóczmegye eltörlésére vonatkozó határozatok egyikének végrehajtását Platira bízták; mivel ezt nem fogadta el, elfogták, de utóbb ismét szabadon bocsátották. Ezekre vonatkoznak a köv. vszkok. — [5] Előbb: *Látván* s e fölé írva a szöveg szava. — [6] Fokozta Telekesy keserüségét, hogy már az ő megyéjébe is (ahol ő nemcsak püspök, hanem főispán is volt), betolakodott az a Plati S., kinek kétszinü multját nagyon jól ismerte. Mint ugyanis a nádornak írja, a hatvani beiktatáson s az egri vagyon-pusztitáson a kamarai megbizotton kívül közreműködtek «Sándor Gáspár és Plati Sándor istentelen prókátorok és a catholica religiónak esküdt ellenségei, mint a sok czimü Csáky grófnak (t. i. az ő erőszakosan beiktatott püspök-utódjának) plenipotentiariusai». — [7] Régi szólásmód szerint «bécsi kőre felhajtani» a vágómarhát szokták. Az utolsó sor előbb többféle változatban s részben olvashatlan törléssel: Illyent (Többet) látni kivánsz, ám mennÿ (ha mégÿ, mensz); *Kecskemétre* talán csak a rím kedveért; *Lőcse* pedig talán a szepesi kamarához való előmenetelt akarja jelezni.

BADICS FERENC.

KÖNYVISMERTETÉS.

Papp Ferenc: Báró Kemény Zsigmond. I—II. kötet. Budapest, M. T. Akadémia, 1922. és 1923. 8-r. 454 + 585 l.

Züllött jelenünk kilenc év óta pusztítja eddigi termelésünk értékeit, s miközben lassanként nemcsak anyagi téren, hanem erkölcsi és szellemi vonatkozásban is a csőd felé közeledik — napjaink silány produktumainak inséges világában a kiveszőfélben levő ritka értékekre ezzel a jelzővel szokta felhívni a figyelmet: *békebeli.* Papp Ferenc könyvének olvasása közben is ez a jelző jut önkéntelenül eszünkbe, hogy kifejezzük vele nagyrabecsülésünket azért a fáradhatatlan kutató szorgalomért és művészi alakító gondért, mely olyan kivételesen szolíddá, olyan «békebeli» értékűvé teszi munkáját. Ez a jelző különben szószerint sem jogosulatlan e munkát illetőleg, mert ha végleges elkészülésének ideje átnyúlt is a háború éveibe vagy épen talán a bukás legszomorúbb korszakába: szerzőnk már a háború előtt nemcsak megkezdte nagy jelentőségü és sikerü kutatásait Kemény Zsigmond életére és írói munkásságára vonatkozólag, hanem már akkor közre is adott több becses részletet a tervezett nagyszabású munkából. Ez a nagyszabású munka végre valahára megjelenhetett a M. T. Akadémia kiadásában, két vaskos kötetben.

A mű címe egyszerüen ennyi: *Báró Kemény Zsigmond.* Tehát a magyar szellemi élet egy kiváló *alakjának* a megismertetését tűzi ki maga elé feladatul a szerző. E hatalmas emberalakot minden oldaláról egyforma gonddal igyekszik megmintázni, vagyis nem az a célja, hogy pl. Kemény regényírói szerepét különleges mértékben, mondjuk: a publicistai szerep rovására is, hangsúlyozza és kiemelje. Szerzőnk Kemény egyéniségét a maga egészében állítja elénk s tudja, hogy ezt a feladatot csak úgy oldhatja meg sikeresen, ha minden oldalról jó nézőhelyet tud számunkra biztosítani, ahonnan ezt az impozáns szoboralakot szemügyre vehessük. Minden hozzáértő ember teljes elismeréssel látja ebben a könyvben azt a fáradhatatlan szorgalmat és finom ítélőképességet, mellyel a szerző megegyengeti és kiépíti az útat a szobor-alak minél tisztább, minél pontosabb meglátásához; mily sok apró téglát kellett összehordania egy-egy jó kilátópont kedvéért, mily háládatlan vesződséggel válogatnia a szanaszét heverő anyag-törmelék között, hogy egy-egy hézagot betömhessen! De Kemény monografusától csakugyan ezt vártuk mint legsürgősebb és legfontosabb teendőt. Kemény Zsigmond szoboralakjának komor fenségét kezdettől fogva megsejtette a komolyabb kritika, sőt az olvasóközönségből is a legmüveltebbek kis csoportja; volt is egypár szép ismertetésünk már régebben is a «legnagyobb

magyar regényíró»-ról. De a sejtésnél alig lehetett tovább haladni e titokzatos lángelme ismeretében, semmiképp sem lehetett megközelíteni annyira, hogy csak nagyjából is megfigyelhessük az emberi és írói egyéniségnek egymást magyarázó, döntő fontosságú viszonyát. A megsejtés terén Péterfy Jenő hatolt legmélyebbre, de épen ő szögezte is le a halaszthatatlan szükségét annak a kutató munkásságnak, melyet azután Papp Ferenc magára vállalt s dicséretes buzgalommal és gazdag sikerrel el is végzett. Péterfy szerint Kemény azok közé az írók közé tartozik, akik «talányként állanak előttünk mindaddig, míg lelki szövetök fínomabb szálait nem ismerjük ... Azért Keménynél a kritikust okvetetlenül az életírónak kellene megelőznie. E nélkül oly helyzetben vagyunk, mint az építész, ki a tetőt rakja, mielőtt az alapot vetette volna meg. Kénytelenek leszünk tehát általánosságokban maradni; s midőn az író néhány tulajdonságát fejtegetjük, le kell mondanunk a legérdekesebb föladatról, mert e tulajdonságok psychologiai forrását nem kutathatjuk ... Pedig Keménynél — mint mondani szokás: a ‚porhüvely' története sokra megtaníthatná az embert.»

Csakugyan, a felkutatott sok adatnak a talapzata Papp Ferencet mindjárt el is különíti egy kissé Péterfytől, nehány lépcsővel mintegy közelebbről szemlélteti szerzőnkkel Keményt; mostani nagy munkájában, mely gondosan leszűrt eredményeket diszkrét stílművészettel összegez: tartózkodik Papp minden polemizálástól, de régibb megjegyzéseiből emlékszünk rá, itt pedig tapasztaljuk, hogy adatai révén ő már jobban szemmel tudja kísérni Keményben az embert s nincs annyira ráutalva, mint Péterfy, csupa intuícióra, amely néha mélyebben bevilágít a szemlélő lelkébe, mint a szemlélet alá vett egyéniségbe; Papp Ferenc szeme előtt Kemény jóval kevésbbé szfinx-szerű egyéniség, mert a felkutatott adatok a lélek zárnyitóivá lesznek, ha nem is egészen olyan mértékben, ahogyan a kíváncsi utókor szomjas érdeklődése szeretné.

Kemény Zsigmond lelki alkatának geneziséhez Papp Ferenc már az apa jellemében s az özvegyen maradt anya sorsában is igen sikeres kulcsdokumentumokat talált buzgó levéltári kutatásai közben s már itt, a zsenge gyermekkorban, felhívja figyelmünket a földrajzi milieu fontosságára, melynek állandó benyomásai már ekkor átitatták és többféle irányban determinálták a lángelme későbbi tevékenységének talaját. Most következik egy rendkívül fontos és igen szépen kidomborított mozzanata Kemény lelki fejlődésének: a nagyenyedi református kollégiumban eltöltött tizenegy év. Ennek az ötven lapra terjedő fejezetnek leglényegesebb és legszebb része azt a nagy jelentőségű hatást rajzolja, melyet idősb Szász Károly professzor gyakorolt a kiváló diák lelkére; szerzőnk itt sem elégszik meg holmi logikai kombinációkkal, hanem fáradságos és gondos kutatásra építi megállapításait; id. Szász Károly egyik dédunokájától hallottam, hogy ősére vonatkozó olyan adatok is vannak e könyvben, melyek reá nézve is újdonságszámba mennek. Enyedről Kolozsvárra, aztán Marosvásárhelyre, majd Bécsbe kerül Kemény. Mindegyik mozzanat, de különösen a kolozsvári és a bécsi tartózkodás, csábító, sőt kényszerítő alkalom arra, hogy megpróbáljuk rekonstruálni magunknak azt a fejlődési folyamatot, mely Kemény egyéniségében az újszerű benyomások özönének hatása alatt végbemehe-

tett. Papp Ferenc széles látókörü fölkészültséggel végzi el ezt a nehéz feladatot s teljes elismerésünket érdemli meg az a józan mérséklet, mely vakmerő föltevésekbe és következtetésekbe nem engedi belelovalni magát, és az a szabatos előadó művészet, mely a nagy tudás terhét nem éreztetve is hü korrajzi háttérből emeli elénk a főalakot.

De különösen érdekesek és meglepők, valósággal szenzációs hatásúak azok a részletek, melyek Kemény kedélymozgalmainak szerelmi okaira és vonatkozásaira, illetőleg ezek költészeti következményeire világítanak rá, és ezúton a legigazibb emberi érdeklődés szálaival vonnak bennünket e nagy egyéniséghez.

Az első szerelem ábrándszerü eszményképét a huszonnégy éves Kemény Zsigmond Malomfalván lelte föl egy fiatal rokonában, Kemény Póli bárónőben. A leány nagyra becsülte rokonát, a rendkívüli tehetségü és tudású, komoly, fiatal kancellistát, de szerelmi vonzalom nem ébredt szívében iránta . . . s Kemény Zsigmond lelkében megkezdődik a lemondó szerelem gyöngy-termelő könnyezése. Első regényének, az *Izabella királyné és a remete* c. töredékes munkának egyik nőalakja: az aranyhajú, sötétkék szemü, hattyúnyakú Hedvig, kiben «annyi kedély s szendeség közt bizonyos túlvilági ihletettség mereng ett», — Kemény Póli bárónőre emlékezteti Papp Ferencet. E viszonzatlan első szerelem bánata is egyik oka lehetett Kemény azon elhatározásának, hogy egyelőre elhagyja Erdélyt, sőt el Magyarországot, s Bécs hatalmas kultúrájában keressen búfelejtető benyomásokat.

1843 nyarán egy másik szerelmi élmény hajtja hatalma alá Kemény lelkét. Kolozsváron megismerkedik a mindössze tizenöt éves Wass Ottilia grófnővel s szerelemre gyúl iránta. A gyermekifjú grófnő sem maradt közömbös a harminc éves férfiú iránt, s nem rajta, hanem anyján múlt, hogy az ábrándos szerelmi viszonyból nem lett házasság. Ottilia grófnő (élt kilencven évet) sohasem ment férjhez. Kemény kedélyére nézve újabb nagy rázkódás volt ez a csalódás, és ennek a csalódásnak szubjektív elemei felfeltünnek már *A szív örvényei* c. regényben is. Még nyilvánvalóbb és erősebb e szerelmi élmény ihlető hatása az *Élet és ábránd* c. regényben; a Camoensek és Kemények eszményi szerelmére e földön nem várhat másforma sors, csak tragikus; Kemény igazán szíve vérével rajzolta meg Camoens jellemét és sorsát; «Kemény költői alkotásai között egy sincs, mely inkább át volna szőve lírai elemmel, mint az *Élet és ábránd*.»

1850 táján Kemény egy szép és érdekes asszonynak, özv. Tahy Károlynénak (Baranyay Ilona) került igézete alá. Ez az igézet éveken át tartott s így nem csoda, ha több munkájában észrevehetők ihlető nyomai. *A szív örvényei* hősnőjének, Agathának, alakja s részben jelleme is Tahynéről van mintázva, továbbá Agatha velencei szalónja is «mintha a Tahyné margitszigeti társaságának eszményített másolata volna»; s hogy Agatha és Izidor viszonyát nem fejlesztette Kemény tragikus kimenetelüvé (noha ilyen volna nála az okszerü eljárás), ennek a magyarázata Papp szerint talán a Tahyné iránt érzett rokonszenv, mely a kalandortermészetü Agatha jellemében is feltételezi az erkölcsi megtisztulás lehetőségét. A *Férj és nő* c. regényben is Tahynéra és margitszigeti társaságára emlékezteti könyvünk szerzőjét Iduna grófnőnek s udvarának rajza. A *Ködképek*-ben Várhelyi =

maga Kemény, Cecil pedig = Tahyné; «Cecil még háziasszonyi tulajdonságaiban is utánozza Tahynét.»

Még egyszer jutott osztályrészül Keménynek a szerelmi ábránd rövid boldogsága s a reá következő csalódás néma tragédiája is. A Tahyné szirénegyénisége mellett mindjobban érvényesülni kezd Kemény szívének világában egy fiatal leány, «ki számítás nélkül hat s mégis elbűvöl, ki inkább igéret, mint emlék»: Lónyay Mária. Kemény nőül akarta venni; negyvenegy éves volt ekkor Kemény, de szerelme épolyan álmodozóvá és szórakozottá tette, mint amilyenek a húsz éves ifjak szoktak lenni... csak az önemésztő, kínos töprengés volt a szomorú eredetisége az erre természettől is hajlamos öregedő Keménynek. A gyönyörű ábrándok vége itt is: csalódás, Lónyay Mária máshoz ment feleségül, Keményre nézve elveszett, jobban mondva: költői ihletforrássá finomult. Az *Özvegy és leánya* c. regény egyik hősnőjének teremtésekor Máriára gondolt Kemény. «Mennyire rokon elemek alkotják Tarnóczy Sára jellemét!», mondja Papp a Lónyay Máriával való összehasonlítás közben; «Tarnóczy Sárának nemcsak lelki tulajdonságai, hanem külső vonásai is emlékeztetnek bennünket Kemény Zsigmond eszményképére, Lónyay Máriára», «teljesen ráillik a rajz» stb. Ahogy Tarnóczy Sára alakjának Lónyay Mária volt a modellje, úgy szól hozzánk a Mikes János boldogtalanságából magának a regényírónak nemes bánatú lírája. Még a *Rajongók* Deborahjában is a Lónyay Máriára való emlékezés nyomait véli fölfedezni Papp Ferenc.

Íme, mily fontos és mennyire újszerű adatok a Kemény írói és emberi jelleme közötti titokzatos viszony kifürkészéséhez! Ez adatok révén nem a szfinksz-alakja sülyed lefelé az értékelés alkalmával, hanem mi emelkedünk közelebb őhozzá s jutunk vele meghittebb, bizalmasabb ismeretségbe. Mikor pl. Keménynek Kossuth-tal való svájci találkozásáról azt mondja szerzőnk, hogy az ekkori benyomások egy részét a *Zord idő* Werböczijének jellemzésében értékesítette Kemény: milyen emberi érdekű, mennyire eszmeébresztő az efféle utalás, még ha hipotézisnél egyebet nem akarunk is benne látni.

E kiváló munka legfőbb érdemét tehát abban látom, hogy a Péterfytől sajnosan nélkülözött és nyomatékosan sürgetett életrajzi kutatást a lehető legnagyobb lelkiismeretességgel és igen nagy sikerrel elvégezvén, Kemény Zsigmond alakját közelebb hozta hozzánk s az ezutáni lélektani és esztétikai elemzés számára bő lehetőségeket nyitott. A hely szűke miatt nem részletezhetem azt, hogy mily fáradságos utánjárást végzett szerzőnk az életírói feladat teljesítése közben még ott is, ahol az eredmény egészen negatív maradt (pl. a bécsi egyetem és Josephinum!), hogy mennyi nyomtatott, kéziratos és szóbeli forrást halmozott fel a gondos kritika mérlegére. E szorgalmas búvárkodásnak csak azokra a legszerencsésebb mozzanataira utalok, melyek Kemény egy-egy ismeretlen kéziratos munkájának (vagy munka-töredékének) fölfedezésével örvendeztették meg irodalmunkat. (Az *Izabella királyné és a remete* «több szakasza és tervrajza», az *Élet és ábránd* kéziratának hétnyolcad része, *A hírlapszerkesztő naplójá*-ból tizenkét lapnyi töredék.)

Szerzőnknek ez a rendkívüli kutató és mérlegelő szorgalma olyankor sem lankad el egy pillanatra sem, mikor Keménynek nem szépirodalmi,

hanem újságírói, publicistai és történetírói munkásságáról van szó. Ez a szempont bennünket, e folyóirat olvasóit, csak másodsorban érdekel s nem is érzem magamat illetékesnek arra, hogy könyvünknek erről a részéről véleményt mondjak. Annyit azonban nekünk is meg kell elismerésképen jegyeznünk, hogy Papp Ferenc nem engedi Keményben két külön darabbá széthullani a költőt és a tudóst, hanem szépen megmutatja minden kínálkozó alkalommal e kettős tehetség közös gyökereit s egymásra hatását ugyanabban az egyéniségben. «Kemény történeti jellemrajzai szinte átmenetül szolgálnak költői munkásságához...»

E költői munkásságnak mindenik termékét az életrajzi időrend fonalán egyenként veszi sorra szerzőnk. Ezzel az eljárásmóddal elkerülhetetlenül velejár az a fogyatkozás, hogy a költői egyéniséget a maga egészében nem láthatjuk magunk előtt. De épen a nagyszabású összefoglaló jellemzés eljövendő mestere fogja hálásan megköszönni Papp Ferencnek azt a dúsgazdag tárházat, melyet számára felhalmozott nemcsak életrajzi vonatkozásban, hanem azokban a művészi essaykban is, melyek Kemény költői munkáit egyenként veszik vizsgálat alá. Ennek a pusztán kronológiai szempontot követő eljárásmódnak mintegy létjogosultságot tud adni azzal, hogy Kemény költői műveinek mindegyikét a fokozatos művészi fejlődés egy-egy állomásaként mutatja be. «Kemény regényei nagyarányú fejlődés emlékei, melyben a XIX. század irodalmi áramlatai egyenlítődnek ki.» A két főáramlaton a romanticizmust és a realizmust kell értenünk; mindegyikről, különösen az utóbbiról nagyon szép és mélyreható elemzéseket kapunk, melyek Kemény jellemrajzoló művészetének gyökeréig elvezetnek bennünket. De talán legmegragadóbbak azok a lapok, melyek Kemény világnézetét, e világnézet tragikai jellegét, élményi táplálékait s a legfenköltebb emberszeretetté való megérlelődését fejtegetik. Sajnáljuk, hogy minderről nem szólhatunk részletesebben, valamint szerzőnk stílusáról sem, melynek választékos és mégis keresetlen művészete, tárgyiassága mellett is egyéni zamata egy szinte már-már letűntnek minősíthető korszak illatát leheli magából. Az egész munka pedig a kiveszőfélben levő emberi idealizmus egyik szép bizonysága. Tisztelettel hajtunk meg előtte.

ZSIGMOND FERENC.

Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Bevezetéssel ellátva kiadták *Harsányi István és dr. Gulyás József.* I—III. k. Genius kiadás, év. n. (1922), 8-r. 1—369, 370—702; 1—400, 401—824; 497 l.

Irodalomtörténetíróink már évtizedek óta sürgették Csokonai műveinek teljes kiadását. Valóban nagy szükség volt reá. Toldy 1847-iki kiadása szinte már könyvészeti ritkaságszámba ment, egyébként is hiányos volt; ennek rövidített, rossz szegedi lenyomata[1] (évjelzés nélkül, 1901) szintén

[1] Ezt a kiadást Horváth Cyrill nevéhez szokás fűzni, mivel a bevezető életrajzot ő írta hozzá. A tudós szerző ismételten kijelentette, hogy a kötet összeállításához és a szöveghez semmi köze: itt volna az ideje, hogy tiltakozását megszívelve, ne emlegesse a tudomány ezt a kiadást az ő nevével kapcsolatban.

elfogyott, úgyhogy Csokonai müveinek tanulmányozása igen meg volt nehezítve s annál inkább, mert az utolsó évtizedekben igen sok kiadatlan Csokonai-vers jelent meg szétszórtan, jobbára a tudományos folyóiratok hasábjain.

A múlt évben megjelent teljes Csokonai-kiadás nem ezen a hiányon kívánt segíteni. A Genius-cég ugyan határozottan tudományos érzékéről tett a kiadással tanuságot, de valójában mégis üzleti szempont vezette: a nagyközönség érdeklődésére alapította számvetését. Nem lesz tehát méltányos, ha az alábbiakban a tudomány szempontjaiból bírálom meg ezt a népszerűnek készült kiadványt, mégis kénytelen vagyok vele, mert meg kell állapítanom, mennyiben veheti hasznát a tudomány ennek az egyetlen teljes kiadásnak. Épen azért csak dicsérő szavaimnak tulajdonítok értékítélet jelleget, hibáztatásaim jobbára pusztán figyelmeztető természetűek: egyrészt azok számára, akik a könyvet használják, másrészt a kiadóknak — tekintettel egy remélhető új kiadásra.

A legnagyobb elismerés illeti meg Harsányit és Gulyást azért a gondosságért, lelkiismeretességért, tudományos élelmességért, amellyel fölkutatták Csokonainak eddig kiadatlan és eddig ismeretlen verses és prózai müveit. Ezek közt van 110 vers, 34 prózai mü, 28 levél és 5 színdarab. Most kapjuk először nyomtatásban *Metastasio 4 kántátáját, 14 canzonettáját*, a *Georgicon* fordítását; drámai müvek közül a *Cultura vagy Pofók*, a *Varázsfuvola*, *Az elhagyatott Dido*, *Achilles Scyrusban*, *Endimion* c. színdarabokat. A Toldy jegyzéke 191 sorszám alatt sorolja fel Csokonai részint kiadatlan, részint elveszett verseit és prózai darabjait. Ezek közül Harsányiék a felénél többet megtaláltak, sőt olyanokra is akadtak, melyekről Toldy nem tudott, azonkívül összegyüjtötték Csokonainak azóta föl-födözött és közölt verseit, úgyhogy kiadásuk, csak a verseket számítva, körülbelül 160 darabbal lett gazdagabb, mint Toldyé. A több mint 2000 lapra terjedő mü a címlap szerint 3, valójában 5 kötetre oszlik. Az első három (I: 1, 2; II: 1.) a költő verses müveit foglalja magában, a lírát és epikát, a negyedik (II: 2.) prózai müveit: szépprózát, értekezéseket, életére és müködésére vonatkozó irományait, leveleit; az utolsó (III.), drámai müveit. A bevezetésben a kiadók arról az eljárásukról adnak számot, amelyet az anyag összehordásában és közlésében követtek, a mü utolsó lapjain pedig időrendbe állítják müveit. Ez az összeállítás azonban hiányos. A bibliografiai és kritikai jegyzetek részint a lap alján, részint az illető versek mögött vannak.

A szövegközlés jobbára gondos. A kiadók ugyan a mai helyesírással adják a szöveget — ezt a kiadás rendeltetése megkövetelte — de újabbkori iró müveiről lévén szó, ez még tudományos szempontból sem baj, s annál kevésbbé sajnáljuk a száz év előtti helyesírást, mert Harsányiék az anyag jórészét kéziratos másolatokról adják — ezeknek helyesírásához Csokonainak úgy sem volt köze. A szöveg megállapítása igen nagy munka volt, mert Csokonai versei annyi másolatban forognak közkézen, hogy a helyeset meghatározni gyakran igen nehéz. Harsányi és Gulyás nem végezték mechanikusan dolgukat. Válogatniok, bírálniok, ítélniök kellett, s nem elégedtek meg a legmegbízhatóbb szöveg lenyomtatásával, hanem a másolatok segítsé-

gével megigazították a nyomtatás vagy az eredeti kézirat hibás, eltorzult szavait, pótolták a hiányzó, tollban maradt vagy olvashatatlan részeket, (a helytelen eredetit a szöveg alján, jegyzetben közölték), sőt attól sem riadtak vissza, hogy Toldy nyomán kiegészítsék az *Amyntas* nagyobb hézagait és cenzori törléseit. Kár, hogy eljárásuk nem következetes: az *Új esztendei gondolatok*ba nem merték visszaiktatni azt a versszakot, amelyet a cenzor vörös ceruzája törölt. Viszont — s ez már nem helyes — nem tettek különbséget azon szövegek között, melyeket mint Csokonaitól kiadottakat véglegesnek kell tekintenünk, s azok között, melyeknek, nyomtatásban a költő életében nem jelenvén meg, nincs végleges szövegük. Hogy ez utóbbiaknál az egyik hiányait a másikból pótolták, azt nem itéljük el (így, több szövegből összeszerkesztve adták ki a *Békaegérharc*ot és a *Gerson*t is), de azt sajnáljuk, hogy nem mindenütt jelölték meg (a két nagyobb műnél sem) a kétféle eredetü részeket. Két esetben azonban Csokonai szövegéhez nyúltak s ezzel hibát követtek el. Egyízben megváltoztatták a versnek Csokonaitól adott címét *(A semmiből lett valami)* s eléje toldották azt a bevezető részt, melyet a költő szándékosan hagyott el. A másik még súlyosabb. Az *Ódák* közül — pedig ezeket Csokonai utolsó éveiben rendezte sajtó alá — az egyiket *(A szerelem tilalma)* megtoldották három olyan versszakkal, melyeket egy egészen megbizhatatlan kézirat őrzött meg. E versszakok hitelessége nagyon kétes (én nem hiszem, hogy Csokonaitól valók), az meg épen kétségtelen, hogy nem tartoznak a költeményhez. Eljárásukról azonban mindig beszámolnak, s a szakember könnyen megigazíthatja azt, amit helytelennek ítél. Forrásaikról egyáltalán híven tudósítanak s közlik azt a kiadást vagy kéziratot, ahonnan az egyes versek szövegét vették.[1]

Nem értek azonban egyet a költemények elrendezésével. A rend a következő: 1. külön kötetekben megjelent versek a kötetek megjelenésének éve szerint időrendben;[2] 2. a Toldy kiadásában *Hátrahagyott elegyes versek* címe alatt közöltek; 3. azok a versek, melyek részint még a költő életében hirlapokban vagy más szerzők műveiben, részint Toldy kiadása óta különféle folyóiratokban jelentek meg — még pedig teljes összevisszaságban, minden felismerhető rend nélkül; 4. a nyomtatásban eddig nem közölt versek, három csoportban: a. *Eddig kiadatlan és eddig ismeretlen versek;* b. *Vegyes, szintén kiadatlan versek;* c. *Eddig ismeretlen költemények* — megint minden tervszerüség nélkül az egyes csoportokon belül. A fölosztás alapelvét látjuk, de nem helyeselhetjük, mert egészen külső és esetleges, minden jelentőség nélküli: a megjelenés (nem a *keletkezés!*) ideje és módja. Hogy azonban miért kellett és mily alapon lehetett a 4. csoport verseit három részre különíteni, azt nem is sejtjük. Ennek az egyébként sem ideális csoportosításnak van még egy nagy fogyatkozása: nem különíti el következetesen Csokonainak kétségtelen és kétes vagy éppen gyanus verseit. Négyet a bevezetésbe szőttek bele a kiadók, egypárat

[1] A színművek és prózák forrásait is megnevezik, csak a *Karnyóné* szövegének eredetéről nem adnak fölvilágosítást.

[2] A *Béka-egérharc*cal kezdik, noha az nem jelent meg Csokonai kiadásában.

elhagytak, a többit — pedig jó nagy a számuk — beosztották a hitelesek közé, néha még azt sem jelezve, hogy kétesek, s akárhányszor nem mondják meg, milyen alapon tulajdonítják Csokonainak. Forrás-kritikájuk igen enyhe. Az eddig közölt állítólagos Csokonai-verseket elfogadják hiteleseknek, ha nem emelt ellenük senki kifogást — ez a negativ bizonyíték azonban vajmi gyenge! — az újonnan fölfödözötteknél pedig nem veszik elég szigorú vizsgálat alá hitelesség és megbízhatóság szempontjából a kéziratokat. Hogy fölvették gyüjteményükbe ezeket a verseket, bár nyilván nagyon sok köztük az apokrif, azt igen jól tették, de külön csoportba kellett volna őket foglalni. Egy másik hiba forrása az, hogy Csokonainak egész sor olyan költeménye van, melyeket kétszer is kinyomatott vagy sajtó alá készített, s ezek közlésében Harsányiék csak annyiban következetesek — bár kivételek ebben a tekintetben is vannak — hogy mindegyiket a korábbi gyüjteménnyel kapcsolatban nyomtatják le,[1] de már a két szöveggel magával igen különbözőképen bánnak. A második gyüjtemény lenyomatásánál rendszerint csak a vers címét közlik újra, s ha van a két szöveg között eltérés, az újabbnak változatait. De három ízben mind a két helyen lenyomatják a verset (kétszer — *Az élő nyelven tett köszöntés*, *Serkentése a Múzsának* — vannak a szövegek között eltérések, de nem jelzik, harmadszor — *A méhekhez* — két szöveg teljesen egyező), egyszer meg — *A feléledt pásztor* — a későbbi kötetből közlik a verset s a régibb szövegezést utána nyomatják, másszor — *A tavaszhoz* — mind a két helyen közlik a változatot, hat ízben viszont csak jelentik, hogy van eltérés e két szövegezés közt — *Serkentés a magyarokhoz*, *Lillához*, *Az én poézisom*, *A tanunak hivott liget*, *A szépek szépe*, *A pillangóhoz* — de nem közlik a változatokat.

A változatok közléséért általában igen hálásak lehetünk a kiadóknak. Nem álltak meg a nyomtatott szövegeknél, hanem bőven kiaknázták a kéziratokat is, az ismerteken kívül olyanokat is, melyeket ők födöztek föl közkönyvtáraink eddig ismeretlenül maradt iratcsomóiban. Olyan gazdag anyagra tettek így szert s olyan bőségesen látták el lapalji jegyzetekkel a verseket, hogy kiadásuk szinte kritikainak nevezhető: a szakember követeléseit nagyobb mértékben tartja szem előtt, mint a laikus olvasóét. Csak azt sajnáljuk, hogy nem mindenütt közlik a bejelentett eltérést, s hogy nehányszor nem mondják meg pontosan, milyen kézírat szolgáltatta az eltérő szöveget, eredeti fogalmazvány-e, megbízható vagy kétes másolat — pedig ez épen Csokonainál szükséges, mert versei, összevegyítve az alaptalanul neki tulajdonítottakkal, egész sereg másolatban forogtak közkézen. Ennek hiányában pedig nem tudjuk megállapítani, van-e a közölt változatoknak értéke, Csokonaitól származnak-e.

Mi lett volna tehát a helyes eljárás? Ezen a helyen fölösleges magyaráznom, annál kevésbbé, mert a kiadók maguk is tudják (l. I. k. VIII. l.): a versek szigorú időrendben való közlése keletkezési idejüknek, illetőleg legutolsó szövegezésüknek pontos megállapítása alapján. A több fogalmazás-

[1] Ha először nem gyüjteményben jelent meg a vers, hanem önállóan, akkor a későbbi szöveget adják, a Csokonai kötetében olvashatót.

ban meglévőket természetesen nem első alakjukban kellett volna közölni, mint Harsányiék rendszerint teszik, hanem a véglegesben.[1] Azután meg kellett volna határozni — már amennyire lehetséges — a fölhasznált kéziratok korát, keletkezését, lelőhelyét, megbízhatóságát, s célszerű lett volna, a klasszika-filologia bevált módján, jelekkel ellátni őket — ez még térkiméléssel is járt volna! Mindez, elismerem, óriási munkát követelt volna, hiszen közismert, hogy nincs magyar költő, akinek kiadása olyan nehéz és kényes feladatot ró a vállalkozóra, mint épen Csokonai — de ki lett volna erre Ferenczi Zoltánon kívül hivatottabb, mint Harsányi és Gulyás? Úgy látom, az a kettős aggodalom tartotta őket vissza ettől a munkától, hogy az ilyen teljesen kritikai kiadás elriasztja a laikusokat s nagyon megnöveli a mű terjedelmét. Mindkét aggodalom alaptalan. A tér ügyes kihasználása által a mű terjedelmét még az összes *értékes* változatok közlése sem növelte volna, a laikus olvasó meg nem sokat törődik azzal, mi van az apróbetűs jegyzetekben! Reméljük, az eljövendő új kiadás megvalósítja óhajainkat, addig is örömmel üdvözöljük és hálásan használjuk ezt az igen ízléses kiállítású, szép nyomású *teljes* kiadást, az elsőt vagy 120 év óta. Jelen alakjában is nagy gazdagodása irodalmunknak, Toldy után az első jelentős lépés a Csokonai-kiadás terén.

—— Császár Elemér.

Régi magyar költők tára I. Középkori magyar verseink. Az Akadémia megbizásából szerkesztette Horváth Cyrill. Bpest, M. T. Akadémia Irodalomtörténeti bizottsága, 1921. N. 8-r. 528. l.

A *Középkori magyar verseink* tulajdonképen a *Régi magyar költők tára* I. kötetének új kiadása, azonban nemcsak újra lenyomva, hanem új megállapításokkal, új szempontok szerint csoportosítva, az eddigi kutatások eredményét fölhasználva. Az Akadémia Horváth Cyrillt bízta meg a kötet összeállításával. Választása nem eshetett volna jobb szakértőre, mert kétségtelen, hogy középkori maradványainkat egész irodalmával nálunk ma Horváth Cyrill ismeri legjobban. Egész munkás életet fordított azok kutatására, megfejtésére, összehasonlítására.

Horváth elsősorban megokolja, hogy egyes, a régi kiadásban megjelent költeményeket miért hagyott ki a középkori emlékek közül. A Kis Károly megöléséről szóló töredéknél Horváth okfejtése azonban nem meggyőző; kétséges marad továbbra is, milyen korból származik, tehát bátran fölvehette volna a kor költeményei közé. Ugyanezt mondhatjuk a *Pesti gyerekek utcai énekéről* is. Semmi történeti, semmi tárgyi alap nincs, amely igazolná, hogy e vers Székely István szerzeménye; amit Horváth fölsorol, mindaz föltevés és nem dönti el a négysoros vers korát. Sőt mivel gyermekekről van szó, akik kiabáltak, mi természetesebbnek találjuk a verset, mert azt megjegyzi a gyermek is, a tömeg is, míg a másik szöveget prózában sokkal nehezebben jegyezné meg. Nem lehetséges-e, hogy Thuróczy latin krónikájában eme vers tartalmát mondja el? Természetesen ez is csak

[1] Hogy a keletkezésük vagy az átdolgozásuk idejét kell-e a beosztás alapjául venni, azt minden versnél külön kell elbírálni — az átdolgozás mértéke a döntő.

föltevés. De egyik sem dönti el a kort. Legföljebb tehát csak kétségesnek lehetne fölvenni. Épen e kötet egy másik helye bizonyítja, hogy Mátyás korában szokásos volt a gyermekek éneke. Zrinyi Miklós jegyzi föl Mátyás jajcei ostromával kapcsolatban: «még a kis leányok is köz énekkel éneklik vala akkor Mahumet császárról:

Mikor magyar király zászlóját látá,
Jó lovának száját futni bocsátá». (496. l.)

Az *Ének a Szent Jobbkézhez* c. költeményről szóló megjegyzései helytállóbbak, bár teljesen nem tud meggyőzni. Mi inkább Fraknói véleményéhez csatlakoznánk, mert érthetetlen, hogy Bartalits miért közölte volna az első versszakot régi írásmóddal, hisz semmi célja nem lehetett, hogy misztifikáljon, a XVIII. sz. végén már nem látunk ilyen törekvéseket, viszont Bartalits későbbi hallgatása nagy argumentum ellene. Véglegesen eldöntöttnek vehetjük a Keszthelyi K. 90. zsoltárának paraphrasisát Horváth C. meggyőző fejtegetése után. Valójában később keletkezettnek kell tartanunk. A többi énekre vonatkozó fejtegetéseihez is bátran hozzájárulhatunk.

Anyagát két részre osztja. Először tárgyalja a vallásos énekeket, azután a világi vonatkozásuakat. A középkor természeténél fogva a könyv első fele sokkal terjedelmesebb. Minden egyes éneket sorra vesz, több újjal gyarapítja eddigi ismereteinket. A jegyzetekben tárgyalja az ének lelőhelyét, fölfedezőjét, ha fordítás, az eredetijét, bibliografiáját, még pedig nemcsak fölsorolva, hanem minden véleményt, föltevést vagy újabb eredményt bőven ismertet s megteszi mindenütt nagy tájékozottságra valló megjegyzéseit. Hosszú évtizedek munkája, az idevonatkozó irodalom ismerete, de főképen a kódexek világában való tájékozottság meglátszik az egész könyvön.

A jegyzetekről, a megállapításokról csak a legnagyobb elismeréssel nyilatkozhatunk. Csak az Apor- és Döbrentei K. egymáshoz való viszonyának megállapításánál csodálkozunk, hogy Horváth ily szerinte is «merész» következtetést von le nagyon is kétséges egyezésekből. A gondolatot talán Mészöly Gedeon fejtegetései keltették benne, amelyekben az Apor- és Döbrentei K. rokonságát állapította meg. Szerintünk azonban még e fejtegetések után sem lehet pontot tenni. Mészöly is nagyon messze menő következtetéseket von, igazán meggyőző okok nélkül, amelyeket szintén nagyon «merészeknek» tartunk. Itt is az egybevetett himnuszokból megállapított találkozásokat nagyon erőltetetteknek találjuk; pl. a *Conditor alme* első versszakában minden szónak a helye is adva van a latin szövegben, máskép nem is fordítható, így tehát természetes, hogy vannak találkozások:

Conditor alme siderum,
Aeterna lux credentium,
Christe redemptor omnium,
Exaudi preces supplicum.

Apor K.:	Döbrentei K.:
Cillagoknak zent zerzǫie	Hvǵak felseges zerzǫie
Húuǫknek ǫrǫk vilaga	hyvǫknek ǫrǫk vilaga
Cristus mendeneknek zabadeitoia	kristus mindennek valtoia
Halgas meg kǫnǫrgǫknek onzolla't'tokat	hall'ad kǫńǫrgǫk kerelmet,

de ebből nem következik, hogy Döbrentei K. írója előtt közös forrás volt az Apor K.-szel. Horváth szerint Halabori Bertalan nemcsak leíró, fordító volt, hanem javító is, aki egyes helyeket értelmesebbé tett: hogyan van tehát, hogy e himnusz 4. versszakának 4. sora sokkal jobb az Apor K.-ben, míg a Döbrenteiben teljesen értelmetlen, miért ne írta volna le a jobbat, ha előtte volt? Hasonlóképen a *Veni Redemptor* kezdetű himnusz 4. versszakának két első sora sokkal jobb az Apor K-ben:

Procedens de thalamo suo
Pudoris aula regia

Apor K.:	Döbrentei K.:
Zarmazuan ǫ teremebǫl	Vtereme bǫlǫl ki lepven
tisztasságnak palotaiabol	kirali haznak zemerme,

ez utóbbi egyáltalán nem felel meg a latin szövegnek, míg az előbbi hű és jó fordítás. Ugyancsak e himnusz 7. versszakának harmadik sora: Quod nulla nox interpolet az Apor K.-ben: kit sem eg ey megnem seteteithet, a Döbrenteiben: kit eǵ eei sem vezen közbe, ez utóbbi hűbb fordítás, de az előbbi jobban illenék az értelmező Bertalan paphoz. Hivatkozik még Horváth a *Vexilla regis* kezdetű himnusz 2. versszakának 4. sorára: Manavit unda et sanguine Apor K.: belǫllǫ ki fola viz verrel ǫzuǫ; Döbrenteiben: ver vizzel ǫzve fol'amek egyik sem jó fordítás, a találkozás talán az «össze» szócskában van, de ez nem lehet döntő bizonyíték. Egyetlen találkozás van, amely szembetűnőbb, hogy e himnuszban a piis szót mindaketten kegessegnek fordítják kegyeseknek helyett, de egy ilyen helyesirási hiba nem lehet alap, amelyre építsünk.

Hasonlóképen ingatag alapon áll az Apor-, Döbrentei- és Keszthelyi-K.-ek rokonítása is.

Egyébként e vitatható néhány helyet nem számítva a könyv példája a lelkiismeretes, körültekintő munkának, mely minden tekintetben teljeset és tökéleteset akar nyujtani. Nélkülözhetetlen forrásmunkája mindazoknak, akik a középkori magyar versekkel akarnak foglalkozni. Az Akadémia régi hagyományaihoz tért vissza, mikor e derék munka megjelenését lehetővé tette. Örömmel várjuk a többi kötet megjelenését.

BOROS ALÁN.

Zsigmond Ferenc: Mikszáth írói egyénisége mint történeti dokumentum. Debrecen, Csáthy F., 1923. 8-r., 34. l. (A debreceni Tisza István tudományos társaság I. osztályának kiadványai, I. k., 2. sz.)

A dolgozat célját és legvégső eredményeit maga Zsigmond így foglalja össze (32—33. l.): «Elismerjük, hogy a kép, melyet Mikszáthról rajzoltunk, egyoldalú. Mentségünkre szolgálhat azonban, hogy az az egyetlen szempont, melyből modellünket néztük, nagyon lényeges, talán épen a leglényegesebb. Jellemző nemcsak Mikszátra, hanem egész korára, mi közülünk is úgyszólván mindazokra, akiket felnőtt életkorunkban ért nemzetünk katasztrófája. Mindnyájan adtuk a blazirtat, a fölényest, szerettük a parodia szemüvegen át nézni személyeket és eseményeket, nem hittünk semmiben igazán, legkevésbbé egy mindnyájunkat érhető irtózatos veszedelem közeli

lehetőségében». Zsigmond nem vádol senkit, csak megállapít. Annak az idealizmusból «kiábrándult», szinte minden értéket csak relativnak felfogó lelkületnek forrásait az utolsó ötven év politikai viszonyaiban, a természettudományos, materialista korszellem hatásában keresi, leggazdagabb és legjellemzőbb tükörképét pedig az egész magyar költészetben Mikszáthnál találja meg. Megállapításait bőségesen megokolja, midőn a szakember biztosságával megrajzolja Mikszáth felfogását a vallásos hitről, a szerelemről, a történelmi nagyságról és a költészet «sine qua non» törvényeiről. De maga e kis füzet is érdekes «kortörténelmi dokumentum». Jele a mai idők komolyabbá válásának, azonban nem mindenben vígasztaló. Írója az idealizmus hajnalhasadását várja s vele a föltámadást (34. l.), de szerintünk ennek legelső föltétele a szilárd, nemcsak ösztönszerű, hanem értelmi belátásból is fakadó meggyőződés az ideális világnézet lényeges tartalmának igazságáról. Zsigmond azonban — nem hiszem, hogy félreértettem (pl. 9., 10. l.) — azt voltakép szükséges, jótékony, de mégis csak «illuziók(-elöítéletek)» szövedékének tartja. A tulzó szkepszis mérge nagyon is mélyre hatott.

——— KOCSIS LÉNÁRD.

Dr. Kristóf György: Petőfi és Madách. Kolozsvár, Minerva R. T. 1923. N. 8-r. 192 l.

Az elszakított országrészekben a magyar kultúra fölszaggatott talajon, nyomott hangulatú levegőben új csírának indult. Az első bimbók közül való Kristóf György könyve.

A jónevü tudós a kettős centennárium alkalmából kötetbe gyüjtötte Petőfivel és Madách-csal foglalkozó tizenhat kisebb-nagyob dolgozatát; a véletlen úgy okozta, hogy ezek legterjedelmesebbike — amely ezelőtt 12 esztendővel látott először napvilágot — épen Petőfi és Madách világszemlélete között vont párhuzamot. Evvel a munkával megjelenésekor a kritika bővebben foglalkozott már. Köréje csoportosul a többi, különböző értékü, de különböző igényü dolgozat is. Van közöttük hozzászólás fölvetődött problémákhoz *(Lucifer tragédiája)*, van érdekes adatközlés *(Petőfi a népirodalomban)*, hosszabban szól a Petőfi és Madách internacionalizmusának sokat vitatott kérdéséről; filozófiai és összehasonlító irodalomtörténeti tanulmányokból kristályosodott ki az *Eötvös és Madách* c. dolgozat. A bevezető dolgozatok az ifjuságnak szólnak, közülük az első a szerzőnek a kolozsvári egyetemen tartott Petőfi-kollégiumából való és azt a szempontot hangsúlyozza, hogy Petőfi pályájának rövid tartama lángelméjének megítélése szempontjából milyen döntő mozzanat. Új megállapításai vannak *Petőfi János vitézének hatása Arany Toldijára* c. dolgozatában is. *Föltámadott a tenger* c. elmefuttatásának a világháború adott aktualitást. Madách *Civilizátor*a kétszer is elmélkedésre készteti a szerzőt: egyik dolgozata Széchenyi *Blick*jéhez, a másik Aristophaneshez vezeti el. A befejező cikk *A világirodalom nagy alakjai*-ról szól; a legnagyobb írók és művek kritériumául a cselekvény harmoniát keltő, etikus megoldását, a tartalmi és előadásbeli őszinteséget és a nyelv szépségét mondja. A kötet egésze méltó képe Kristóf komoly törekvéseinek, buzgalmának és értékes megállapításainak.

——— —LS.

Emődy László: Petőfi-tanulmányok. Sátoraljaújhely, 1923. Keresztény Sajtóvállalat nyomdája. 8-r. 180 l.

A Petőfi-centennárium gazdag termésének egyik rokonszenves hajtása ez a kis könyv. Emődy Dánielnak, Petőfi Pilvax-kávéházbeli jóbarátjának a fia írta, és ennek a közvetlen kapcsolatnak bizonyára nem kis része volt a kötet megszületésében: kettős kegyelet vezette benne a szerzőt. A vázlata fejlődéstörténet; ezen belül pedig alkalomszerű, lelkes versmagyarázatok sorozata, Gyulai, Salamon, Voinovich fölfogására alapítva, helyenként azokat bírálgatva vagy fiatalos akarással változtatgatva. Épen ez a fiatalos lelkesedés a vonzó benne. És ezen a szinten mérve a munkát, el kell ismernünk, hogy közlendőit nemcsak érdekesen, hanem élvezetesen tudja is előadni és megállapításai között van figyelemreméltó is. (Pl. a claire obscure P. leíró költészetében.) Fiatalos a nagyotmondó, de ki nem fejező jelzők használata (csodás, remek, páratlan), naiv egyik-másik ítélete («... a Tündérálom, amely címének megfelelően az ég közelségében született», vagy «jobb, de *csak közepesen jó* a Szilaj Pista.») Petőfi ünnepi esztendejében azonban jól esik ezt a fiatalos és nem tartalom nélkül való nekibuzdulást följegyezni.

—LS.

Dr. Gopcsa László: Gárdonyi Géza élete és legelső írásai. Budapest, Pfeifer, 1923. K. 8-r. 86 l.

Ez a kis füzet két részre válik. Az első, kisebbik fele (5—34. l.) az «életrajz», a másik (35—86) Gárdonyi ifjúkori szépirodalmi kísérletei, egy megemlékezés és öt rövid humoreszk. Még jóval Gárdonyi hirlapíróskodása előtt, 1879-től kezdve, jelentek meg, s a kis füzetnek határozottan legnagyobb érdeme az, hogy közzétette ezeket a ma már nehezen hozzáférhető, sőt elfelejtett apróságokat.

A bevezető rész nem akar a költő rendszeres életrajza lenni, hanem részben gyermek- és ifjúkorának ma már feledésbe merült mozzanatait tárja föl s Gárdonyinak egypár bizonyítványát nyomtatja le, részben azokat a benyomásokat örökíti meg, melyeket a szerző, Gárdonyi jó barátja, egri látogatásai alkalmával szerzett. Ez utóbbiaknak nincs nagy jelentőségük: csupa apró, alig jellemző vonás. Becsesebbek az író ifjúkorára vonatkozó följegyzések: itt sok olyan mozzanatot és adatot gyűjtött össze Gopcsa, amelyek egyszerűen megírt, nagyobb követelések nélkül föllépő könyvének adnak súlyt.

K. K. J.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

1923.[1]

I.

Aczél Endre. «A Honvéd». Világ 115. sz.

Adorján Sándor. Ifj. Ábrányi Kornél Magyarországja. Világ 119. sz. — A Magyar Nemzet. U. o. 126. sz.

Alszeghy Zsolt. Szépirodalom. (Összefoglaló szemle.) Irod. Tört. 42—51. l.

Alszeghy Zsolt. A XIX. század magyar irodalma. — Ism. Boros Ferenc. Uj Nemz. 22. sz. — Sík Sándor. M. Kultura 122—123. l. — l. i. M. Élet 305. l. — Bánhegyi Jób. IK. 110—112. l. — Hartmann János. Napkelet 564—566 l.

Asztalos Miklós. A most fölfedezett legrégibb magyar vers. Uj Élet 3. sz.

Berényi László. A Reform. Világ 113. sz. — A Kelet Népe. U. o. 125. sz. — Halász Gyula. A Kelet Népe és Halász Imre. U. o. 128. sz.

Csahihen Károly. Szépirodalmi kritikusaink. — Ism. Császár Elemér IK. 117. l.

Császár Elemér. Az irodalmi kritika. 1923. — Ism. Kéky Lajos. Uj Nemz. 74. sz. — Nemz. Ujs. 75. sz. — Szász Károly. 8 órai Ujs. 74. sz. — Dóczy Jenő. Magyarság 85. sz. — Kumlik Emil. Hiradó (Pozsony) 88. sz.

Császár Elemér. Jelentés a Vojnits-jutalomról. Nemz. Ujs. 23. sz.

Császár Elemér. A negyvenes évek kritikai munkássága. IK. 34—53. l.

Császár Elemér. Le développement de la littérature hongroise. Les Pays du Danube 24—25., 121—125 l.

Gábor Ignác. Költő és metrikus. (A magyar ritmus problémájához.) Nyugat 67—72. és 276—278. l. — Babits Mihály. U. o. 278—279. l. — Gábor I. U. o. 352. l. — Molnár Antal. Levél Babits M.-hoz U. o. 352. l.

Gragger Róbert. Anthologia Hungarica. — Ism. Babits Mihály. Nyugat 394—397. l.

Gulyás Pál. A könyv sorsa Magyarországon a legrégibb időktől napjainkig. Könyvszemle 27—94. l.

György Lajos. Az erdélyi magyar irodalom. (1919—1922.) Irod. Tört. 56—60. l.

Gyulai Ágost. Integritásunk és a magyar irodalom. M. Élet 161—167. l.

Hellebrant Árpád. Irodalomtörténeti repertorium. IK. 119—128. l.

Holik Flóris. Az Apiarius budapesti kivonata. IK. 95—100. l.

Horváth Cyrill. Középkori magyar versek. Irod. Tört. 10—16. l.

Horváth Cyrill. A Krisztina-legenda. IK. 1—21. l.

Horváth János. Magyar ritmus. — Ism. Babits Mihály. Nyugat 63—67. l.

Horváth János. A háború költészete. Napkelet 458—461. l.

Laban, Anton. Ungarn in seiner Dichtung. Zürich. — Ism. Kastner Jenő. Napkelet 472. l. — r. r. Bud. Szemle 193. köt. 239—40 l.

[1] Ahol az alább következő könyvek vagy folyóiratok címe mögött nincsen évszám, ott az 1923. év értendő.

lt. Tudományos irodalom. (Összefoglaló szemle.) Irod. Tört. 38—41. l.

Mályusz Elemér. Toldi Miklós Olaszországban. Irod. Tört. 17—23. l.

Moravcsik Gyula. A szibinyáni Jank-mondához. Ethnogr. 33. évf. 96—99. l.

Négyesy László. Elnöki megnyitó beszéd a Magy. Irodalomtört. Társ. 1923. évi közgyülésén. Irod. Tört. 3—9. l.

ő. Amerikai magyarok. Bud. Hirl. 65. sz. (Szabó László, amerikai lelkész «Irredenta» drámájáról és verseiről.)

Ölvedi László. Irodalmi élet a Felvidéken. Napkelet 277—279. l.

örs. A Magyar Állam. Világ 127. sz.

Palágyi Lajos. A Jelenkor. Világ 130. sz.

Pataki József. A magyar színészet története. 1922. — Ism. Papp Ferenc. IK. 109. l.

Pataki József. A lerombolt Nemzeti színház. Nyugat 474—481. l.

r. Erdélyi irodalmi dolgok. Napkelet 385—387. l.

Rákosi Viktor. A Kakas Márton. Világ 116. sz.

Régi Magyar Költők Tára. I. VIII. — Ism. r. v. Napkelet 263—265. l.

Spur Endre. Nótafa. 1. (Virágének a XVI. századból.) Szózat 10. sz. — Magyar dal a XVII. századból. (Horváth Ádám gyüjteményéből.) Szózat 22. sz. — 2. Juhásznóta. U. o. 113. sz. — Esterházy-bojtár nótája. U. o. 129. sz.

Supka Géza. A nyolcvan év előtti Világ. Világ 118. sz.

Szabó Endre. A Nemzeti Hirlap. Világ 117. sz. — A Hon. U. o. 129. sz.

Thienemann Tivadar. XVI. és XVII. századi irodalmunk német eredetü müvei. IK. 22—33. l.

Tolnai Vilmos. Bevezetés az irodalomtudományba. 1922. — Ism. s—s. Napkelet 370—372. l. — Kocsis Lénárd. IK. 106—108. l.

Uj Aurora. 1923. — Ism. Baros Gyula. Napkelet 266. l.

Zoltán Vilmos. Theszpisz kordéja száz évvel ezelőtt. (Képek a magyar színészet küzdelmes éveiből.) Érd. Ujs. 2. sz.

11. Egyes írók.

P. Ábrahám Ernő. Bús Király. Regény. — Ism. Hartmann János. Napkelet 368. l. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 3. sz. — László István. M. Élet 374. l.

(Ábrányi E.) *Hankiss János.* Ábrányi Emil és a franciák. Irod. Tört. 24—31. l.

Ady. Rövid dalok. — (Földessy Gyula. Válasz Kardos László bírálatára.) Nyugat 280. l. — Az utolsó hajók. — Ism. P. Lloyd 118. esti sz.

B. A. Érdmindszenttől a Kerepesi-uti sírfáig. Érd. Ujs. 1. sz.

Emőd Tamás. Két Ady-kép. Nyugat 434—437. l.

Révész Béla. Ady Endre 1922. — Ism. Gálos Rezső IK. 115. l.

Schöpflin Aladár. Ady körül. Nyugat 296—304. l.

Szabó Dezső. Ady arcához. Aurora 53—63. l.

(Ambrus.) *Szász Károly.* Ambrus Zoltán. 8 órai Ujs. 135. sz.

(Andor J.) *László István.* Andor Józsefről. Élet 1. sz.

Arany János levele Emődy Dánielhez. Közli Harsányi István. IK. 100. l. — Arany János novellái. Kiadta Gálos Rezső. Bpest. — Ism. Uj Nemz. 79. sz.

Debreczeni Ferenc. A «Nagyidai czigányok»-hoz. IK. 105. l. — Arany János széljegyzeteiből. U. o. 82—92. l.

Dóczy Jenő. Egy nap Arany János életéből. — Ism. Tolnai Vilmos. Napkelet 260—262. l. —*n.* Élet 1. sz.

Szathmáry Zoltán. Arany János mint szinész. Érd. Ujs. 2. sz.

Balogh Endre. Hajótöröttek. Elbeszélés. — Ism. bs. Napkelet 263. l.

Bárótzi Sándor három levele Báró Vay Miklóshoz. Közli Harsányi István. IK. 92—94. l.

Bartóky József. Télben. Elbeszélés. — Ism. bs. Napkelet 262. l. — r. r. Uj Nemz. 33. sz. — P. Lloyd 16. esti sz.

Beczássy Judit. A medve. Regény. — Ism. r. r. Uj Nemz. 22. sz. — Schöpflin Aladár. Nyugat 109—110. l. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 3. sz.

Beöthy Zsolt. Romemlékek. — Ism. Szász Károly. Bud. Hirl. 113. sz. *Bartóky József.* Mese Beöthy Zsoltról. Bud. Hirl. 105. sz.

Berde Mária. Romuald és Andriána. — Ism. Horváth János. Napkelet 586—589. l.

Bessenyei György. Debretzennek siralma c. eddig kiadatlan poemája. Közli Harsányi István. IK. 54—82. l.

Imre Sándor. Bessenyei, a nemzetnevelő. Szabolcsi Tanító. 8. sz.

(Bethlen M.) *Szádeczky K. Lajos.* Gróf Bethlen Miklós két kiadatlan müve. Budapesti Szemle 193. köt. 1—34. l.

Bihó Lajos. A fáklya füstölve ég. — Ism. Gáspár Jenő. Uj Nemz. 79. sz.

(Bólyai.) *Dávid Lajos.* A két Bolyai élete. — Ism. Neubauer Konstantin. Uj Nemz. 57. sz. —Zs. Élet 5. sz. — Cs. Z. Szózat 94. sz. — Tóth Géza. Napkelet 462. l. — Szász Károly. 8 órai Ujs. 118. sz.

Bónyi Adorján. Szomjúság. Regény. — Ism. Hartmann János. Napkelet 370. l. — r. r. Uj Nemz. 121. sz.

Brucknerné, Farkas Gizella. Boldog idők. — Ism. r. r. Uj Nemz. 97. sz. — Dóczy Jenő. Napkelet 552. l.

Csathó Kálmán. A kék táska. Regény. — Ism. Hartmann János. Napkelet 368. l.

(Csengery A.) *Markó Miklós.* Csengery Antal emlékezete. Orsz. Világ 6. sz.

Csite Károly. Ágota megbocsát. 1922. — Ism. Tarczai György. Kath. Szemle 185. l. — Magasan repül a daru. Regény. Szombathely. 1922. — Ism. Tarczai György. U. o. 186. l.

Csokonai V. M. összes művei. Kiadták Harsányi J. és Gulyás J. — Ism. Kéky Lajos. Bud. Szemle 192. köt. 151—156. l.

Dalmady Győző költeményei. — Ism. Szinnyei Ferenc. Napkelet 374. l. — Schöpflin Aladár. Szózat 26. sz.

Dánielné Lengyel Laura. Tűzhalál. Tört. szinmű 3 felv. Először adták a Nemz. Szinh.-ban márc. 23.

(Darmay V.) *Szabó Endre.* Darmay Viktor. 1850—1878. Nyugat 53—57. l.

Debreczeny Lily. Fárol szakasztottam. Versei. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat 423. l. — mp. Napkelet 477. l.

Dobosi Pécsi Mária. Antoni Dániel. Regény. — Ism. Hartmann János. Napkelet 370. l. — D. L. L. Bud. Hirl. 3. sz.

(Dugonics.) Levelek Etelka írójához. Napkelet 340—354., 452—457., 543—548 l.

Emőd Tamás. Csipke. 3 egyfelvonásos. Először adták a Belvárosi Szinház-ban febr. 17.

(Eötvös J.) *Berzeviczy Albert.* Báró Eötvös Józsefről. M. Élet 313—326. l.

Erdős Renée. A nagy sikoly. Regény. — Ism. Brisits Frigyes. Napkelet 265. l. rd. — Kath. Szemle 388—391. l. — Az assisibeli zsoldos. — Ism. r. r. Uj Nemz. 79. sz. — rd. Kath. Szemle 388—391. l.

Fábián Ernő. A Feketeréz alatt. — Ism. r. r. Uj Nemz. 135. sz.

Farkas Gyula. Forrongó lelkek. 1923. — Ism. mm. Napkelet 268. l.

Fazekas Ernő. Vadvirágok. — Ism. Vajthó László. Napkelet 556. l.

Finta Sándor. Rózsavár. Regény. — Ism. Váth János. M. Kultura 59. l.

Forbáth Sándor. Játékhajó. — Ism. Vajthó László. Napkelet 554. l.

Füst Milán. Boldogtalanok. Először adták az Irók Szinházában. — Ism. Karinthy Frigyes. Nyugat 306—307. l. — Füst Milán levele. U. o. 350—352. l.

Gaal Andor. Lejtőn. Regény. — Ism. *bl.* Világ 107. sz. — P. Lloyd 118. esti sz. — r. r. Uj Nemz. 135. sz. — k. n. Bud. Hirl. 135. sz.

(Gárdonyi.) *sz. a. dr.* Gárdonyi és a szinészet. (A nagy író egyik utolsó levele.) A Rend 8. sz.

Tóth Kálmán. Gárdonyi mint humorista. Orsz. Világ 4. sz. — A Gárdonyi-kuria. Élet 3. sz. — Gárdonyi szülőháza. Egri Népujs. 31. sz.

Vértessy Gyula. A naptárcsináló Gárdonyi. Szózat 67. sz.

Voinovich Géza. Gárdonyi Géza. Bud. Szemle 192. köt. 69—75. l.

Gáspár Jenő. Örök hárfa. — Ism. Császár Elemér. Uj Nemz. 45. sz. — K. M. Nemz. Ujs. 44. sz. — Zs. Élet 5. sz. — Váry Rezső. M. Kultura 184—186. l. — Harsányi Kálmán. Magyarság 85. sz.

Gellért Oszkár. Testvérbánat csillaga. — Versei. — Ism. e. a. Az Ujs. 73. sz.

(Gyóni.) *Szöllösy Alfréd.* Gyóni Géza. A Rend 22—25. sz.

(Gyöngyösi.) *Kocsis Lénárd:* Egy új Gyöngyösi-kodex. IK. 101—104. l.

Hanuszik László. Tardy Bálint. Regény. — Ism. Megyery József. Napkelet 556. l.

Harsányi Kálmán. Ellák. Tragédia 5 felv. Először adták a Nemz. Szinházban márc. 2. — Alszeghy Zsolt. Ellák, hún tragédia. Élet 5. sz.

H. L. Harsányi Kálmán. Szózat 74. sz. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 49. sz.

Herczeg Ferenc. Sirokkó. Szinmü 3 felv. Először adták márc. 14. — A fogyó hold. — Ism. K. P. Élet 1. sz. — K. Aurora 166—168. l. — Schöpflin Aladár. Szózat 26. sz.

(Justh.) *Sidney Carton.* Justh Zsigmond. Napkelet 318—327. l.

Karinthy Frigyes. Nevető dekameron. — Ism. r. r. Uj Nemz. 79. sz.

Kelemen Győző. Menybemenetel. Legenda 3 felv. — Ism. s. k. P. Lloyd 102. esti sz.

Keleti Artur. Pax Vobiscum. — Ism. K. M. Nemz. Ujs. 44. sz.

Keleti Márton. Szürke madarak. Regény. Ism. Hajdu Henrik. Nyugat 272. l.

Kemény György. Vas András. Verses mese. — Ism. Myn. Magyarság 85. sz.

(Kemény Zs.) *Papp Ferenc.* Kemény Zsigmond. I. 1922. — Ism. r. r. Uj Nemz. 51. sz. — Túri Béla. Nemz. Ujs. 39. és 100. sz. — Császár Elemér. Századok 685—687. l. — Világ 26. sz. — Szász Károly. Bud. Hirl. 109. sz. II. k. — Ism. r. r. Uj Nemz. 123. sz.

(Kerényi.) *Pásztor Árpád.* Kerényi Frigyes tragédiája. Világ 37. sz.

Kerpely Béla. Egy civilizált csimpánz élete. Állatregény. — Ism. Megyeri József. Napkelet 482. l.

Kertész István. Fecskék. Vigj. 3 felv. Első előadása az Irók Szinh. ápr. 29.

Király Tibor. Átkozottak vagyunk. — Versei. Debrecen. — Ism. Zs. Élet 4. sz.

(Kóbor T.) *Krúdy Gyula.* Kóbor Tamás. Nyugat 459—464. l. és P. Journ. 58. sz.

Kocsis László. Ferenc virágos kertje. — Ism. Váth János. M. Kultura 188. l.

Koháry István gróf. (1649—1731.) Egri Népujs. 38. sz.

Komáromi János. Esze Tamás stb. Regény. — Ism. Schöpflin Aladár. Szózat 14. sz.

(Br. Korányi Fr.) *Kumlik Emil.* «Morgendämmerung.» (Aus der belletristischen Vergangenheit eines Diplomaten.) Pest. Journ. 73. sz.

Kosáryné Réz Lola. Pityú. — Ism. r. r. Uj Nemz. 113. sz.

Kovács János. A tudós tanár csodálatos álma. Mese. — Ism. Megyeri József. Napkelet 482. l.

Kozma Andor. Turán. 1922. — Ism. Kéky Lajos. Bud. Szemle 192. köt. 75—80. l.

(Kölcsey.) *Ervin.* A százéves himnusz otthonában. Élet 2. sz. — *Boja Mihály.* Egyetértés 22. sz. — *Bökényi Dániel.* Szabolcsi Tanító 8. sz. — *Breznay Imre.* Egri Népujs. 16. sz. — P. Lloyd 16. esti sz. — *Krúdy Gyula.* Nyugat. 217—220. l. — *Sándorffy László.* A csekei úr. Világ 141. sz.

Lakatos László. Tavaszi játék. Regény. — Ism. D. L. L. Bud. Hirl. 69. sz. — G. P. Lloyd 33. esti sz. — Négy Frakk. Bohózat 3 felv. Először adták a Vigsz. máj. 26.

Laurisin Lajos. Alkonyi mesék. — Ism. Rédey Tivadar. Napkelet 474. l.
Lovász Pál. Tiszamentén. — Ism. Vajthó László. Napkelet 555. l.
(Lőrinczy.) *Zoltán Vilmos.* Lőrinczy György. A Rend 13. sz.
Madách Imre. Megemlékezések: Alexander, Bernhard. P. Lloyd 16. reg. sz. — *Balla Antal.* Érd. Ujs. 3. sz. — *Krudy Julius.* P. Journ. 16. sz. — f. l. Prágai Magy. Hirl. 16. sz. — *Schöpflin Aladár.* U. o. 16. sz. — Uj Nemz. 16. sz. — *Markó Miklós.* Orsz.-Világ 4. sz. — *Karinthy Frigyes.* Nyugat 113—123. l. — *Laczkó Géza.* Szocializmus. 16—18. l. — *Ajtay Miklós.* Uj Élet 2. sz. — *M. P. de.* Les pays du Danube. 126—127. l.

A Madách-centennárium. *a.* Az Ujs. 16. sz. — *Huszár, G.* Revue de Hongrie 95. l. — *Rédey Tivadar.* M. Élet 167—170. l. — A losonci Madách-ünnepség. Prágai Magy. Hirl. jan. 24. sz.

Madách kiadatlan versei. Közli Tábori Kornél. Uj idők. 4. sz.

Egy kiadatlan Madách-levél. Prágai Magy. Hirl. 16. sz. (Henriczy Ágosthoz. A. Sztregova 1863. febr. 17).

Babits Mihály. Előszó egy új Madách-kiadáshoz. Nyugat 170—172. l.

Balassa József. Ki játssza Évát? Érd. Ujs. 5. sz.

Baros Gyula. Madách nyomai szépirodalmunkban. Bud. Szemle 193. köt. 85—117. l.

Bernát Pál. Ember tragédiája, Keresztény tragédia. Élet 3. sz.

Gáspár Kornél. Madách és lelki rokonai. Nyugat 124—134. l.

Hamvas József. Az «Ember tragédiája» olvasásához. Bud. Hirl. 16. sz. — «Az Ember tragédiája» és a kereszténység. U. o. 85. (Prohászka cikkéről.)

Krúdy Gyula. A Madách-legenda. Az Ujs. 16. sz.

Kumlik Emil. Der verbesserte Madách. P. Journ. 57. sz.

Négyesy László. Az Ember Tragédiájáról. Nógrádi Hirl. 4. sz.

Pataki József. Egy kis színpadi elmélkedés. Nyugat 177—178. l.

Prohászka Ottokár. «Az Ember tragédiája» s a pesszimizmus. Kath. Szemle 193—201. l.

Révay József. Az Ember tragédiája álom-motivumának ősei. Nyugat 165—169. l.

Schöpflin Aladár. Az ember Tragédiájának lírája. Nyugat 173—174. l. — A felújított Ember Tragédiája. Szózat 18. sz.

Sebestyén, Karl. Die Tragödie des Menschen auf der Bühne. P. Lloyd 18. reg. sz.

Sík Sándor. Az Ember Tragédiája a Nemzeti Szinházban. M. Kultura 180—182. l.

Supka Géza. Madách, a politikai költő. Független Szemle 8—11. l.

sz—ly. Az új Ember Tragédiája. 8 órai Ujság 22. sz.

Wallentinyi Dezső. Madách sírjánál. Prágai Magy. Hirl. jan. 24.

Madai Gyula. Gondolatok szárnyán. — Ism. K. M. Nemz. Ujs. 44. sz. — Váry Rezső. M. Kultura 117—119. l.

(Mikszáth.) *Móra Ferenc.* Mikszáth iróasztalánál. Világ 121. sz.

(Molnár F.) *Rajka László.* Molnár Ferenc Ördögéről. Irod. Tört. 32—37. l.

Móra Ferenc. A festő halála. — Ism. r. r. Uj Nemz. 33. sz.

Móricz Zsigmond. Házasságtörés. Regény. — Ism. r. r. Uj Nemz. 63. sz. — P. Lloyd 33. esti sz. — Füst Milán. Nyugat 503—506. l. — Schöpflin Aladár. Szózat 26. sz. — Egy akol, egy pásztor. — Ism. Füst Milán. Nyugat 503—506. l. — *dy.* Uj Élet 5 sz. — r. r. Uj Nemz. 152. sz. — Sári bíró. Vígj. 3 felv. Először adták a Belvárosi szinházban máj. 12.

Féja Géza. Móricz Zsigmond. Aurora. 130—138. l.

Novák Sándor. Két haldokló gladiator. Versek. Sárospatak. — Ism. Horváth János. Napkelet 458—461. l.

Ősz Iván. Az ősi rög. Regény. — Ism. Szira Béla. Élet 1. sz.

(Pákh A.) *Galamb Sándor.* Pákh Albert. Napkelet 254. l.

P. Pál Ödön. Fekete váza. — Ism. Nemz. Ujs. 44. sz. — Rédey Tivadar. Napkelet 475. l. — r. r. Uj Nemz. 146. sz.

Pásztor József. Az Ujraélők. Regény. Ism. ifj. Halmay Elemér. Kelet Népe 3. sz. 39. l.

Petőfi. *Megemlékezések: Herczeg Ferenc.* Uj Idők 8. sz. — *Négyesy László.* M. Élet 1—5. l. — *Ferenczi Zoltán.* Bethlen-naptár 1923. 55—57. l. — *Bonnefon, Jean de.* Les Pays du Danube 1—5. l. — *Stuart, Elsa* Marianne. Nya Jagligt Allehanda märz 25). — *Zarck, Ottó* (National. Ztg. Berlin) jan. 6. — *Danni, Ettore.* Corrière della Sera jan. 2. — *Susmel, Eduardo.* La Lettura No 1 49—56. l.

A Petőfi-centennárium. La Voce Republicana jan. 4. — Il Mattino (Napoli) jan. 2., 3. — *Marton Boldizsár.* Zalavm. 32., 36., 37. sz. — *Szász Károly.* 8 órai Ujs. 16. sz. — *Téglás, Béla.* Revue de Hongrie. 41—43. l. — *Farkas Gyula.* Petőfi-ünnepélyek Németországban. Napkelet 387. l. — *Fenyves, Paul.* (An der Berliner Universität). P. Lloyd márc. 14. esti sz. — *Regnier, P. E. G.* Revue Bleu. 4. sz., 114. l. — *k—l.* A Petőfi-centennárium irodalma. Röneszansz 1., 2. sz. 44—45. l.

À la fin de Septembre. Trad. par Paul Vértes-Lebourg. Les Pays du Danube 23. l.

Petőfi's Gedichte (Gragger R.) — Ism. *r. r.* Uj Nemz. 85. sz.

Torday Emil angol Petőfi-fordításaiból. 1. National Song. (Talpra magyar!) — 2. September. (Szeptember végén.) Világ 129. sz.

Backmann, Ch. Pierre. Sándor Petőfi ett sekelmenne. (Stockholm Tidning. márc. 25.)

Baros Gyula. Petőfi a szépirodalomban. Könyvszemle 122—136. l.

Baros Gyula. Külföldi költők Petőfiről. Élet 1., 2. sz.

Baróti Lajos. Jelenetek a költő életéből. M. Nemz. Szöv. Almanach. 77—84. l.

Bebesi István. Nyelvmüvész-e Petőfi. Nyelvőr 39—45., 68—71. l.

Benedek Marcell. Petőfi és a könyvnyomtatók. M. Grafika 3—6. l.

Berzeviczy Albert. Petőfi politikai költészete. Bud. Szemle 192. köt. 161—169. l. — Petőfi Sándorról. U. o. 193. köt. 161—168. l.

Bonnefon, Jean de. Petőfi Franciaországban. Bud. Hirl. 109. sz.

Csapody István. Petőfi szeme. Napkelet. 527—532. l.

Csillay Kálmán. «Az örök ifjúság költője». Petőfi emlékezete Olaszországban. Bud. Hirl. 16. sz.

Drávai János. A vallásos érzés és erkölcsi alap Petőfi költészetében. Egri Egyhm. Közl. 4., 5. sz.

Ferenczi Zoltán. Petőfi. 1922. — Ism. LS. IK. 112. l. — Petőfi történetfelfogása. Bud. Szemle 193. köt. 183—191. l.

Földessy Gyula. Petőfi és a bor. Nyugat 428. l. — Petőfi «Legendá»-ja. U. o. 511. l.

Földessy Gyula. Petőfi és Shakespeare. (Részlet Horváth J. Petőfi-könyvének bírálatából.) Nyugat 31—38. l.

Gajáry István. Petőfi és a zene. «Programm». 11. sz. — I. K. Magy. Élet 308. l.

Gárdonyi Géza. Petőfi nászútja. M. Nemz. Szöv. Almanach 74—76. l. és 8 órai Ujs. 4. sz.

Gulyás, Paul. Eine offizielle Charakteristik Petőfis aus der Bachschen Aera. P. Lloyd 44. reg. sz.

h. a. Petőfi és Dosztojevszkij. 8 órai Ujs. 45. sz.

Hankiss János. Petőfi és a francia költők. Bud. Szemle 192. köt. 1—28. l.

Hatvany Lajos. Feleségek felesége. — Ism. Karinthy Frigyes. Nyugat 465—467. l.

Hevesi Andor. Petőfi. Bud. Szemle 192. köt. 47—64. l.

Hevesi Andor. Petőfi és Meltzel. 8 órai Ujs. 43. sz.

Horváth János. Petőfi meg a király. Napkelet 230—233. l.

Huttkay Lipót. Petőfi pesti legénylakásai. Világ 107. sz. — Petőfi Sándor három pesti családi otthona. U. o. 112. sz. — Francia torzkép Petőfiről. U. o. 140. sz. (Catulle Mendès megemlékezése.)

Jánosi György. Két Petőfi. Tolnamegy. Ujs. 2. sz.
Kéky Lajos. Petőfi. 1922. — Ism. Tolnai Vilmos. Napkelet 364. l. — Kiss-Kun József. IK. 117. l.
Kóródi Katona János. Ahol Petőfi boldogabb napjait töltötte. M. Kultura 93—94. l.
Kosztolányi Dezső. Költői-hírnév. Nyugat 270. l.
Kosztolányi Dezső. A Petőfi-vitához. Nyugat 111—112. l.
Kuharszky László. Petőfi Eperjesen. Bud. Hirl. 9. sz.
Kuncz Aladár. Petőfi zsenije. Nyugat 9—20. l.
Kupcsay Felicián. Petőfi a bölcselő. Bud. Hirl. 27. sz.
Laczkó Géza. A Petőfi-probléma. Aurora 30—34. l.
Leffler, Béla. Petőfi, en frihetens sangare, Svenska Dagbladet márc. 11.
Makoldy József. Petőfi szülőházát festettem. Uj Idők. 2. sz.
Markó Miklós. Petőfi Sándor kortársai. Orsz.-Világ 3. sz.
Móra Ferenc. Van-e Petőfi-kultusz? Világ 123. sz.
Neményi Imre. Petőfi iskolai pályája. Bud. Hirl. 10. sz.
Németh József. Üstökösök, ha találkoznak. (Petőfi és Liszt Ferenc.) Erd. Ujs. 9. sz.
Oláh Gábor. Petőfi. 1923. — Ism. K. K. J. IK. 118. l. — A. M. Uj Élet 3. sz.
Pataki József. Petőfi a szinpadon. Nyugat 29—30. l.
Paulini Béla. Petőfi-emlékek. M. Nemz. Szöv. Almanach 62—73. l.
Payr Sándor. Petőfi az ekklézsiában. Harangszó. (Szt. Gotth.) 10 s köv. sz.
Pintér Jenő. Petőfi Sándor és a magyar föld. M. Gazd. Szemléje 1—3. l.
Raffay Sándor. Petőfi és Koren. Bud. Hirl. 18. sz.
Ravasz László. Petőfi az Alföld lelke. Friss Hirek. (H. M. Vásárh.) 1923. 18. sz.
Rédey Tivadar. Az Orsz. Széchenyi-könyvtár Petőfi-kiállítása. Könyvszemle 15—21. l.
Schöpflin Aladár. A fiatalság költője. M. Nemz. Szövets. Almanach 45—54. l.
Schöpflin Aladár. Petőfi-szempontok. Nyugat 43—45. l.
Sebestyén Jenő. Petőfi kereszténysége. Kalvin Szemle 1. sz.
Szabó László (Bártfai). Petőfi-adalékok. Könyvszemle 137. l.
Szász Károly. A «Vörös ökör»-től a zöld hajtókáig. Bethlen-naptár 1923. 58—62. l.
Szathmáry István. Petőfi forradalmi és hazafias költészete. A Rend 11., 12. sz.
Szávay Gyula és *Géczy István.* Petőfi. Szinjáték. — Ism. csk. Napkelet 269. l.
Szöllössy Alfréd. A haza és Petőfi. A Rend 5—10. sz.
Tábori Kornél. Poéta és policáj. Uj Idők 3. sz. — A titkos rendőrség és — Petőfi. (A rendőrminiszter levele.) A Rend 1. sz.
Tábori Kornél. Kémjelentések a legnagyobb magyar költőről. Tolnai Világl. 1. sz.
Tamás Ernő. Petőfi, Zerffi és III. Richárd király. Uj Idők. 6. sz.
Tiszaparti. Petőfi szeretete édesanyja iránt. Jászvidék 5., 6. sz.
Tolnai Vilmos. Petőfi és a nyelvtudomány. M. Nyelv XVIII. 198—201. l.
v. g. A hatósági Petőfi. Bud. Szemle 192. köt. 157—160. l.
Zlinszky Aladár. Petőfi nyelvéről. M. Nyelv XVIII. 189—198. l.
Der Lebensroman eines Dichters. Köln. Ztg. Lit. Beil. No 40. a.
Petőfi a Polska. (Czas vasár. mellékl. a Wiadomosci Kvarski 2. sz.)
B. Podmaniczky Pál. Megnyilt szemek. Elbeszélés. — Ism. bs. Napkelet 262. l.
(Pósa.) *Móra Ferencz.* Pósa Lajos. Világ 4. sz.
(Pray.) *Lischerong Gáspár.* Pray György születésének kétszázadik évfordulójára (1723—1923). M. Kultura 33—38. l.
Rab Gusztáv. Mocsárláz. — Ism. Sebestyén Károly. P. Lloyd 33. esti sz.

Radványi Sándor ifj. Fiatal szívvel. Versek. — Ism. Rédey Tivadar. Napkelet 473. l.

Raith Tivadar. Két verseskönyv. — Ism. Nemz. Ujs. 44. sz.

(Rakodczay.) *Kádár Jolán.* Rakodczay Pál irodalmi hagyatéka a N. Muzeum könyvtarában. Könyvszemle 111—121. l.

(Rákosi J.) *Szász Károly.* Rákosi. 8 órai Ujs. 107. sz.

Ráskai Ferenc. Dunai éjszakák. — Ism. r. r. Uj Nemz. 113. sz.

Reményi József. Jó hinni. Regény. — Ism. Alexander Bernát. P. Lloyd 65. reg. sz. — Megyeri József. Napkelet 556. l.

(Reviczky.) *Palágyi Lajos.* Reviczky rózsái. Uj Idők 11. sz.

(Riedl Fr.) *Riedl* hagyatékából. — Ism. bgh. Bud. Hirl. 9. sz.

R. Hoffmann Mária. Riedl Frigyes. — Ism. T. V. Napkelet 481. l.

Papp Károly. Riedl Frigyes. Bud. Szemle 193. köt. 35—45. l.

(Sebők.) *Molnár Ferenc.* Emlékezés Sebők Zsigmondról. Nyugat 51—52. l.

Sik Sándor. Zsoltárkönyv. — Ism. Szász Károly. 8 órai Ujs. 27. sz. — ő. Bud. Hirl. 14. sz. — K. M. Nemz. Ujs. 33. sz. — Brisits Frigyes. Napkelet 477—480. l. — r. r. Uj Nemz. 27. sz. — Zrinyi. — Ism. ő. Bud. Hirl. 14. sz. — rd. Kath. Szemle 183. l. — Brisits Frigyes. Napkelet 477—480. l. — r. r. Uj Nemz. 27. sz.

Bernát Pál. Sík Sándor koszorúja. Élet 4. sz.

Simándi Béla. Szomorú könyv. — Ism. K. M. Nemz. Ujs. 44. sz.

Surányi Miklós. A gyujtogató. Regény. — Ism. Várdai Béla. Kath. Szemle 186—189. l. — r. r. Uj Nemz. 16. sz. — P. Lloyd 16. esti sz. — Schöpflin Aladár. Szózat 14. sz.

Voinovich Géza. Surányi Miklós új könyvei. Uj Idők 1. sz.

Szabó Dezső. Panasz. — Ism. G. J. Uj Nemz. 33. sz.

Fejér Géza. Szabó Dezső. Élet és Irodalom 1—13. l.

(Szabó L.) *Babits Mihály.* Egy új költő. Nyugat 398—399. l.

(Széchenyi) *Angyal, David.* Le Comte Étienne Széchenyi à Döbling. Revue de Hongrie 97—115. l.

Túri Béla. Széchenyi István nagy magyar szatirája. Bud. Szemle 192. köt. 29—46., 110—134., 199—205. l. (Önállóan is.)

Szécsi Ferenc. Addio Signorina. Versek. — Ism. Ifj. Halmay Elemér. Kelet Népe 1., 2. sz., 77. l.

Székely László. Isten szeme előtt. — Ism. Nemz. Ujs. 46. sz. — Vigasztalások éneke. — Ism. Zs. Élet 4. sz. — Vajthó László. Napkelet 555. l.

Szekula Jenő. Aquincum. Regény. — Ism. Zoltán Vilmos. A Rend 12. sz.

(Szendrey J.) *Bay Dóra.* Szendrey Julia. M. Nemz. Szöv. Almanach 55—60. l.

Szentgyörgyi József levele Kazinczyhoz. Közli Gulyás József IK. 104. l.

Szépvizi-Balás Béla. Attila urunk. — Ism. H—y. Szózat 57. sz.

Szikra. A nagy-nagy kerék. Regény. — Ism. Sebestyén Károly. P. Lloyd 93. reg. sz. — Szász Károly. 8 órai Ujs. 97. sz. — Dánielné Lengyel Laura. Bud. Hirl. 113. sz. — r. r. Uj Nemz. 121. sz.

(Szilády Á.) *Hamar István (Szentmártoni).* Szilády Áron emlékezete. Bethlen-naptár 1923. 80—83. l.

Szini Gyula. Ikercsillag. Kinai szinmű. — Ism. Elek Artur. Nyugat 162. l. — Szini Gyula. U. o. 103—105. l.

Szomory Dezső. Gloria. Szinmű 3 felv. Először adták a Vigszinházban jan. 27. — Ism. Fenyő Miksa. Nyugat 227—230. l.

Szüts Iván. Halott már minden. — Ism. Vajthó László. Napkelet 556. l. — r. r. Uj Nemz. 146. sz.

Telek A. Sándor. Felső ég alatt. — Ism. ő. Bud. Hirl. 34. sz.

Térey Sándor. Magányos ember. — Ism. K. M. Nemz. Ujs. 44. sz. — Schöpflin Aladár. Nyugat 353. l.

(Tormay C.) *x.* A Bujdosó könyv angolul. Napkelet 388—390. l.

Tóth László. Májusfa. Dramolett. Először adták a Nemz. Szinházban

márc. 9. — Ism. Harsányi Zsolt. Nyugat 509. l. — Versek. — Ism. Váry Rezsö. M. Kultura 116—117. l. — Rédey Tivadar. Napkelet 475. l.

Urr Ida. Zokogások. — Ism. Vajthó László. Napkelet 556. l.

(Vajda J.) *Rubinyi Mózes.* Vajda János 1922. — Ism. Zsigmond Ferenc. IK. 113—115. l.

(Váradi A.) *Balassa Imre.* 1854—1923. Nemz. Ujs. 52. sz. — Uj Nemz. 53. sz. — *Schöpflin Aladár.* Nyugat 422. l.

(Vas G.) *Lampérth Géza.* Nemz. Ujs. 79. sz. — *P.* P. Journ. 78. sz. — *Sz. B.* Élet 4. sz. — *Alexander Bernát.* P. Lloyd 79. reg. sz. — *Bodnár István.* A százéves Vas Gereben. Tolnamegy. Ujs. 12. sz.

Sziklay János. Vas Gereben emlékezete. Kath. Szemle 343—356. l. — Hogyan hoztuk haza Vas Gereben holttestét Bécsből? Uj Nemz. 74. sz.

Vészi Margit. Éjféli mese. — Ism. r. r. Uj. Nemz. 97. sz.

Voinovich Géza. Rákóczi. Tört. szomorújáték 5 felv. Először adták a Nemz. Szinházban jan. 12.

(Vörösmarty.) *Futó Gyula.* Deák Ferenc és a Vörösmarty-árvák. Bud. Hirl. 69. sz.

Zilahy Lajos. Szépapám szerelme. Regény. — Ism. Vajthó László. Napkelet 364. sz. — r. r. Uj Nemz. 63. sz. — Hazajáró lélek. Dráma 3 felv. Először adták a Nemz. Szinházban máj. 4.

Harsányi Zsolt. Zilahy Lajos. Nemz. Ujs. 100. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

MTA IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZET
Budapest, XI., Ménesi út 11/13

R 1966